

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

JUDr. Karolina Kutová

Boj o národní identitu v 80. letech 19. století
Struggle for National Identity in 80's the 19th Century

Praha 2011

Vedoucí práce: Doc.Vratislav Doubek, PhD.

Děkuji Doc. Vratislavu Doubkovi, PhD. za skvělé vedení při psaní diplomové práce a taktéž kolektivu mých kolegů z diplomního semináře Česká společnost v evropském kontextu za jejich podnětné komentáře a připomínky.

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne 13. března 2011.

JUDr. Karolina Kutová

Abstrakt

Cílem diplomové práce je rozebrat společenskou a ekonomickou situaci v českých zemích s přihlédnutím k nacionalismu jako základní politické konstrukci obou českých liberálních politických stran, a tak zmapovat proměnu ve vedoucích pozicích v české liberální politice. Zároveň tento rozbor umožní posoudit cíle mladočechů a staročechů, v 80. letech 19. století jediných reprezentantů českého národa, s ohledem na snahy německé liberální politiky v Čechách.

Klíčová slova:

Národní identita

Česko-německé vztahy

Staročechi a mladočechi

The aim of my thesis is to analyse social and economic situation in Bohemia considering nationalism as a basic political idea of both Czech liberal political parties, and so to map a change in the leading positions in Czech liberal politics. This analysis also enables to appraise the goals of Young Czechs and Old Czechs who were the only representatives of Czech nation with regard to efforts of German liberal politics in Bohemia.

Key words:

National Identity

Czech-German Relations

Old and Young Czechs

Obsah

Abstrakt.....	III
Obsah	IV
Úvod.....	1
1. Teoretická úvaha o pozadí české politiky	8
1.1 Nacionalismus české politické elity	8
1.2 Zpět na říšské radě a politický program Čechů.....	14
1.3 Společenský vývoj	19
2. Vztah české a německé společnosti – jazyk a vzdělání.....	21
2.1 Čtyři memoranda českých poslanců a jejich důsledky	21
2.1.1 Stremayrova a Pražákova jazyková nařízení	23
2.1.2 Pražská univerzita a otázka vzdělání	24
2.2 Přístup politické reprezentace k otázkám vzdělání a jazyka	26
2.2.1 Němčina jako státní jazyk.....	27
2.2.2 Spojení německých liberálů.....	29
2.2.3 Karlo – Ferdinandova univerzita	30
2.3 Český zemský sněm	31
2.4 Národnostní otázka mimo parlament a zemský sněm.....	34
2.5 Hlubší příčiny napětí v česko-německých vztazích.....	37
2.6 Změna mezinárodní situace a vládního postoje	41
2.6.1 Orientace na Rusko a Francii.....	43
3. Meze jednotného národního programu.....	47
3.1 První náznaky.....	48
3.1.1 Slova osudná	48
3.1.2 Otázka školské reformy	51
3.2 Sociální a ekonomický kontext	56
3.2.1 Jednání o vyrovnávacích předlohách.....	60
3.3 Věda a národní otázka.....	61
3.3.1 Rukopisné boje	61
3.3.2 Naše dvě otázky	66
3.4 Nástup mladočeské strany.....	69

3.5	Pokračující rozklad jednotné národní reprezentace	71
3.5.1	„Drobečková aféra“	71
3.6	Další postup mladočeské opozice	73
3.7	Sněmovní volby 1889	77
4.	Punktace a volby do říšské rady v roce 1891	82
4.1	Odpor mladočechů proti punktacím.....	86
4.2	Realizace punktací a sílící odpor proti nim.....	87
4.3	Volby do říšské rady 1891	91
4.4	Počátky rozporů	92
5.	Národ není hlavním zájmem	96
5.1	Realisté.....	96
5.2	Sociální demokracie	97
	Závěr	99
	Použitá literatura	103

Úvod

...„Tu zazní na ulici ohlušující řev, pískot, křičelo se „Hanba Riegrovi!“, „Hanba punktátorům!“ a pojednou zařinčí okno a vletí kámen jak pěst velký a dopadl k nohám Riegrovým. Byli jsme všichni zděšeni, Rieger však klidně vstal, zdvihl kámen, položil jej na skříň a řekl: „Oni za to nemohou, činí tak z návodu a nabudou kdysi lepšího poznání.“ A stalo se. Politováníhodný výjev před bytem Riegrovým nazvali tehdy odpůrci punktací „projevem spravedlivého hněvu národa.“ Když se o několik let později dělo totéž jim, bylo to „uličnictví zlotřilé lůzy.“ ...

(Feuilleton. Z půl století, Prosté vzpomínky Adolfa Srba. Literární archiv Památníků národního písemnictví v Praze, osobní fond F. L. Riegra.)

Procesy, ke kterým docházelo v Evropě 19. století, byly silně ovlivněny francouzskou a průmyslovou revolucí. Francouzská revoluce poznamenala myšlení lidí zejména ve sféře ideologické a politické, „zrodila“ hnutí liberalismu, demokratismu a nacionalismu. *Průmyslová revoluce znamenala kombinaci ekonomických, sociálních a politických změn, které vedly k revoluční transformaci ekonomiky a společnosti.*¹ Žádný z těchto prvků nelze marginalizovat a žádný na druhou stranu nelze přeceňovat. Na dějiny společnosti je nutné se dívat celistvě a pojímat je jako výsledek důsledného propojení sociálních, ekonomických, politických a kulturních dějin. Jedním z autorů, který takto k českým dějinám 19. století přistupoval ve svých pracích, byl Otto Urban.

Vysvětloval dějiny českých zemí 19. století jak z pohledu sociálního, kulturního, tak i politického. Mým zájmem jsou z tohoto velmi širokého období, ve kterém docházelo k budování moderní občanské společnosti a moderní české společnosti a také moderního českého národa, pouze 80. léta. Zajímavá jsou 80. léta 19. století právě z důvodu, který vystihl již ve své práci Kapitalismus a česká společnost Otto Urban, když psal, že *srovnáme-li časově ekonomickou, sociální a politickou strukturu české společnosti v období dovršení kapitalistických společenských vztahů, vidíme určitý posun. Počátek klademe shodně do poloviny 19. století, na druhé straně však ohraničujeme ekonomickou a sociální*

¹ WANDY CZ, P., S. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. 1. vydání. Praha : Academia, 1998. [Kap.] V., Éra liberalismu a nacionalismu, s. 128.

*strukturu přelomem sedmdesátých a osmdesátých let, zatímco politickou strukturu až přelomem osmdesátých a devadesátých let.*²

A právě toto, ale i historickou vědou ne zcela doceněná 80. léta 19. století, mě přivádí k zamyšlení se nad tím, že 80. léta 19. století jsou jistým vrcholem v boji o českou národní identitu, ačkoliv ten úplný vrchol je již zcela běžně spatřován až v letech devadesátých. Osmdesátá léta jsou předělem mezi starší a moderní českou společností, která od 90. let 19. století přechází v plně vyvinutou moderní občanskou společnost, ve které národní zájem není jediným zájmem s politickým zastoupením. Spíše právě naopak. Pro člověka je mnohem důležitější jeho identita sociální, tzn., je-li dělníkem či maloobchodníkem, než otázka národní identity, která samozřejmě nemůže být opomenuta, protože souvisí s jeho politickým postavením, které neodpovídá postavení sociálnímu a ekonomickému. Jednotný národní program občanovi už politicky nedostačuje. To se projevuje ve vzniku nových politických stran a stranické diferenciaci zejména podle reprezentace sociálních zájmů. V 80. letech se objevují základy toho, že není nejprve nutné zajistit potřeby národní a až poté potřeby individuální, ale že se má tento poměr obrátit. Tento proces následně vrcholí v 90. letech stranickou diferenciací politického spektra.

V první polovině 80. let 19. století se česká, ale i německá politická reprezentace profilovala zejména na otázkách jazyka a vzdělání. Na těchto tématech se utvářel vzájemný vztah české a německé společnosti v Čechách, který se v 80. letech začal proměňovat. Přestávalo platit české (v zásadě mírumilovné) „svůj k svému“. Obě společnosti, ačkoliv se stále uzavíraly každá do sebe, se začínaly přísně vůči sobě nepřátelsky vyhraňovat. Zároveň se objevily první rozpory uvnitř znovusjednoceného českého tábora mezi staročechy a mladočechy, které nadále eskalovaly v druhé polovině 80. let 19. století a významně se také promítly do vztahu české a německé společnosti v Čechách, neboť mladočeši v druhé polovině 80. let pozvedají staročechy odložené státní právo, k němuž přidávají negativistické opozičnictví, slovanskou a frankofilskou ornamentiku a zdůrazňování odporu k Německu. Mladočešství v průběhu 80. let zachycuje různé projevy maloburžoazního a agrárního radikalismu a sjednocovalo je na určitou dobu na bázi liberálně demokratického programu, včetně požadavku všeobecného volebního práva. Integrovalo všechny projevy nesouhlasu s oficiální českou politikou. Tímto se značně podobalo německému nacionálnímu hnutí s jeho etnickým nestátním nacionalismem.

² URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 164.

V 80. letech 19. století je národní hnutí podrobováno zkouškám ze všech stran. Možnosti jednotného národního programu se pomalu ale jistě vyčerpávají. Přes nesporné úspěchy se objevuje řada, i když třeba jen drobných, projevů skutečnosti, že národní program má své limity, které nemůže překonat. Tento proces vrcholí na konci 80. let, resp. v roce 1891 volebním vítězstvím mladočechů. Jednotný národní program vedený staročeskou linií není dostatečně národní, protože je příliš prostátní, zároveň však není dostatečně národní, protože národem je pro něj pouze jen středostavovský intelektuál, měšťan a směřodatným vodítkem jsou jeho potřeby. A právě mladočešství využívá oněch nedostatečností ve svůj prospěch. Volební vítězství mladočeské strany v roce 1891 se stalo vrcholem rozchodu se starým tradicionalistickým pojetím národního života a jeho úkolů, a to zejména na bázi politické. Svého konce dosáhla jednotná národní politika ve smyslu staročeské svornosti. V 80. letech 19. století, resp. říšskými volbami v roce 1891, dospěl svého vrcholu nacionalismus ve staročeském pojetí, nacionalismus neagresivní, v zásadě neradikální, založený na vnímání národa jakožto vybrané skupiny lidí, politiky jakožto řemesla vyhraněné jen pro určitou elitu a na možnosti soužití české a německé společnosti v Čechách pokojně vedle sebe. Naopak v tomto období začíná být vidět nacionalismus jiného typu, nacionalismus radikální a otevřeně agresivní, jenž dochází svého vrcholu o několik let později v polovině 90. let 19. století. Tento mladočeský nacionalismus se stává radikálním a agresivním, protože je to jediná možnost, jak udržet všechny radikální a opoziční proudy a tedy jejich voličskou základnu pohromadě. Takové počínání nachází své limity v rozštěpení stranického spektra v 90. letech 19. století. Změna však nebyla jen otázkou politickou, protože tuto změnu začínala vnímat i inteligence obecně, ačkoliv se proměny, která v 80. letech spěje ke svému vrcholu, obávala. Takový postoj lze snadno doložit děním kolem sporu o pravost rukopisů anebo aféry ohledně Schauerova úvodníku „Naše dvě otázky“. Změna v rovině politické však byla podněcována i společenskou situací, v níž docházelo k zmiňovaným proměnám identity obyčejného člověka. Kořeny změn v politické oblasti spočívaly v sociálně ekonomických přesunech, v postupující sociální diferenciaci a radikalizaci nespokojených vrstev.

Práce je inspirována celistvým pojetím dějin společnosti a je tvořena několika částmi, z nichž první, obecná část nazvaná „Teoretická úvaha o pozadí české politiky“, definuje nacionalismus jednak z hlediska teoretického a jednak přímo z hlediska české politické reprezentace. Zároveň se snaží popsat základní politický a sociální prostor, v němž se pohybovali i čeští liberálové a právě jemu museli svá rozhodnutí a své požadavky

uzpůsobovat. Další části práce se zabývají již samotnou analýzou situace v 80. letech 19. století. Druhá část se v šesti kapitolách zaměřuje na vztahy české a německé politické reprezentace. Nejprve se soustřeďuje obecně na témata, na kterých se vztahy profilovaly. Následně popisuje přístup politické reprezentace včetně situace na českém zemském sněmu. Kapitola 2.4 se zabývá reakcí společnosti na vzájemné česko-německé vztahy. Na tuto kapitolu navazuje další, která se snaží popsat hlubší příčiny napětí ve vztazích mezi Čechy a Němci. Poslední kapitola (2.6) druhé části by měla sloužit zejména k tomu, aby si čtenář uvědomil, že národnostní boje mezi Čechy a Němci měly i své konotace v mezinárodním měřítku, resp. v pohledu na zahraniční politiku. Navíc dokresluje skutečnost, že nacionální boje byly silně provázány také se stavem uvnitř české liberální politiky. V tomto smyslu navazuje třetí část práce, která reflektuje vztahy mezi mladočechy a staročechy v 80. letech 19. století. V sedmi kapitolách se snaží na jednotlivých důležitých historických momentech ukázat vývoj českého politického programu jak z hlediska politického, tak ekonomického a společensko-kulturního. Část je ukončena sněmovními volbami v roce 1889, neboť poté následuje čtvrtá část práce, v níž je popsán vrchol celého procesu, který se během celých 80. let 19. století vyvíjel. V této části se spojují dvě předchozí, protože se zde naprosto dokonale prolínají dvě linie. Jedna se týká vývoje uvnitř české liberální politiky a druhá vzájemných vztahů mezi Čechy a Němci. Stejně tak je v ní naznačeno, jaké problémy si s sebou nově se ustavená vedoucí síla v Čechách nese do dalšího období, které však již nepatří do rozsahu této práce. Poslední pátá část práce dokresluje celou společenskou a politickou situaci v české liberální politice na konci 80. let 19. století. Jejím cílem není podrobný rozbor, ale spíše se snaží čtenáři ukázat i další způsob jak nahlížet na politická témata 80. let a položit tak základ pro komplexní pohled na problematiku boje o českou národní identitu.

Metodologie, kterou jsem při psaní této práce zvolila, vychází z celistvého pojmání dějin společnosti, jež jsou výsledkem působení sociálních, ekonomických, politických, ideologických a kulturních faktorů. Z tohoto důvodu se nemůže jednat o přísně jednooborovou srovnávací analýzu.

Jako základní přístupy jsou zvoleny deskripce a analýza vycházející z primárních zdrojů, kterými jsou zejména příslušné archivní materiály, mezi něž patří korespondence, dobový tisk a dobové brožury či různé statistiky včetně stenoprotokolů ze zasedání českého sněmu a říšské rady. Neméně důležitým pramenem poznání je literatura sekundární. Jejím rozbořením lze získat důležité teoretické poznatky a heuristický základ pro zpracování této práce.

K teoretickému základu ohledně nacionalismu samotného existuje celá řada literatury. Vybrala jsem si ovšem jen dva tituly, které by měly dostatečně reprezentovat náhled do problematiky nacionalismu, a to i s ohledem na specifika středoevropského, resp. českého prostředí. Jedná se o dílo Ernesta Gellnera „Nacionalismus“ a dílo Miroslava Hrocha „Pohledy na národ a nacionalismus“. Kniha prvně zmiňovaného autora je pro mě důležitá z hlediska přístupu jejího autora k fenoménu nacionalismu a národa. Podle něj totiž *vzniku nacionalismu a formování národa a také národních států nelze porozumět, pokud tyto ideové a politické fenomény nejsou chápány jako nutné, avšak paradoxní důsledky formování moderní evropské společnosti.*³ Gellnerova teorie nacionalismu je navíc kontrastní s u nás zažitým historismem, který byl již předmětem sporu o smyslu českých dějin, který se rozhořel na přelomu 19. a 20. století. Publikace Miroslava Hrocha je pro tuto práci přínosem z hlediska toho, že provádí výběr nejdůležitějších autorů a jejich pojmání nacionalismu. Tím tak usnadňuje čtenáři komparaci a pochopení tohoto velmi složitého fenoménu.

K roli jazyka, resp. jazykových programů jednotlivých národních hnutí, existují spíše než monografie odborné články, mezi jejichž autory patří například znovu i M. Hroch. Mezi ty, z kterých tato práce čerpá, patří „Jazykový program národních hnutí v Evropě“ publikovaný v Českém časopisu historickém. Výrazně vyhovuje i pojetí této práce, neboť spojuje jazykový program jednotlivých evropských národních hnutí se sociálním vývojem.

Přes neexistenci monografie věnující se komplexněji osmdesátým létům 19. století je možné si pozornou četbou řady knih učinit požadovaný názor na problematiku. Mezi velmi zdařilé knihy pojednávající o vzniku moderního českého národa od roku 1848 až do vzniku ČSR patří „Česká společnost“, jejímž autorem je Otto Urban, který zároveň nejen odborné veřejnosti nabídl i komplexnější studii týkající se stejného období jako prvně zmíněná kniha. Monografie s názvem „Kapitalismus a česká společnost“ popisuje, jak sociální a ekonomický pokrok, ale i kultura ovlivnily vývoj českého národa. Prvně zmiňované dílo Otty Urbana ač napsané v období socialismu netrpí nijak zvlášť ideologickým zabarvením. Naopak s ohledem na politickou situaci reflektuje i cenné poznámky k vývoji dělnického hnutí, a tak je i velmi citlivé k sociálním otázkám.

Dalším cenným zdrojem informací jsou monografie věnující se vývoji progresivní Národní strany svobodomyšlné, tedy mladočechů v 80. letech 19. století. Mezi ně patří dílo B. M. Garvera „The Young czech party 1874 – 1901 and the emergence of a multi-party

³ GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : nakladatelství Josef Hříbal, 1993, s. 5.

system“, které systematickým způsobem pojednává o vývoji mladočechů. Nejedná se o pouhou deskripci. Autor se snaží určitým způsobem provádět i vlastní hodnocení problematiky. Stejnému tématu avšak pouze do volebního vítězství mladočechů v roce 1891 se věnuje také Tomáš Vojtěch ve své knize z roku 1980 „Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách“. Oproti Garverovi nabízí jiný pohled na volební úspěch mladočechů, neboť se podstatně více věnuje stránce sociální a vůbec atmosféře ve společnosti a rostoucímu opozičnímu hnutí, v němž vidí hlavní zdroj síly mladočechů.

Významným zdrojem pro poznání dané problematiky je také literatura, která se spíše formou úvah zabývá vývojem češství a české identity, a to i v kontextu německví jako jejich největšího soupeře. Jedná se o knihy „Konfliktní společenství“ a „Historické proměny češství“, jejichž autorem je Jan Křen. Vývoj úvah nad samotnou českou otázkou také osobitým způsobem mapuje v zásadě sborník textů „Spor o smyslu českých dějin“, který uspořádal Miloš Havelka.

Nelze opomenout také dobovou a prvorepublikovou literaturu. Prvně jmenovaná autentickým způsobem zachycuje události 80. let 19. století, a proto je velmi cenným pramenem poznání. Jedná se jak o dobové brožury např. „Slovo osudné“ Edvarda Grégra či „Boj za naše právo národní“ Adolfa Srba. Prvorepubliková literatura ještě zachycuje například prostřednictvím biografické literatury zážitky aktérů událostí v 80. letech. Lze jmenovat Bráfovy „Paměti“ či Herbenovy „Vzpomínky“. Významnou historickou studii přinášejí Zdeněk Tobolka a Karel Kramář v podobě „České politiky“ a „Politických dějin československého národa od r. 1848 až do dnešní doby“.

Přínosem této práce by měl být podrobnější pohled na 80. léta 19. století a propojení pohledů jednotlivých autorů na problematiku vývoje české národní identity v tomto období. Česká historie se nevěnuje tomuto období nikterak komplexně, z konce 70. let 19. století, kdy se čeští liberálové vrátili na půdu říšské rady, pokračuje přes zmínku o rukopisných bojích v polovině 80. let rovnou do 90. let k punktačním dohodám a volbám do říšské rady v roce 1891. Opomíjí však, že základy procesů, které se v 90. letech 19. století udály, se nacházejí právě v předchozím desetiletí. Proto bez podrobnějšího zkoumání osmdesátých let lze jen stěží dojít ke zcela správným závěrům ohledně vývoje let devadesátých. A právě tuto mezeru by měla tato práce alespoň zčásti zaplnit.

Zároveň však práce s ohledem na její rozsah nedokáže nabídnout vyčerpávající přehled dějinného vývoje. Pouze okrajově se zmiňuje o konzervatismu, který by bylo nutné dále rozebrat a specifikovat s ohledem na staročechy, kteří by se dali nazvat konzervativní

stranou, zejména v jejich srovnání s mladočechy. Stejně tak podobné procesy, jaké je možné zaznamenat v české společnosti a v její politické reprezentaci, lze zaznamenat také na německé straně. I v tomto úhlu pohledu je práce stručnější. Jelikož se práce snaží o vystižení změny mentality společnosti v průběhu 80. let 19. století, dá se očekávat, že s každým čtenářem práce se otevřou nová a nová témata, která by měla najít odezvu v rámci nadpisu „Boj o národní identitu v 80. letech 19. století“, ale v této práci budou chybět.

1. Teoretická úvaha o pozadí české politiky

Při vysvětlování pojmu nacionalismus se vždy jedná o výklad, který poukazuje s různou intenzitou u různých autorů na několik základních faktorů a souvislostí. Každý nacionalismus měl určité vazby na minulost, tedy existovaly zde určité souvislosti, které předcházely formování moderního národa, resp. procesu šíření moderní národní identity. Také platí, i při odmítnutí výkladu národa jako etnické skupiny, že pro formování nacionalismu měla svůj význam národní kultura a jazyk. Zároveň je nutné spojit formování nacionalismu s modernizací a obecněji s industrializací a jejím vlivem na sociální skladbu a sociální diferenciaci společnosti. V pozadí formování nacionalismu stojí i zájmová sféra. Existují určité zájmové rozpory s národní relevancí, mezi něž patří i touha po moci a seberealizace vůdčích představitelů. Stejně jako v každé jiné oblasti lidského konání, tak se i při formování nacionalismu nesmí zapomenout na iracionalitu jako hybného činitele.⁴ Všechny tyto momenty lze v různé intenzitě najít v českém nacionalismu 80. let 19. století.

1.1 Nacionalismus české politické elity

Dějiny bojů ovládaných částí společnosti za vlastní integritu a svobodu v 19. století jsou programově založeny na třech velkých ideologických směrech – liberalismu, nacionalismu a socialismu. České národní hnutí pracovalo se všemi. V počátečních fázích budování moderního českého národa a moderní české společnosti se nejvíce uplatnily liberalismus a nacionalismus. V roce 1848 české měšťanstvo vystoupilo s programem politické seberealizace českého národa. Český měšťan inspirován ideály francouzské revoluce trval na občanských právech. Nicméně v mnohonárodnostní habsburské monarchii, v níž vůdčí postavení hrály Němci a německá část obyvatelstva, pro něho byla situace komplikovanější. Ačkoliv měl stejná občanská práva jako německý měšťan, jeho ekonomické postavení se s tím německým nedalo srovnávat. Ekonomická nerovnost totiž často způsobovala, že český měšťan velmi těžko hledal politické zastoupení, nemohl vykonávat volební právo, protože rakouský volební systém byl založen na tzv. majetkovém censu, určeným výší přímých daní poplatníků. Bylo nutné nějakým způsobem sílu českého měšťana dorovnat. K tomu měl posloužit právě nacionalismus. Jeho úkolem bylo

⁴ HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : SLON, 2003, s. 22.

najít taková odůvodnění a takové argumenty, které by měly sílu povznést českého měšťana na roveň jeho německému protějšku. Česká politická reprezentace *zastávala nutnost zajištění rovného práva a plné svobody rozvoje občanského individua, ale na stejných zásadách obhajovala obdobné nároky pro národ, individualitu národní.*⁵ Český měšťan měl mít volební právo nejen jako možnost reprezentovat své individuální zájmy, ale také proto, aby byl zastoupen zájem národní, český. Koho však česká středostavovská elita, která se postavila do čela politického boje za požadavky občanské a národní, považovala za národ.

Postupně s vývojem událostí začal být princip nacionalismu nadřazován principu liberálnímu. Nejvýrazněji toto formuloval František Ladislav Rieger v roce 1863 v Paříži v textu „Rakouští Slované a Maďaři“, který česky vyšel až tři roky po jeho smrti. Nezříkal se liberálních cílů, ale stále výrazněji je posouval do závislého, druhořadého postavení vůči požadavkům národním.⁶ Tímto směrem v podstatě česká politika pokračovala i nadále.

Je však nutné si uvědomit, že český politický nacionalismus ve všech obdobích neměl stejný význam a stejný obsah. Tak jako se česká politická scéna poprvé rozdělila na staročechy a mladočechy, tak stejným způsobem se změnilo chápání nacionalismu.

Je nutné si položit základní otázky, kdo byl považován za politickou elitu, a jak byl chápán pojem národ. S těmito otázkami však vyvstávají i další, na které je třeba hledat odpovědi. Tímto přístupem je potom možné mezi staročeským a mladočeským pojetím nacionalismu najít několik významných rozdílů. Pro staročechy byla elitou vrstva středostavovských intelektuálů, měšťanů, jen ona mohla být politicky aktivní. Politika byla řemeslem pouze vyvolených. S tím také souvisela skutečnost, že politika se pěstovala převážně v Praze. Staročechi rozlišovali národ a lid. Mezi tyto pojmy nekladli rovnítko. Národ měl pro ně omezený význam. Nezahrnoval všechny. Za národ považovaly v zásadě pouze sebe, staročechy. Národ považovali za určitou vznešenou hodnotu. Kdežto lid zahrnoval všechny ostatní, pouze „lůzu“, která je neuvědomělá a kterou ani není třeba nijak uvědomovat. Staročeství bylo ve svém základu všenárodně honorační.

Staročechi tedy reprezentovali národ. A právě k prosazení jeho nároků a potřeb jim sloužil nacionalismus. Měl vyrovnat sílu postavení českého měšťana, příslušníka onoho národa, ale v těch hlediscích, které by následně vedly k posílení českého národa. Nacionální princip měl být zohledněn v mocenském systému, systému správy a státoprávního uspořádání monarchie, kde měly vedle sebe v rovnoprávném postavení žít český a německý

⁵ DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 50.

⁶ Tamtéž, s. 95.

národ. Nacionalismus mohl ještě člověku jakožto jedinci s vlastním vnímáním identity nabídnout určité možnosti. Skupina, kterou pozvedal, měla ještě do jisté míry identické zájmy.

Oproti tomu mladočešství už se profilovalo jako skutečně všenárodní. Elitou může být každý, kdo se osvědčí. Pro mladočechy byl lid národem a národ lidem. O národ je nutné se starat, politicky jej uvědomovat. V důsledku toho si však každý jednotlivec začal uvědomovat své potřeby a to, že má kromě národní identity i identitu jinou. Člověk byl nejen Čechem, ale také rolníkem a otcem rodiny apod. Nacionalismus založený na preferenci národa nemohl být schopný uspokojit ekonomické a sociální potřeby jednotlivce. Pro rolníka nebo dělníka nebyla národnost prioritní. Tyto skupiny potřebovaly politické zastoupení. Takový přístup k národu je samozřejmě již moderní, avšak pro jednotný národní program se jevil jako zničující. Tento vývoj se naplno projevil v postupné atomizaci stranického spektra, jež nevyhovovala všenárodnímu pojetí. V tomto stupni politického vývoje nacionalismus nemohl být nadále nosnou ideologií. Kromě toho také mladočeši rozšířili politiku z Prahy do dalších regionů, stavěli na decentralizovaných stranických strukturách.

Změnil se také vztah mladočechů k nacionalismu. Již jej nechápali jako prostředek zachování a zajištění národní existence společně a vedle německého národa, ale využili jej jednak k vnitrostranickým bojům v rámci liberálně nacionálního tábora české politiky a jednak měl sloužit k úplnému oproštění od německého vlivu. Mladočeský nacionalismus byl agresivnější a daleko naléhavější než ten staročeský. Zároveň stavěl na negaci. Jeho argumentace neměla směřovat k dosažení kompromisu, ale k vytvoření samostatného národa bez německého vlivu ve všech oblastech. Takovým se však stával postupně zejména od 80. let 19. století tím, jak se vymezoval vůči provládnímu kurzu staročeské strany. Zároveň je možné na jeho programu dokumentovat, že vnímal změnu, kterou sebou neslo politické uvědomování národa, snažil se jako zájem národa pojmout každý jednotlivý zájem každého jednotlivého člověka. Ve své rozpínavosti však narazil na určité hranice.

Přes veškeré odlišnosti lze vysledovat určité společné rysy nacionalismu v pojetí obou protivníků, staročechů a mladočechů. Zejména to platí o pojmání národa jako duchovního principu utvářeného společně sdílenou „velkou“ minulostí a zároveň chutí a vůlí v přítomnosti tvořit další „velké“ věci pro další generace a budoucnost.⁷ K tomuto

⁷ Renan, E. Co je to národ? In HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : SLON, 2003, s. 24 – 35.

principu se v českém prostředí však silně připojuje zájem o jazyk a národní kulturu vůbec, protože jazyk je oním vyjádřením duchovního principu. Jedině jazykem je možné popsat historii a předvídat budoucnost. Jádrem národní identity je nějaká kultura vyjadřovaná ve zvycích a jazyce určité geografické oblasti.⁸ Jazyk se dostává do středu zájmu českého nacionalismu i jinak.

Různost kultury zprostředkovaná jazykem Čechům a Němcům dává dále existovat jako samostatným, navzájem ostře odděleným národům.⁹ Jazyk je vnímán jako nejpodstatnější rozlišovací znak, který odlišuje Čechy od Němců, ekonomicky silnějšího od slabšího, politicky reprezentovaného od nereprezentovaného, na správu státu participujícího a neparticipujícího.

Nacionalismus je kromě kultury a jazyka spojen také s organizací. Oba tyto prvky by měly být homogenní, měly by být složeny ze stejných příslušníků,¹⁰ aby nevznikaly rozpory a vzájemné soupeření. Vzniká tak problém, pokud je v jednom státě více národů. A nejsilněji je národnostní pocit zraňován, jestliže vládcí a ovládaní se etnicky, v českém prostředí jazykově, odlišují.¹¹ Na druhou stranu si málokdo neuvědomoval, že promíšenost s pokročilými Němci (toto postavení jim nelze upírat) Čechy hnala dopředu a nutila je vyrovnávat se jim. Český růst byl nemyslitelný bez německého „know-how“.¹²

Středem českého nacionalismu se tedy stal jazyk a jazykový program jako program politický. Jedná se o soubor požadavků, nároků a snů.¹³ Takovým požadavkem a nárokem byla v 80. letech snaha o rovnocenné postavení českého a německého jazyka v habsburské monarchii. Zástupci národa, bojující za český jazyk a český národ, se v 80. letech nacházeli již ve vrcholné fázi národního hnutí, kdy se na národním hnutí podílely v rozhodující míře

⁸ Grew, R. Konstrukce národní identity. In HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : SLON, 2003, s. 211 – 212.

⁹ Bauer, O. Národnostní otázka a sociální demokracie. In HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : SLON, 2003, s. 39 – 40.

¹⁰ Srov. GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : nakladatelství Josef Hříbal, 1993; Gellner, E. Nacionalismus. In HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : SLON, 2003, s. 403 – 417.

¹¹ GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : nakladatelství Josef Hříbal, 1993, s. 145

¹² KŘEN, J. *Historické proměny češství*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1992, s. 25 a 69.

¹³ HROCH, M., Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český časopis historický*. 1995, č. 3, s. 402.

všechny vrstvy a sociální skupiny daného etnika.¹⁴ Dokonce v červenci roku 1886 byl za doktora obojího práva v aule Karolina prohlášen šlechtic Bedřich ze Schwarzenbergu.¹⁵

Jakmile se jazykové požadavky staly součástí politického zápasu a dosáhly dílčích úspěchů, dostaly se také na půdu požadavků a konfliktů sociálních. Dříve či později totiž tyto úspěchy začaly ohrožovat mocenský monopol vládnoucích byrokratických elit, takže boj za rovnoprávnost jazyka se stal zároveň bojem o pozice ve správě. Pro stále početnější vysoce kvalifikované vzdělance z řad etnických skupin, jejichž mateřštinou nebyl státní jazyk, vyjadřovalo volání po plné rovnoprávnosti mateřského jazyka, nutno poznamenat, že již plně kodifikovaného jazyka, víc než zdůrazňování symbolů národní prestiže. Vyjadřovalo jejich sociální požadavek stejných šancí společenského vzestupu pro všechny občany státu.¹⁶

Situace se postupně začínala vyhrocovat po roce 1882, kdy došlo k založení české univerzity. Sociální konflikty však nepropukly zcela, byly v našich podmínkách tlumeny tím, že většina vzdělců a intelektuálů, ale i příslušníků středních vrstev ovládala jak češtinu, tak němčinu. Na druhou stranu ten, kdo by se snad snažil tvrdit veřejně, že proto nemá cenu vést boj za jazykovou rovnoprávnost, nebo snad tvrdit, že by se Češi měli také povinně v němčině vzdělávat, páchal na sobě s největší pravděpodobností politickou sebevraždu.

Jazykový program se skládal z několika složek, které se objevovaly postupně, tak jak národní hnutí procházelo jednotlivými vývojovými fázemi. Pro první dvě fáze, tzn. fázi učeneckého zájmu a fázi přesvědčování vlastní etnické skupiny, že se mají stát členy národa, jsou typické oslava a obrana jazyka, hledání jazykových norem a úsilí o kodifikaci jazyka a intelektualizace národního jazyka.

Další složkou jazykového programu bylo prosazování jazyka do školní výuky. Aby spisovný jazyk mohl plnit svoji sociální funkci, museli ho příslušníci národa ovládat. Nejúčinnější prostředek byla výuka jazyka ve škole. Další možnou alternativou byly národní plesy, setkání pod širým nebem nebo zakládání různých spolků podporující národní věc. Pro

¹⁴ Tamtéž, s. 402.

¹⁵ Srov. Bezecký, Z., Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty v druhé polovině devatenáctého století. In *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. Sborník z konference, 18. - 19. listopadu 2002, Praha. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 557 - 561.

¹⁶ HROCH, M., Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český časopis historický*. 1995, č. 3, s. 407.

základní a střední školy se podařilo tohoto požadavku dosáhnout dříve než v 80. letech 19. století, ale v 80. letech byla soustava škol završena českou univerzitou. Tato skutečnost měla pro další vývoj jazykového programu dalekosáhlé důsledky. V této fázi vstoupil jazykový program do politiky, od té chvíle je možno hovořit o jazykovém programu jako o programu politickém. Požadavek českého školství na základní, střední a poté i univerzitní úrovni se stal součástí politického programu národních stran.

Poslední a nejvyšší rovinou jazykového programu byla snaha o uskutečnění plné jazykové rovnoprávnosti. Znamenalo to, že národní předáci začali požadovat plnou rovnoprávnost svého jazyka nejen ve školách, ale také ve správě, u soudů, v poštovníctví, na železnici, v ekonomice i v politice. Právě v 80. letech 19. století začaly tyto snahy v českém prostředí vrcholit. Požadavkem, že jazyk musí být rovnoprávně zastoupen v těchto všech sférách, zástupně hovořil o tom, že český národ má určité kulturní, ekonomické, sociální a politické potřeby. Jazykový program tak dostával nový rozměr, který silně začal profilovat a proměňovat českou politickou sféru. Postupně jazykový program ale přestával stačit, protože jeho centrem byl národ, nikoli jednotlivci.

Požadavek plné rovnoprávnosti měl dva rozměry. Prvým byla jazyková rovnoprávnost se státním jazykem na území, které většinově obývali příslušníci formujícího se národa, tedy vyrovnaná dvojjazyčnost jejich národního území. Druhým, vyšším rozměrem byla plná rovnoprávnost v celostátním měřítku, jazyk formujícího se národa měl být rovnoprávným partnerem jazyka státního v tom smyslu, že na „vlastním“ národním území měl být jazykem vládnoucím. Kamenem úrazu zde ovšem byla otázka, jak má být toto „vlastní“ národní území definováno a ohraničeno.¹⁷ Zde je vidět, že oddělení jazykového a státoprávního programu na delší dobu nebylo možné. V 80. letech, když staročeši skoncovali s pasivní rezistencí, se soustředili na prosazování jazykových a školských požadavků bez někdejšího celkového státoprávního rámce, ačkoliv státní právo stálo po celou dobu v pozadí jejich počínání. A už na jejich konci a na začátku 90. let se mladočeši na pozice státního práva vracejí.

Jazykový program působil bez ohledu na svůj obsah dvojím směrem, jednak ke státní správě a k vládě, jednak do vlastních řad ve snaze mobilizovat příslušníky svého národa pro vlastenecké aktivity a posílit jejich národní vědomí a identitu. Kromě tohoto byla

¹⁷ HROCH, M., Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český časopis historický*. 1995, č. 3, s. 402 – 407.

jazyková otázka také nástrojem politického boje o moc mezi jednotlivými politickými silami uvnitř národní společnosti.

Velmi podobně jako česká část na tom byli také Němci v českých zemích. S nárůstem vlivu a moci českého národa, se Němci oprávněně začali obávat toho, co se Češi snažili zvrátit, že vládci a ovládaní se stanou nehomogenní. I pro ně byl prostředkem obrany zejména jazyk. Jejich snahy směřovaly k uzákonění státního jazyka, případně k národnostnímu rozdělení země. Státní jazyk nebyl nikdy v habsburské monarchii definován zákonem. Fakticky však státním jazykem byla němčina. I u Němců byl jazyk spojen se sociálním postavením, správou a organizací.

Pro úplnost je třeba dodat, že prostřednictvím uplatňování hlavně jazykových požadavků se zřetelně při formování českého nacionalismu projevuje jedna ze složek zájmových rozporů, a tou je boj o moc, zejména ve smyslu skupinového fenoménu. V 80. letech 19. století identifikace s národem s sebou nesla představu, že sám národ je osobou, která má své specifické zájmy. Zvýšení moci národa tak měl jeho příslušník pociťovat jako zvýšení své vlastní moci. V prostředí českého nacionalismu nejde ani tak hovořit o individuálních snahách jednotlivých vůdců, jakými byli F. L. Rieger nebo bratři Grégrové, ve smyslu touhy po osobní moci. Všichni z nich se spíše ztotožnili s národem jako svébytnou osobou. Rozdíl mezi mladočechy a staročechy na tomto poli byl ve směru, kterým chtěli vést zápas o moc. Staročechům bylo vlastní snažit se pohybovat po horizontále, tj. být mezi těmi, kdo se považují za jedny z držitelů státní moci. Takový záměr musel rozhodně ztroskotat, protože jejich domněnka, že jsou součástí státní moci, že stojí na stejné úrovni s německým vládnoucím národem, byla zcela mylná. Mladočeši spíše směřovali k pohybu po vertikále. Jejich boj byl soubojem „revolucionářů“ proti představitelům vlády ve státě, tedy proti německému národu.¹⁸ Mladočeský postup byl postaven na racionálnějších základech. Nicméně přesto neuspěl. Individuální zájem se nikdy nemůže zcela překrýt se zájmem kolektivním.

1.2 Zpět na říšské radě a politický program Čechů

V roce 1867 byl dovršen vývoj směřující k dualizaci říše a vzniku Rakouska – Uherska, ale také bylo dokončeno ústavní zakotvení výsledků demokratické revoluce a

¹⁸ HROCH, M. Formování národa jako zápas o moc. In *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století: Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2007, s. 29 – 37.

rakouského liberalismu v tzv. prosincové ústavě.¹⁹ Ta vytvořila ústavní mechanismus, který fungoval v zásadě až do konce monarchie v roce 1918, a který představoval také rámec, v němž se mohla pohybovat česká politická reprezentace. Ústředními orgány byly po roce 1867 panovník, vláda a parlament. Právě parlament nazývaný říšskou radou a tvořený poslaneckou a panskou sněmovnou, které si v rozhodování byly rovny; návrh zákona musel projít jimi oběma, ovšem panská sněmovna měla právo veta proti všem usnesením sněmovny poslanecké; rozhodoval o otázkách vysokého školství a základních otázkách škol nižších, otázkách příslušnosti a práva domovského, o vzájemných poměrech zemí, ale také o věcech vojenských, státních financích, hospodářských záležitostech jako měna, clo, obchod, doprava, peněžnictví, záležitosti živnostenské, báňské a horní.²⁰ Vláda měla v rámci své výkonné moci možnost vydávat ministerská nařízení k provádění zákonů. Protože rakouské zákony byly většinou velmi volně koncipované, ponechávaly jí poměrně široké pole působnosti. Proto partnerem pro české politiky při dosahování jejich cílů mohla být kromě parlamentu také vláda.

Pro českou věc měla po celá 80. léta zásadní význam postava hraběte Eduarda Taaffeho, který byl od srpna 1879 do listopadu 1893 ministerským předsedou. Byl to právě on, kdo Čechy přivedl po šestnácti letech pasivní rezistence zpět na říšskou radu. A byl to také on, kdo po celá 80. léta určoval vídeňskou vládní politiku, ačkoliv označovanou za neprogramovou, přesto její pomocí vytvořil jeden z nejstabilnějších systémů habsburské monarchie. Samozřejmě je možné mu vyčítat, že svým přístupem zažehnul nesváry, které přispěly až k pádu monarchie, ale takové úvahy již jdou nad rámec této práce. Taaffeho základní politickou směrnicí bylo praktikování politiky z pozice „nad stranami“. Již v 60. letech 19. století, kdy byl krajským hejtmanem v Praze, vydal instrukci okresním hejtmanům pražského kraje, v níž se vyjadřoval, že *jedním z nejdůležitějších a nejzasloužilejších úkolů státního úředníka v současné době je působit osobním vlivem a prostředkováním ke smíření jednotlivých stran ... Aby to bylo možné, je naprosto nezbytné, aby jak jednotlivý úředník, tak celý úřad jako takový stál při vykonávání svých povinností nad stranami; neboť jen tak si lze získat důvěru všeho obyvatelstva a uspokojovat oprávněné*

¹⁹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přepracované vydání. Praha : Linde, 2004, s. 225.

²⁰ Tamtéž, s. 245-246.

*nároky, ať již přicházejí z kterékoliv strany.*²¹ Taaffe nebyl ani nijak zvláště zasažen nacionálními náladami ve společnosti a jeho přístup k národnostním problémům se jevil spíše jako vlažnější. Pro něj Rakousko nebylo ani německé, ani slovanské, naopak si představoval, že všechny národy žijící v Rakousku si mají být v podstatě rovné. Jeho postoj dokládá rozhovor s poslancem Karlem Adámkem z prosince 1879, když hovořil o tom, že *v Rakousku nemá býti žádný národ tlačěn ke zdi, tj. základ mé politiky, avšak praktické provádění národní rovnoprávnosti pojmám tak, že by ku podporování národního vývoje všech národů této polovice říše mělo býti používáno stejných prostředkův a přinášeno stejných obětí. Představuji si to tak: jistý otec má více synů různého stáří a má všechny stejně rád. Stůl pro všechny stejně přistrojil, ale všichni nepotřebují a nemusí k jich zdaru jísti stejné množství všech jídel. Politika národní rovnoprávnosti vrcholí ve snaze poskytnouti a zabezpečiti všem národům této polovice říše stejný vývoj jich národnosti. Bezprostřední podporování toho vývoje jest v první řadě věcí dotyčných národů.*²²

Vstup Čechů do říšské rady²³ a jejich postavení na ní modelovalo několik momentů. Jednak to byl politický kalkul ministerského předsedy Taaffeho a jednak situace doma v Čechách. Ve Vídni Čechy potřebovali, protože bez nich neměla nová vláda spolehlivou většinu. Ministerský předseda Taaffe potřeboval podporu české strany²⁴ v boji proti velkoněmecké opozici,²⁵ a proto české straně slíbil za to, že vstoupí znovu do říšské rady a za podporu jeho vlády, určité ústupky jako omezenou volební reformu, v jejímž důsledku měli Češi znovu získat většinu na zemském sněmu, a zastoupení ve vládě v podobě tzv.

²¹ Prim. zdroj neuveden. cit. podle URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 336 - 337.

²² Prim. zdroj neuveden. cit. podle URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 338.

²³ Srov. KRAMÁŘ, K., TOBOLKA, Z. *Česká politika. Díl III. Dějiny české politiky nové doby*. Praha : Laichter, 1909, s. 442 – 454; TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 – 1914. Část 1. Období Národní (staročeské) strany. Praha : Československý kompas, 1934, s. 9 – 19; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 326 - 335.

²⁴ Čeští představitelé znovu opět vystoupili jako česká národní strana jako jednotné uskupení staročechů a mladočechů, i přes založení samostatné Národní strany svobodomyšlné v lednu 1874. Mladočeši však měli v tomto uskupení, alespoň v počátku, podstatně menší vliv, neboť již v říjnu 1879 bylo rozhodnuto vedením mladočeské strany, že také mladočeští poslanci se budou řídit direktivami předáků vídeňského klubu.

²⁵ V 70. letech došlo v německém liberálním táboře k podstatným změnám. Namísto staroněmců, liberálů pamatujících rok 1848, se pomalu ale jistě začali dostávat mladoněmci, pokrokaři s liberalismem, který nepostrádal poměrně silně nacionální zabarvení a který začal klást stále více do popředí národnostní problematiku.

ministra krajana. Tento post však měl být obsazen nikoli reprezentativní autoritou, jakou byl F. L. Rieger, ale *slabým a poddajným předákem moravských Čechů*²⁶ Aloisem Pražákem. Na druhou stranu již dopředu oznamoval, že další požadavky, které se jakékoli státoprávní změně jen zdaleka přibližovaly a vztahovaly se tak zejména na národní či jazykovou rovnoprávnost, mohli Češi realizovat jen do té míry, v jaké si je vyjednali u svých politických partnerů. Taaffe jim v těchto otázkách nedal sebemenší záruku. Dokonce Vídeň byla ochotna jen tolerovat, že *národní strana formálně ohradí své státoprávní stanovisko, aby si aspoň zachovala tvář*.²⁷ To, co hrabě Taaffe českým liberálům za jeho podporu nabídl, nebylo nijak velkolepé, ale na druhou stranu toho nebylo málo. Za jeho „velkorysostí“ stály jednak jeho vlažnost k nacionální problematice a také povědomí o situaci v Čechách, jež se vyvíjela tak, že národní straně stejně nezbývalo nic jiného než říšskou radu opět obeslat.

České liberály nutilo doma ke změně jejich postoje několik okolností. Česká veřejnost začínala být pomalu nespokojená s postupem českých politiků, chtěla po neplodných letech vidět alespoň nějaké reálné výsledky (které jí mimochodem Taaffe skutečně nabídl). První se měly dostavit se znovu vstoupením na český zemský sněm v roce 1878. Zemský sněm byl nejvýznamnější mocenskou základnou, kterou český živel v Rakousku měl. Česká obecní samospráva, české školství a kulturní život, ale i hospodářský rozvoj Čechů byly otázky, které se zde projednávaly.²⁸ Za realizaci mnohých pokroků tak Češi vděčí právě českému zemskému sněmu.²⁹ Na druhou stranu bez možnosti účastnit se také rozhodování v celoříšském parlamentu by snahy na zemském sněmu nemusely být dostačující. Přestože ještě tedy v květnu 1879 opakovali, že *není příčiny, aby [čeští poslanci] odstoupili od posledního usnesení svého, co se týká obeslání říšské rady*,³⁰ že tedy říšskou radu neobešlou. Ale již v září se situace obrátila a český státoprávní klub se usnesl na tom, že vzhledem ke změně vládní politiky vůči českému národu čeští poslanci znovu vstoupí na půdu říšské rady.³¹

²⁶ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 212.

²⁷ Tamtéž, s. 212.

²⁸ JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 306.

²⁹ V českých zemích nefungoval pouze český zemský sněm, ale i moravský a slezský zemský sněm.

³⁰ *Pokrok*, č. 120, 20. 5. 1879, s. 1.

³¹ Srov. URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 326.

Česká politická reprezentace tak svůj postup začala orientovat na aktivní politiku, jejímž smyslem bylo dosahování dílčích změn, které měly být naplňováním, když ne přímo státoprávního programu, tak alespoň národněpolitického programu a které mohly být realizovány v rámci již existujících zákonů. Postupné prosazení požadavků národněpolitického programu tak mělo vytvořit příznivé podmínky pro realizaci státopolitické emancipace. V „tolerovaném“ státoprávním ohrazení vypracovaném již 23. září 1879 a předneseném 9. října 1879, jež bylo stejné pro poslaneckou i panskou sněmovnu, se prohlašovalo, že *tímto krokem a důsledky z něho plynoucími své právní stanovisko, vyslovené opětovnými veřejnými projevy (...) nikterak neopouštíme (...)* *Z našeho právního stanoviska, našeho přesvědčení máme za to, že přirozený základ a nezbytná podmínka ústavního pořádku mocnářství spočívá v tom, aby byly rovněž také právní nároky všech království a zemí ochráněny. Spolupůsobení k tomuto vznešenému cíli pokládáme za nevyšší úkol zástupců všech království a zemí (...) a na této cestě a k tomuto cíli, ohradivše stanovisko své, byli jsme vždy ochotni spolupůsobit, tutéž ochotu chceme osvědčit dnes (...) a podáváme ruku k blahodějnému dílu dorozumění* (přeložila K.K.).³² Stručně řečeno, přestože čeští zástupci prohlašovali, že český politický program, české státní právo, program oficiálně vyhlášený F. L. Riegerem již v roce 1860 a vycházející z požadavku obnovení historického státu České koruny v rámci rakouské monarchie, zůstává nadále jádrem politického snažení české politické reprezentace, tak s ohledem na situaci, v jaké se vše událo, samo prohlášení vyznívalo dosti nepřesvědčivě.³³

Pozici českých poslanců mezi ostatními politickými směry v říšské radě na celá 80. léta 19. století ukázalo již první parlamentní hlasování ve dnech 29. – 31. října. Hned na začátku října se v říšské radě vytvořilo několik uskupení, politických klubů, které nahrazovaly neexistenci politických stran. Patřily k nim na pravici Český klub³⁴ s 54

³² *Stenografische Protokolle* [online]. VI. Legislaturperiode, IX: Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885, Sitzungprotokolle aus 9. October 1879, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00090003&seite=00000005&zoom=2>>; Srov. také Ohrazení, které podali poslancové čeští předsedovi v první schůzi říšské rady. *Pokrok*, č. 242, 9. 10. 1879, s. 1.

³³ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přepracované vydání. Praha : Linde, 2004, s. 240.

³⁴ Český klub byl koalici několika politických proudů, proto také neměl žádné formální stanovy. Sešli se v něm mladočeši společně se staročechy, českou konzervativní šlechtou a politiky z Moravy. Toto spojení bylo respektováno i při ustavování klubových orgánů. V otázkách, které byly považovány za záležitost „společného státoprávního a národního zájmu“, jednalo se o takové věci, o níž v tomto smyslu rozhodne dvoutřetinová

poslanci, Polský klub s 57 poslanci, Klub Hohenwarthovy Strany práva taktéž s 57 poslanci, na středo-levé straně Klub liberálů s 91 poslanci a Klub sjednocených pokrokářů s 54 poslanci. Zbývalo ještě 40 poslanců, kteří se rozhodovali podle momentálních nálad a nebyli zařazeni do žádného ze zmiňovaných klubů. První hlasování probíhalo o adresní debatě. Návrhy byly dva, jeden autonomistů, jenž požadoval reformu ve směru k větší autonomii, a druhý centralistický, jenž se vyslovil pro uchování stávajícího stavu. Nakonec byl přijat návrh většiny, tedy návrh autonomistů, Jindřicha Clam-Martince, Karla Hohenwarta a Františka Ladislava Riegera, o reformě směřující k větší autonomii částí poměrem 176 ku 162 hlasům.³⁵ Prvně se tak uplatnilo parlamentní spojení Českého a Polského klubu a Strany práva.³⁶ *Jako součást tzv. železného kruhu pravice, vládní parlamentní většiny, tvořené rakouskými klerikálními konzervativci a haličskými Poláky, zařadila se tu česká národní strana do „nadstranického“ patriarchálně poloabsolutistického císařského systému, jehož cílem bylo vládnout sice ve prospěch společnosti, ale ne skrze ni, nýbrž nad ní. Na rozdíl od striktního centralismu liberální éry byl konzervativní režim měkčí a tolerantnější; jeho hlavní opory, především rakouský a alpský klerikalismus byl odedávna pro decentralizaci a autonomii – ne sice národnostní, ale zemskou, která však národnostem skýtala přece jen větší prostor než liberalismus. To byl rámec, v němž se mohly realizovat české národnostní požadavky.*³⁷

1.3 Společenský vývoj

Politický rámec pro zápas o českou národní identitu byl jasně dán. Nyní je ještě nutné si uvědomit dvě okolnosti zakotvené v rovině ekonomické, sociální a zřejmě i kulturní. V Čechách, na Moravě byl tento vývoj pomalejší, vznikly dvě paralelní, navzájem izolované a zároveň sobě se podobající národní společnosti s minimem vzájemných kontaktů. Během 80. let končilo relativně poklidné soužití Čechů a Němců, začalo se

většina, byli poslanci vázáni klubovní disciplínou. Nemohli proti klubovému rozhodnutí vystoupit. Jediná možnost jak vyjádřit svůj nesouhlas bylo neúčastnit se hlasování. Takto však docházelo k marginalizaci menšin v klubu a tento postup se stal zdrojem vnitřních rozporů.

³⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 331.

³⁶ Tento krok však již najisto dopředu znemožnil jakoukoli dohodu s německými liberálními politiky, o kterou se Rieger se staroněmci pokoušel od roku 1878.

³⁷ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 213 – 215.

rýsovat to, co vyvrcholilo na přelomu století úplnou dezintegrací obou společností.³⁸ „Absolutní stěna dělí Čechy a Němce“, a ti z nás, kteří „dříve koketovali s Čechy ... budou nyní zcela vyřazeni“, píše německý současník v r. 1885.³⁹ Na české straně podobné vyjadřuje podobné např. Guth-Jarkovský. *Ještě na sklonku 70. let se Češi běžně účastnili společenského života spolu s Němci, kdežto „rok, dva poté ... taková účast byla již nemyslitelná“.*⁴⁰

Dalším momentem, který modeloval život a také politiku v 80. letech 19. století, byla sociální diferenciacce a vůbec sociální vzestup českého obyvatelstva, které ale nemělo odpovídající politickou reprezentaci.⁴¹

³⁸ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 223-224.

³⁹ JODL, F. *Sein Leben und Wirken*. Stuttgart – Berlin, 1920. cit. podle KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 224.

⁴⁰ GUTH-JARKOVSKÝ, J.S. *Paměti I/1*. Praha, 1929. cit. podle KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 225.

⁴¹ Srov. KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Argo, 1996, s. 83 – 113.

2. Vztah české a německé společnosti – jazyk a vzdělání

Národnostní problémy zejména u starší generace zůstávaly stále ještě před prahem osobního soukromí. Češi měli své přátele mezi německým obyvatelstvem a obráceně Němci mezi českým, stále ještě byl rozšířený bilingvismus, byly stále běžné i smíšené rodiny. K zostření národnostních protiv však docházelo v mladší generaci, zejména mezi studentstvem.⁴² Některé projevy národnostní izolace⁴³ vycházely přímo od obyvatel samých, ale rozhodně je nutno podotknout, že k přiostrňování vzájemných národnostních vztahů přispívaly výrazně samy politické síly a také skutečnost, že Němci ztráceli pomalu své výsadní postavení, zejména v oblasti kulturní a ekonomické. Proto se snažili podržet si ve svých rukou alespoň moc politickou. Každý český zisk v této oblasti, i když se týkal jazykové otázky nebo vzdělání, pro ně znamenal nebezpečí.

2.1 Čtyři memoranda českých poslanců a jejich důsledky

Při vstupu do říšské rady čeští poslanci představili svůj politický program, který by se mohl označovat „minimálním“ národně politickým programem, vycházejícím z premis, že národně politické požadavky byly zcela v souladu s existujícími ústavními poměry a jen odpovídaly textu § 19 základního zákona o občanských právech, kterým byla zaručena naprostá rovnoprávnost všech národů v říši, a jež našel své vyjádření v dokumentu nazvaném Čtyři memoranda českých poslanců předloženém 17. listopadu 1879 Českým klubem císaři. Dokument vznikl ve spolupráci českých národních liberálů z Čech i Moravy a konzervativní historické šlechty představované hrabětem Jindřichem Clam-Martiničem. Česká politika do něj vkládala poměrně velké množství nadějí zřejmě i proto, že na realizaci požadavků v něm obsažených byla vázána podpora Taaffeho vlády ze strany české politické reprezentace. Panovník všechny čtyři memoranda přijal a slíbil, že pověří zvláštní komisi jejich prostudováním a vypracováním příslušných odpovědí nebo praktických opatření.

První memorandum obsahovalo požadavek plné rovnoprávnosti češtiny s němčinou ve vnějším i vnitřním úředním styku. Jeho záměrem bylo, aby *u všech úřadův a soudův*

⁴² KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 227.

⁴³ Nejprve se jak česká, tak německá společnost snaží uzavřít sama do sebe a obejít se jedna bez druhé, proto není vhodné ihned používat spojení národnostní nesnášenlivost, ačkoliv do této fáze vzájemný vztah obou národností v Čechách postupně spěl.

první stolice úřadovacím jazykem budiž jazyk, kterým mluví většina obyvatelstva, neboližto jazyk, kterého užívají obřadní orgánové správní. U jiných úřadův anebo soudův, jejichžto působnost se vztahuje na celou zem nebo na několik okresův, pak u těch, kteří v hlavním městě zemském sídlo své mají, budiž jak českého, tak německého jazyka rovným právem užíváno jakožto úřadovacího. Jeden každý oprávněn budiž, v podání svých úřadův nebo k soudům, jakož také při protokolárním vyslýchání užívati toho neb onoho jazyka zemského. Každá záležitost postupem všech stolic tímž jazykem budiž projednána, vyřízena, a vypravená, kterým prvotně byla podána. K ustanovení ve službě veřejné nezbytným požadavkem budiž znalost obojího jazyka zemského mluvě i v písmě. Úředníci nyní ustanovení, kteří jen jednoho z obou jazykův zemských jsou znalí, opatření buďte při takových úřadech nebo soudech, kde jazyk ten jest úřadovacím; též k tomu hleděno budiž, aby u každého zeměpanského orgánu byl aspoň jeden úředník obojího jazyka zemského dokonale znalý.⁴⁴ Pro Slezsko měly tyto požadavky dopadat i na polštinu.

Druhé memorandum žádalo rovnoprávnost českého a německého jazyka na pražské univerzitě, a to *habilitování soukromých docentův na příště dopuštěno buď též na základě vědeckých spisů jen jazykem českým sepsaným. (...) Na všech fakultách opatřena budiž možnost, aby jak státní tak i přísné zkoušky doktorátní celkem odbyvány byly také po česku. (...) Provedení vět těchto na filosofické a právnické fakultě podmíněno bude doplněním profesorův česky přednášejících pro nemnohé obory, na lékařské fakultě však třeba bude jmenování většího počtu českých zástupcův těch nauk, kteréž jsou předmětem jednotlivých rigoros.⁴⁵*

Třetí a čtvrté memorandum požadovalo podporu českého středního a odborného školství. Konkrétně se vyžadovalo, *aby náklad, ježž stát na střední školy v Čechách a na Moravě vede, věnován byl duchovním potřebám obou národních kmenův v náležitém poměru k jich lidnatosti a k sumě jich daní; aby v království českém české ústavy střední, jež obce s obětmi pro budoucnost nesnesitelnými založily a vydržují, do státní správy převzaty byly dle prokázané potřeby a v poměru k počtu německých ústavův státních aneb aby aspoň do toho času, dokud se náprava tato dokonale neprovede, dostatečnými subvencemi podporovány byly a aby v markrabství moravském, kdež vyličené poměry školské mnohem ještě jsou nepřívětivější, nezbytně nutné nápravě aspoň cesta se razila a naléhavé potřebě*

⁴⁴ Čtyři memoranda českých poslanců. In VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. 1. vydání. Praha : Professional publishing, 2005, s. 284.

⁴⁵ Tamtéž, s. 287-288.

*aspoň v tom směru ihned se vyhovělo, by nejméně jedna samostatná a úplná reálka s vyučovací řečí českou se založila a aby, dle analogie německých paralelek na slovanské střední škole ve Valašském Meziříčí, též na německých státních školách středních, kdež se toho potřeba ukazuje, zařídily se paralelky slovanské.*⁴⁶

Panovník postoupil již na počátku ledna 1880 memoranda k posouzení zvláštní komisi. V jejím čele stál český liberální politik z Moravy Alois Pražák, ministr krajan v Taaffeho vládě. Komise neměla rozhodně jednoduchý úkol, protože musela přihlížet k četným dobrozdáním a úředním posudkům a také nevoli ze strany německých liberálů z Čech.

2.1.1 Stremayrova a Pražákova jazyková nařízení

Práce přes všechny obavy pokračovaly poměrně rychle a Pražákova vládní komise již 19. dubna 1880 měla hotová nařízení ministrů vnitřních záležitostí a práv, o užívání zemských jazyků při jednání politických, soudních úřadů a státních zastupitelstev v království Českém se stranami a samosprávnými úřady. Nařízení se neoficiálně začala nazývat podle ministra spravedlnosti Stremayra. Nařízení č. 14 zemského zákoníku platilo pro Čechy a nařízení č. 17 zemského zákoníku bylo určeno pro Moravu.

Podstatou Stremayrových jazykových nařízení bylo uznání rovnoprávnosti německého a českého jazyka v tzv. vnějším úřadování integrálně v rámci zemí. Žádost nebo podání mohlo být učiněno v jakémkoli z obou jazyků a *politických soudních úřadů a státního zastupitelstva v zemi jsou povinni vyhotoviti vyřízení, ... v tom zemském jazyku, v kterémž ústní žádost se přednesla aneb v němž podání sepsáno jest.*⁴⁷ Zároveň se dotýkala otázky jazyka úředních vyhlášek, *kteréž jsou k tomu ustanoveny, aby byly v zemi uvedeny v všeobecnou známost, buďtež vydány v obou zemských jazycích. Toliko úřední vyhlášky, kteréž jsou pro jednotlivé okresy aneb obce ustanoveny, buďtež vydány v těch zemských jazycích, jež jsou v těch kterých okresích neb obcích obvyklými.*⁴⁸ V soudních záležitostech se také jednalo v jazyku podání, v němž se vedl i spis a vyhotovovala se rozhodnutí.

⁴⁶ Čtyři memoranda českých poslanců. In VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. 1. vydání. Praha : Professional publishing, 2005, s. 291.

⁴⁷ Rakousko – Uhersko. Vláda. Nařízení ministrů vnitřních záležitostí a práv, o užívání zemských jazyků při jednání politických, soudních úřadů a státních zastupitelstev v království Českém se stranami a samosprávnými úřady. In *Sbírka zákonů a nařízení pro království České, 1880*, str. 10.

⁴⁸ Tamtéž, s. 10.

Stremayrova jazyková nařízení byla doplněna v říjnu 1882 tzv. Pražákovými nařízeními vrchnímu soudu v Brně, podle nichž se u některých slezských soudů přijímala česká podání a u krajského soudu v Těšíně a okresních soudů v jeho obvodu podání česká i polská. Další nepatrný zásah do jazykové praxe v Čechách a na Moravě přineslo další nařízení ministra Pražáka vrchnímu soudu v Praze a v Brně v říjnu 1886, jež umožnilo nepřekládat české úřední vyřízení do němčiny.

2.1.2 Pražská univerzita a otázka vzdělání

Možnost dosáhnout nejvyššího možného vzdělání, tedy univerzitního, v mateřském jazyce, je jednou z velmi podstatných složek, které pomáhají posilovat národní identitu, a zároveň *kteřá proň jest nezbytnou podmínkou všelikého pokroku.*⁴⁹ Již od roku 1869 existovala v Praze samostatná česká polytechnika, ale Karlo-Ferdinandovu univerzitu bylo nadále možné absolvovat jen v německém jazyce, ačkoliv do roku 1880 počet českých stolic stoupl na dvacet.⁵⁰ Odpírat Čechům jejich vlastní univerzitu nechtěli ani Němci, ale problém spočíval v tom, že oba národy si činily nárok na zachování tradice starého Karlova učení v historickém i právním smyslu. Proto největší spory byly o to, zda má dojít, popřípadě do jaké míry, k rozdělení existující univerzity, anebo má být vedle ní případně zřízena nová. Pro Čechy bylo nepřijatelné založit zcela novou univerzitu, *nechceme se, i již z ohledu na poměry finanční, dožadovati zvláštní univerzity, nýbrž přání naše směřuje jen k tomu, aby Carolo-Ferdinanda za změněných okolností dokonale dostála úkolu, jenž jí od prvního zakladatele, císaře Karla IV., jasnými slovy byl vytčen, totiž aby byla hojně opatřeným stolem věd pro všechny syny země české, tedy rovněž pro Slovaný jako pro Němce.*⁵¹ Čeští liberálové chtěli zachovat určité společné orgány včetně rektora jako hlavního představitele univerzity.

Problém české univerzity byl nakonec vyřešen kompromisem. V pozadí stály nejen důvody politické, ale také hospodářské, finanční a právní. Zcela jednoduše se nedala vyřešit otázka užívání budov a také jejich vlastnictví. Nakonec císařské nařízení ze dne 11. dubna 1881 rozhodlo, aby byla Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze uspořádána tak, aby v Praze

⁴⁹ Čtyři memoranda českých poslanců. In VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. 1. vydání. Praha : Professional publishing, 2005, s. 285.

⁵⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 358.

⁵¹ Čtyři memoranda českých poslanců. In VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. 1. vydání. Praha : Professional publishing, 2005, s. 285-286.

existovala jedna univerzita s německým a jedna s českým vyučovacím jazykem a aby nadále obě užívaly označení Karlo-Ferdinandova.⁵² Výsledkem bylo, že se Karlo-Ferdinandova univerzita rozdělí na dvě školy s německou a českou vyučovací řečí a zcela samostatnou správou. Největší kompromis spočíval v tom, že obě univerzity přejímaly v historickém i právním smyslu rovnoprávně všechny znaky Karlo-Ferdinandovy univerzity včetně označení.

Protože musely být také vyřešeny některé formální a majetkoprávní otázky rozdělení univerzity, které se nedaly uskutečnit pouze administrativní cestou, stala se v květnu 1881 univerzitní otázka předmětem jednání říšské rady. Jednání v parlamentu proběhlo bez zvláštních obtíží a návrh zákona byl ještě 31. května v poslanecké sněmovně přijat. Záležitost citlivě vnímalo také studentstvo, které jako spontánní živel přispívalo často k vyhrocování nacionálních nálad. V univerzitní a jazykové problematice tomu nebylo jinak. Návrh univerzitního zákona musel být ještě projednán v panské sněmovně, aby byl dodržen korektní legislativní proces. A poté byl v únoru 1882 oficiálně schválen i panovníkem. Samotná realizace zákona si vyžádala určitý čas, a tak ve studijním roce 1882/1883 bylo zahájeno vyučování na právnické a filozofické fakultě, v roce 1883/1884 na lékařské fakultě a teprve v roce 1891/1892 na fakultě teologické.^{53,54}

Ačkoliv se mohlo zdát, že požadavek druhého českého memoranda byl zcela naplněn, skutečnost byla jiná. S velkou necitlivostí ministerstvo vyučování výnosem č. 98/1882 ř. z. nařídilo pro českou právnickou fakultu výkon teoretických státních zkoušek v německém jazyce, aniž by se obdobně požadovala znalost českého jazyka při zkouškách na německé univerzitě. Teprve od r. 1889 byl částečně zrušen požadavek konat zkoušku v němčině, avšak jen při zkoušce právně historické.

I požadavky třetího a čtvrtého českého memoranda se v 80. letech naplňovaly. Kromě středního školství se čeští liberálové zaměřili i na školství základní, aby co nejvíce rozšířili vzdělání veřejnosti, a tak dále posilovali postavení českého jazyka. Velmi jim k tomu pomáhala i změna pohledu samotné veřejnosti na vzdělání. Široká veřejnost s postupujícím pokrokem a ekonomickým rozvojem pochopila, že nejméně bez základního

⁵² HAVRÁNEK, J., a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy 1802-1918 III*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1997, s. 185.

⁵³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 358.

⁵⁴ Zahájení vyučování na teologické fakultě bylo zároveň podníceno připravením vyrovnání mezi českou a německou společností v roce 1890.

vzdělání se neobejde. Přes všechny změny ve prospěch českého školství ovšem ani na konci 80. let nebylo dosaženo relace počtu základních škol s počtem obyvatel.⁵⁵ Česká reprezentace rozhodně nechtěla rozšiřovat síť českého vzdělání na úkor německého.

V průběhu osmdesátých let však i přesto poklesl počet německých středních škol v českých zemích (gymnázií a reálek), počet českých škol naopak vzrostl, ale i tak byl vzájemný poměr v rozporu s poměrem obyvatelstva. Úsilí českých liberálů také nebylo zaměřeno až na výjimky na zřizování nových, nýbrž především na postátnění již existujících škol, kde zaznamenali poměrně pronikavé výsledky.⁵⁶

2.2 Přístup politické reprezentace k otázkám vzdělání a jazyka

Okamžitou negativní reakci u německých politiků vyvolala už Čtyři memoranda českých poslanců. Němečtí liberální poslanci z Čech odevzdali dne 9. února 1880 císaři Františku Josefu I. obsáhlý pamětní spis, v němž se rozhodně stavěli proti tomu, aby národní zájmy českého národa byly postaveny nad státní potřeby, protože podle jejich názoru memoranda směřovala k federalismu, který tak naruší jednotu, celistvost a sílu státu. Aby bylo dosaženo státní jednoty, musí být užíván jednotný, tj. německý úřední jazyk jako vnitřní úřední jazyk. Přesněji řečeno zájmy státu vyžadovaly uchovat jeho převážně německý ráz. České požadavky přesahují rámec národní rovnoprávnosti ve smyslu § 19 základního zákona, který hovoří jen o otázkách školství, a bylo by tak nezákonné je uspokojovat pouze cestou administrativní. Ani rozdělení pražské univerzity se neobešlo bez protestů z jejich strany.⁵⁷

⁵⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 362

⁵⁶ Tamtéž, s. 361-362

⁵⁷ Tamtéž, s. 354.

2.2.1 Němčina jako státní jazyk

Nejvýrazněji popudilo německou liberální politiku přijetí Stremayrových jazykových nařízení, ale ani opatření v oblasti středního školství je nenechávala klidnými. *Němci zuří, že prošly další rezoluce stran škol středních a též nařízení stran rovnoprávnosti v úřadu*,⁵⁸ psal F. L. Rieger domů své rodině. Je nutno podotknout, že čeští liberálové mohli jejich přijetí slavit jako první větší úspěch po dlouhé době pasivity a nerespektování českých požadavků na rovnoprávnost, ale neučinili tak. Český klub na jazyková nařízení reagoval samozřejmě pozitivně. Ale česká žurnalistika bez rozdílu politického smýšlení nasadila spíše neutrální tón z obavy před tím, aby přílišné oslavování nevyprovokovalo německého politického protivníka. To však nebylo ani třeba. Sami němečtí liberálové pochopili a okamžitě reagovali. Nařízení byla přijata v dubnu a již 1. května 1880 interpelovali poslanci v říšské radě vládu, proč byla příslušná nařízení vydána.⁵⁹ Ministr Stremayr dne 5. května 1880 vysvětloval poslancům oprávněnost postupu vlády. Poukazoval kromě jiného na to, že současné nařízení v zásadě sjednocuje jen starší platná, ale v praxi často nedodržovaná dílčí nařízení a víceméně legalizuje faktický stav v obou českých zemích.⁶⁰

Němečtí liberální poslanci se snažili všemi prostředky dosáhnout zrušení Stremayrových jazykových nařízení. A vzali si za své, že nejlepší obranou je útok. Když pravice dne 6. května 1880 zamezila otevření debaty o jazykových nařízeních, vystoupil jménem německých liberálů Eduard Herbst s návrhem, aby záležitost byla předána zvláštnímu výboru k prozkoumání, protože vláda nařízení přijala nezákonným způsobem, když nařizovací pravomocí řešila otázku, která mohla být upravena pouze cestou zákona.

Další návrh formulovaný 10. května 1880 poslancem pokrokového klubu Gundakerem Wurmbrandtem vyzýval vládu, aby předložila návrh zákona, který by

⁵⁸ ČERVINKOVÁ - RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 – 1884)*. K vydání připravil kolektiv pod vedením Milana Vojáčka. Poznámkami opatřil Luboš Velek. Praha : 2009, Národní archiv a Scriptorium, s. 43.

⁵⁹ Srov. *Stenografische Protokolle – Abgeordnetenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX: Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885, Sitzungprotokolle aus 1. Mai 1880, [cit. 18. 8. 2010], s. 2835. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00090003&seite=00002835&zoom=2>>.

⁶⁰ Srov. *Stenografische Protokolle – Abgeordnetenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX: Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885, Sitzungprotokolle aus 5. Mai 1880, [cit. 18. 8. 2010], s. 2979 – 2981. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00090003&zoom=2&seite=00002979&x=12&y=10>>.

vymezoval užívání zemských jazyků v úřadě, škole a veřejném životě, přičemž hlavním jazykem měla být němčina. Jeho záměrem bylo uzákonit němčinu jako státní jazyk.⁶¹ Tuto otázku dosavadní zákonodárství nikdy neřešilo. Oba návrhy ale zůstaly nevyřízeny, protože jednání říšské rady bylo 25. května odročeno.

Přesto na tyto pokusy o zavedení němčiny jako státního jazyka reagoval pražský mladočeský politický klub prohlášením z 26. května 1880, ve kterém jasně odmítl snahy německých poslanců s tím, že *národ český po staletí v zájmu síly, velikosti a slávy říše rakouské nepřinášel menších obětí na krvi a statku, než němečtí naši krajané, tak i požadujeme nemenších práv pro svůj jazyk a národní rozvoj, tak žádá, aby říše stejnou měrou byla k němu spravedlivá, jako k obyvatelstvu německému. Žádáme co přirozené právo své, aby jazyk náš, v Čechách od věkův domácí, požíval ve všech krajích společně naší vlasti týchž práv, jako jazyk německý. Nežádajíce pro jazyk svůj žádných zvláštních výsad, nestrpíme, aby jazyk německý požíval ve vlasti naší zvláštních předností. Nestrpíme nikdy, aby jazyk německý povýšen byl na jazyk státní.*⁶² Otázka státního jazyka se znovu na pořad dne dostala až v lednu a únoru 1884, ovšem pro německé liberály skončila nevalně, protože návrh byl odmítnut.⁶³ Avšak jednání o Wumbrandtově návrhu posloužilo E. Grégrovi k tomu, aby prokázal své rétorické umění a cit pro situaci. V plénu poslanecké sněmovny dne 26. ledna 1884 pronesl řeč, ve které prokázal politickou taktnost ale zároveň zaujetí pro českou věc. Souhlasil, *aby návrh Wumbrandtův v té části, která dožaduje se zákona jazykového, byl uskutečněn k rozřešení našich poměrů jazykových.*⁶⁴ Pro vytvoření spravedlivého jazykového zákona, ale také pro vyřešení národnostní otázky by ale bylo třeba, aby se tvůrci řešení vzdali *předsudku, že jsou v Rakousku národové, kteří mají býti odsouzeni k otroctví.*⁶⁵ V druhé části své řeči se jasně postavil proti úmyslu posvětit zákonem němčinu jako státní jazyk, *poněvadž právě tento druhý díl vylučuje díl první*

⁶¹ Do této doby nikdy otázku státního jazyka rakousko-uherské zákonodárství neřešilo. Němčina však fakticky postavení státního jazyka měla, neboť ještě do nedávných let byla jenom ona svou vyspělostí schopná užívání za každé situace.

⁶² Obrana proti německé agitaci. *Národní listy*, roč. XX (1880), č. 128, s. 1. cit. podle Mladočeské prohlášení o státním jazyku z 26. 5. 1880. In CIBULKA, P. *Politické programy českých národních stran 1860-1890*. Praha : Historický ústav 2000, s. 260.

⁶³ Další návrh na uzákonění němčiny jako úředního jazyka přišel v únoru 1886 od německého liberálního poslance Maxmiliána Scharschmida, zůstal však v parlamentním výboru.

⁶⁴ *Národní listy*, roč. XXIV (1884), č. 27, s. 1.

⁶⁵ Tamtéž, s. 1

[jazykový zákon], *neboť dosáhlo-li by se přijetím první části jakéhos uspokojení, dosáhlo by se druhou částí pravého opaku toho.*⁶⁶ Zcela vyvrátil argumenty, kterými němečtí liberálové odůvodňovali potřebu takového zákona. Nakonec se snažil postihnout důsledky přijetí takového zákona. *Jedná se o to, aby jazyk německý povýšen byl na všechny jazyky Rakouska, aby neněmecké národy Rakouska vytlačeny byly na nižší stupeň, aby se dekretovaly vyšší a nižší národnosti a v dalších nevyhnutelných důsledcích se jedná o poněmčení slovanských národů Rakouska.*⁶⁷

2.2.2 Spojení německých liberálů

Němci stále více bili na poplach. A tak další reakce německých politiků vyvolaná pocitem ohrožení přišla už v listopadu 1881, kdy došlo ke spojení parlamentních klubů německých liberálů, konzervativních a pokrokových. Na programu ochrany ohrožených státních a národních zájmů se vytvořil parlamentní klub levice, který byl silnou protiváhou parlamentního klubu „železné pravice“, kde působili čeští liberálové. Síly obou klubů byly poměrně vyrovnané, ale klub na pravici měl menší převahu. To však znamenalo, že v případě oslabení pravice získá navrch levice a s ní i německé požadavky. Navíc stále zřetelnější podoby nabývalo německonacionální hnutí, jež se formovalo mimo parlament a jež narušilo tradiční rovnováhu státního a národního zájmu. Národní zájem jasně nadřadilo nad zájem státní, což bylo zřejmé i v říšské radě na konci února roku 1882 při projednávání otázek veřejné bezpečnosti a částek, které by měly být uvolněny pro policii. Zmiňovala se také nedávná chuchelská bitva. Řečníci v debatě nezapomněli poznamenat národnostní motiv celého jednání. Přihlásil se o slovo i hlavní představitel německého nacionálního hnutí, jeden z poslanců nezařazených do žádného z parlamentních klubů, Goerg von Schönerer a jasně vyjádřil, že *levice klade napřed stát, pak národnost, já národnost nad stát. (...) Národní Němci nemají žádného svého přívržence v kabinetu. (...) My Němci chceme zůstat Němci, my nechceme žádný liberalismus, my negravitujeme k Vídni, ale tam, kde německé slovo volně zní.*⁶⁸ Již tato formulace naznačovala nestátotvornou tendenci celého hnutí. Taaffeho vláda tak bránila jeho organizačnímu sjednocení. Nacionální hnutí však oficiální organizaci nahrazovalo pomocí činnosti spolků, pro něž měl být

⁶⁶ *Národní listy*, roč. XXIV (1884), č. 27, s. 2

⁶⁷ Tamtéž, s. 2

⁶⁸ *Národní listy*, roč. XXII (1882), č. 59, s. 2.

programovým vodítkem tzv. linecký program publikovaný Schönererem alespoň tiskem. V tomto programu se soustředily požadavky, které sahaly od státněpolitických až po požadavky komunální.

2.2.3 Karlo – Ferdinandova univerzita

Stremayrova jazyková nařízení nevyvolala v německé části rakouského politického spektra příliš příznivou reakci. Taaffeho vláda tak odmítla učinit jakékoli další kroky v otázkách úředního jazyka, aby dále nestupňovala napjatou situaci mezi českými a německými politiky. Čeští liberálové se ale se stavem věcí nechtěli smířit. Požadovali další kroky směřující k vyřešení otázky úředního jazyka ve prospěch rovnosti češtiny a němčiny. A zároveň naléhali na vládu, aby plně dostála slibu, že česká memoranda budou realizována v celé své šíři. Taaffe je odkazoval na příhodnější dobu. Rovněž doporučoval, aby se zaměřili na další otázky obsažené v memorandech, jejichž vyřešení ve prospěch požadavků českého národa se zdálo být schůdnější. Tak se stala aktuální tematika druhého českého memoranda, a tedy otázka vysokého školství, jež ovšem německé liberály nenechala o nic chladnější než přijetí jazykových nařízení.

I když české požadavky ohledně založení vlastní české univerzity nebyly plně uspokojeny, protože 29. června 1882 vydala vláda nařízení, které přikazovalo, aby s ohledem na potřeby státní služby prokázali všichni posluchači právnické fakulty při státních zkouškách znalost němčiny. Jinými slovy nařízení požadovalo, aby nejméně část státní zkoušky byla vykonána v německém jazyce. I přesto němečtí liberálové rezolutně odmítli rozdělení pražské univerzity jako státního ústavu s širší než zemskou působností. Naopak by jim ale vůbec nevadilo, kdyby se zřídila zcela nová česká univerzita nijak nenavazující na tradice Karlova učení. A neodmítali to jen poslanci ale také někteří němečtí profesori Karlo-Ferdinandovy univerzity. I pražský místodržitel Philips Weber von Ebenhof v prosinci 1881 podpořil minoritní votum dvou profesorů německé právnické univerzity. Argumentoval v tom smyslu, že česká věda je příliš závislá na německé a zároveň nacionálně předpojatá. Vycházel z myšlenky, že jeden národ musí být vládnoucí a druhý podřízený a počestění inteligence povede k vládě Čechů v Čechách a k federalizaci mocnářství.⁶⁹ Státní zájem byl také hlavním motivem německého odporu vůči možnému

⁶⁹ HAVRÁNEK, J., a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy 1802-1918 III*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1997, s. 184.

rozšíření českého středního a odborného školství. Naopak pro Čechy znamenalo rozšiřování středního a odborného školství snahu posilovat národ i po ekonomické stránce.

2.3 Český zemský sněm

Realizace českého jazykového programu ve vztazích s německými liberály měla v roce 1883 dohru i na českém zemském sněmu. V pozadí problémů stála snaha českých liberálů o změnu volebního řádu. Ačkoliv čeští liberálové byli na říšském sněmu součástí vládní většiny, na zemském sněmu v Praze zůstávali nadále menšinou. Čeští liberálové se už v letech 1880-1882 snažili o změnu volebního řádu, ale jejich snahy nebyly úspěšné. Situace se měla obrátit až na přelomu let 1882 a 1883, kdy začala důvěrná jednání zmocněnců vlády s českými konzervativci a liberály. Vláda byla ochotna pomoci české politice ke sněmovní většině podporou konzervativních kandidátů ve velkostatkářské kurii, ale čeští liberálové se museli zaručit, že nevystoupí s nepřiměřenými nároky. V květnu 1883 byl tedy zemský sněm rozpuštěn a vypsaný nové volby, jejichž výsledky pro ně znamenaly získání většiny. Proti 167 českým liberálům a konzervativcům zasedlo do sněmovních lavic 75 německých liberálů.⁷⁰ Když zemský sněm znovu zasedl k jednání, přednesl F. L. Rieger 23. července 1883 návrh vypracovat předlohu nového volebního řádu.

Němečtí liberálové okamžitě přešli do ofenzivy a E. Herbst, E. Plener a F. Schmeykal otevřeně formulovali myšlenku možného národnostního rozdělení země na bázi tzv. uzavřených jazykových území, když představili argumenty o postavení, významu a roli německého obyvatelstva v Čechách. Proti této myšlence se ve své replice postavil F. L. Rieger s velmi ostrým tónem. *Byla zde pronesena myšlenka, že by se mělo království české rozdělit na dva díly a p. poslanec Herbst povídal, že nad tím povstalo mezi námi zděšení! Já pánové, řeknu upřímně, mně ne; já jsem se tomu prostě jenom usmál (veselost), poněvadž jest ten návrh tak monstrosní, abych již horšího výrazu neužil, že se mně zdá tak nemožným, že žádným namaháním byste toho nedocílili.*⁷¹ Z formálně právních i praktických důvodů se

⁷⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 359.

⁷¹ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 1. zasedání, 18. schůze, pondělí 6. 8. 1883, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW < <http://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenprot/018schuz/s018006.htm>>.

proti návrhu německých liberálů nepostavili jen čeští liberálové, ale ústy hraběte Clam-Martinice i konzervativní aristokraté.⁷²

Další útok s myšlenkou tzv. uzavřených jazykových území přišel v září 1884.⁷³ Jménem německých liberálů podal E. Herbst návrh, jehož podstatou bylo, aby vláda vypracovala a předložila sněmu záměr administrativní reformy, jejímž výsledkem by bylo dosáhnout v Čechách co nejvíce národnostně jednotné správní a soudní okresy.⁷⁴ Sněm po poměrně bouřlivé rozpravě návrh zamítl.⁷⁵ V prosinci 1885 předložil E. Plener další návrh, vycházející z Herbstova. Ten již přímo mluvil o tzv. uzavřeném území německém v Čechách. V těchto územích se měla zrušit platnost Stremayrových jazykových nařízení. Plenerův návrh také neprošel a zemský sněm přešel k dennímu pořádku.⁷⁶ Němečtí liberálové se však myšlenky na tzv. uzavřená jazyková německá území nevzdávali. Pozměněný návrh E. Plener opakoval ještě v prosinci 1886. O tomto návrhu neproběhla ani diskuse, protože vystoupil poslanec Karel Schwarzenberg, který vznesl námitku, že Plenerův návrh směřuje *k teritoriálnímu rozdělení země a tím ohrožuje právní stav ústavou zaručený*,⁷⁷ a navrhl okamžitě, tedy bez rozpravy, přejít k dennímu pořádku. Tento návrh byl přijat. To byla však pověstná kapka, po které pohár trpělivosti německých liberálů

⁷² *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 1. zasedání, 18. schůze, pondělí 6. 8. 1883, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenprot/018schuz/s018005.htm>>.

⁷³ Mezitím ve Vídni na říšské radě neuspěly návrhy Herbst a Wurmbrandta o uzákonění němčiny jako státního jazyka.

⁷⁴ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 2. zasedání, 5. schůze, úterý 16. 9. 1884, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/2/stenprot/005schuz/s005001.htm>>; *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 2. zasedání, 8. schůze, pondělí 22. 9. 1884, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/2/stenprot/008schuz/s008001.htm>>.

⁷⁵ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 2. zasedání, 23. schůze, středa 15. 10. 1884, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/2/stenprot/023schuz/s023001.htm>>.

⁷⁶ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 3. zasedání, 4. – 13. schůze, úterý 1. 12. – 19. 12. 1885, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz>>.

⁷⁷ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 2. zasedání, 10. schůze, středa 22. 12. 1886, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/4/stenprot/010schuz/s010003.htm>>.

přetekl. Franz Schmeykal přednesl jménem německých liberálních poslanců po vzoru českých liberálů ohrazení a pak němečtí poslanci ze sněmu odešli.⁷⁸

Ačkoliv němečtí liberální poslanci setrvali v pasivní rezistenci vůči zemskému sněmu, vystoupil F. Schmeykal, vůdce německé liberální strany v Čechách, v dubnu 1887 s návrhem na vytvoření národnostních kurií na českém sněmu. Staročeši byli v zásadě ochotni se dohodnout a národnostní rozdělení Čech přijmout. Dokonce to potvrdili v tisku, v říšské radě i jinde. V tomto duchu jednal Rieger se Schmeykalem v srpnu a září 1887 a se zemským maršálkem Jiřím z Lobkovic, který se marně pokoušel připravit z pověření vlády v listopadu až lednu 1888 mimoparlamentní dohodu české a německé buržoazie.⁷⁹ Mladočeši, za nimiž stálo silné veřejné mínění, tento krok odmítli a na hlavu staročechů se snesla další vlna kritiky.⁸⁰

České a německé liberály na českém zemském sněmu nejvíce zaměstnávalo řešení vzájemného vztahu obou národností, zejména národnostní rozdělení země, které s sebou mělo nést i změnu v oblasti jazykového práva. Kromě toho se však na českém sněmu projednávaly i otázky týkající se školství. I v této oblasti čeští liberálové nezháleli, například prostřednictvím poslance J. Kvíčaly přišli s návrhem⁸¹ proti germanizaci školství.⁸² Byl podán již v roce 1884, ale na pořad jednání sněmu se dostal znovu až v roce 1886, nicméně stále nacházel podporu veřejnosti.

⁷⁸ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 2. zasedání, 10. schůze, středa 22. 12. 1886, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/4/stenprot/010schuz/s010003.htm>>.

⁷⁹ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 60.

⁸⁰ *Srov. Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 116, s. 1.

⁸¹ Návrh žádal ochranu českých menšinových škol v národnostně smíšených obcích. Na pořad jednání českého sněmu se dostal znovu v roce 1886. Na jeho podporu potom v lednu 1887 vystupovaly masově venkovské obce, politické a učitelské spolky apod.

⁸² Materiály k historii Kvíčalova návrhu. Archiv Národního muzea v Praze (ANM), osobní fond J. Grégra, kartón 20; *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 2. zasedání, 21. schůze, pondělí 13. 10. 1884, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/2/stenprot/021schuz/s021004.htm>>.

2.4 Národnostní otázka mimo parlament a zemský sněm

Politické síly otevřely kolbiště také mimo parlamentní či sněmovní půdu. Hned na počátku léta 1880 se němečtí liberálové pokusili organizovat v Čechách široce založenou protestní akci. Německé obce měly podávat stížnosti a petice ve věci jazykových nařízení. Reakce z české strany na sebe nenechala dlouho čekat. Mladočeši použili znovu, tolikrát osvědčený prostředek, shromáždění pod širým nebem, které zorganizovali hned na konci května. Na shromáždění se mělo protestovat proti návrhu poslance Wurmbrandta na uzákonění státního jazyka.

Zakládání různých spolků a organizací to byl další směr, kterým se obranná německá liberální politika ubírala. Na jednom z četných sjezdů v průběhu roku 1880 založili němečtí liberálové v Karlových Varech počátkem října jako soukromou nadaci tzv. Deutscher Schulverein, tzn. školský spolek. Tento měl za úkol morálně, organizačně i hmotně podporovat německé školství, které bylo prý ohrožováno novou vládní politikou. Česká strana bojů ještě v prosinci 1880 založila v Praze Ústřední matici školskou, která byla koncipována podobně jako německý školský spolek.

Tradiční instituce, ve kterých se pěstovala vzdělanost a rozvíjela věda, ať už na straně německé či české, jako muzea nebo vědecké společnosti se velmi rychle nacionalizovaly. Tento jev měl svůj základ i v tom, že mizely jazykové, zejména německé, enklávy ve městech, sféra národního promísení se zužovala a Češi a Němci se stávali soběstačnými jak po stránce kulturní, tak ekonomické.⁸³ S rozdělením univerzity Češi získali možnost získat plné vzdělání v mateřském jazyce. Ale i po stránce ekonomické již bylo možno říci, že český živel pronikl do všech odvětví a do všech sociálních vrstev, vyjma šlechty, která však v tomto období již začala ekonomicky ztrácet na významu. Také působnost státní administrativy pronikala do dalších oborů a mezi nižší vrstvy, které byly jednojazyčné. Narůstalo tak úřadování v českém jazyce. Najednou vzrůstá počet těch, kteří ke svému životu nepotřebují umět druhý jazyk. Tento trend však začal být posilován i uměle. Jednoduše Češi se snažili obejít bez němčiny a Němci bez češtiny. Tento druh protestu se týkal dokonce i nenacionálně extrémistických proudů, jakými byli realisté, kteří si přímo zakládali na nepoužívání němčiny.⁸⁴

⁸³ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 225.

⁸⁴ Tamtéž, s. 225-226.

Jakmile se politice podařilo přesunout nacionální boje mimo ústavní instituce, zapojila se samozřejmě s velkým úsilím celá měšťácká společnost, která se cítila povinna pomoci svému národu. Při každé vhodné, byť sebevíc bezvýznamné, příležitosti se velelo do zbraně. Sváděl se vyčerpávající každodenní boj o skutečnou nebo zdánlivou národní pozici. Bojovalo se o tabulky s názvy ulic, o místo ve státní službě, o žáky do německé nebo české školy, o německou nebo českou živnost. Malicherné rozměry těchto bojů byly následkem malicherného a zaslepeného nacionalismu a zaslepené Taaffeho politiky, který národnostní otázku udělal prakticky i z drobné administrativní praxe, neboť žhavé národnostní problémy právě rozdrobil do těchto malých témat.⁸⁵ Jako příklady hovořící za vše mohou sloužit dvě události. Jednak z administrativně statistické záležitosti, všeobecného sčítání obyvatelstva v roce 1880,⁸⁶ se stala velká politická událost, a jednak kuriózní situace nastala na jaře roku 1881, když rakousko-uherská banka dala do oběhu nové desetizlatkové bankovky, které však byly označeny pouze v němčině a maďarštině. Češi si pomohli tak, že na bankovky dopisovali „Platí deset zlatých“.⁸⁷

Tyto svérázné, nicméně umírněné formy řešení jazykové otázky se však neustále vyhrocovaly. Boj o univerzitu se vedl, dalo by se říci, až pěstmi. Německá i česká strana byla ovládána vášněmi. To se týkalo zejména studentů. V neděli 26. června se poprali na Hvězdě, kam si německé studentské spolky, tzv. buršáci, udělali výlet. Den nato pořádali buršové komers⁸⁸ v Konviktě. Muselo zasahovat na sto četníků. Vše vyvrcholilo na konci června 1881. Dne 29. června 1881 proběhla národnostně motivovaná bitka v jedné z chuchelských výletních restaurací, která skončila zraněním několika německých studentů. Německý nacionální tisk využil této události, aby mohl útočit na český národ. Podobný způsob boje zvolily i některé německé spolky. Příležitost jim k tomu dával i soud, protože konstatoval, že němečtí studenti se chovali džentlmensky a bezpříkladně zdrženlivě.

Česká politika se snažila eliminovat tuto protičeskou agitaci, proto se staročeský politický spolek Český klub v Praze usnesl 5. července na rezoluci k „chuchelské bitvě“.

⁸⁵ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 226.

⁸⁶ Srov. KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Argo, 1996, s. 86. V tomto sčítání lidu se neuváděla příslušnost k některému z národů, nezjišťovala se ani mateřská řeč, ale základem pro rozdělení obyvatel mezi jednotlivé národy byl jazyk stuku občana s jeho okolím. Počet Čechů v českých zemích byl určen jako 5,1 mil, oproti asi 3 mil. Němců.

⁸⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 357

⁸⁸ Jednalo se o schůze končící pitkou.

Rezoluce byla vlastně reakcí na rezoluci jednoho německého spolku, jež obviňovala českou společnost, že ohrožuje práva a nenávidí německou společnost. Snaha členů spolku směřovala k uklidnění nacionálních vášní, když *v poslední době nebylo třenic a sporů mezi německým a českým obyvatelstvem Prahy, a že celé politování hodné rozčilení myslí za poslední doby nikterak nečelilo proti Němcům vůbec, ba ani ne proti německým studentům, nýbrž výhradně vyvoláno bylo od členů německých spolků buršovních, kteří již po delší dobu nočními kravalami, obtěžováním klidného obecnstva a svým vyzývavým chováním, zvláště pak úmyslnými urážkami české národnosti hřešili na trpělivost a shovívavost českého obyvatelstva.*⁸⁹ Dokonce spíše obvinila německou stranu, že rezoluce takového rázu *nemohou míti jiného účelu, než aby roztrpčovaly německé obyvatelstvo země proti českoslovanskému,* a odsoudila *toto soustavné štvání jedné národnosti proti druhé* a nabádala *přes všechny politické boje přátelského poměru k německému obyvatelstvu země a v něj doufati.*⁹⁰

Uklidnění nacionálních bojů a vášní přinesla až událost, která sice také vyvolala rozruch, ale poněkud jiného ražení. V podvečerních hodinách 12. srpna 1881 vypukl v budově čerstvě dostavěného Národního divadla rozsáhlý požár a téměř celou budovu zničil. Němci zřejmě v této události cítili tak trochu zadostiučinění. Nacionální šovinismus v té době fungoval přesně jako hodinky. Ačkoliv se „chuchelská bitva“ stala incidentem ojedinělým, přesto při nacionálních demonstracích narůstal počet potyček, i když ve srovnání s pozdější dobou nebyly tak časté a závažné.⁹¹ Nicméně Češi po požáru ihned začali hledat možnosti rychlé rekonstrukce divadla. Záměr se povedl a již v listopadu 1883 se znovuotevíralo Národní divadlo. Němci na tuto skutečnost reagovali velmi svérázně, a to spěšnou výstavbou další německé scény v letech 1885 – 1888.⁹² Vzniklo tak již třetí kamenné divadlo v Praze.

Národnostní, ale i ekonomické spory se postupně v druhé polovině 80. let nadále vyhrocovaly. Zároveň se začaly množit i násilnosti německých šovinistů vůči českým menšinám v pohraničí, např. po rozehnutí provokační turnerské slavnosti 23. 8. 1885 českým obyvatelstvem ve Dvoře Králové. Míru nenávisti obou národních společností v roce

⁸⁹ Resoluce Českého klubu k „chuchelské bitvě“ z 5. 7. 1881. *Pokrok*, č. 160, 6. 7. 1881, s. 1.

⁹⁰ Tamtéž, s. 1.

⁹¹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 226.

⁹² Jedná se o dnešní Smetanovo divadlo.

1885 vystihl G. Eim, český žurnalista, když psal, že *před šesti lety měla nenávisť ta přece jiný stupeň nežli dnes, kdy jest na bodu varu.*⁹³

Manifestací nacionálního sebevědomí byly také různé tzv. národní slavnosti, zejména ty, které pořádali mladočeši. Ačkoliv v první řadě byly zaměřeny proti politice staročechů, zcela jistě zvyšovaly napětí v česko-německých vztazích v Čechách.⁹⁴ České obyvatelstvo také přispívalo svojí troškou do mlýna účastí na různých protestních akcích. Například velké rozhořčení způsobil návrh M. Scharschmida o uzákonění němčiny jako úřední řeči z února 1886. Na důkaz nesouhlasu začal organizovat velkou protestní akci rodnický spolek Český lev, jehož rezoluce ze schůze na konci února 1886 byla zaslána jako výzva a vzor pro ostatní spolky, byla ale zaslána i všem poslancům a redakcím politických listů v Čechách. Vlna odporu proběhla také středním Polabím, Mladoboleslavskem aj.⁹⁵

2.5 Hlubší příčiny napětí v česko-německých vztazích

Cílem národně politického programu, představeného v textu nazvaném Čtyři memoranda českých poslanců, nebylo zvyšovat český vliv na úkor německého. Naopak snažil se zajistit pokojné soužití mezi českou a německou společností v rakouské monarchii na zásadách rovnoprávného postavení. Měl to být program národnostního vyrovnání založený na bázi jazykové a nikoli státoprávní. Toto potvrzují i několikeré nabídky ke smíru ze strany F. L. Riegra v letech 1883 – 1884. Vedlo jej k tomu i jeho přesvědčení „vlažnějšího“ nacionalisty, jehož ideálem byl vzestup Čechů ne proti Němcům, ale spíše vedle nich a nejlépe s nimi.⁹⁶ Při bojích proti národnostnímu rozdělení země na českém zemském sněmu se např. vyjádřil, že *v každých jednotlivých obcích jsou národnosti mezi sebou smíšeny, ba i v jednotlivých rodinách, kde muž je Němec a žena Češka a kde někde dva synové z téže rodiny jsou jeden Čech a jeden Němec. Co pak se pánové, při takovém spletení krve a všech možných zájmů dá takové rozdělení jen mysliti? Chcete-li upřímně něco provésti, na tuhle myšlenku nemůžete přijíti, ale ovšem můžeme se zasaditi o to*

⁹³ O nás a pro nás. *Národní listy*, roč. XXV (1885), č. 248, s. 1.

⁹⁴ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 43.

⁹⁵ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 59; *Národní listy*, roč. XXVI (1886), č. 43, 57, 63, 70, 110, 118.

⁹⁶ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 219.

*upřímně, abychom se jiným způsobem vyrovnali, by žádné národnosti nemohla se státi křivda a takové návrhy jsou tuším rozumné.*⁹⁷

Německá liberální politika celkem správně pochopila větší dosah českého programu, a to, že uznání jazykových požadavků za sebou totiž skrývá faktické uznání české společnosti a tak i možnost postupného uskutečnění českých státoprávních požadavků. Češi začali nabývat kvalit státního národa, jehož právo podílet se na moci bylo uznáno alespoň na té nejzákladnější úrovni, a to jazykové, nicméně *v okamžiku, kdy už kulturní rozdíl nemohl vyrovnat rozdíl početní, byla německá nadvláda zničena.*⁹⁸ To však nemohla připustit. Nesmiřitelnost německé strany tak měla hlubší příčiny, než jen pouhou averzi vůči Čechům, a to strach z odstavení od moci,⁹⁹ jenž se s postupujícím úspěchem českého politického programu stával realitou. Nejednalo se jen o obavy z úspěchu Čechů na poli politickém, ale i kulturním a ekonomickém.

Až do šedesátých let 19. století se industrializace soustředovala především do pohraničních oblastí od severozápadních Čech až po severní Moravu a Těšínské Slezsko. Tyto oblasti však byly převážně německé a vedle textilního průmyslu se v nich rozvíjely také obory lehkého a spotřebního průmyslu jako výroba skla, porcelánu, papíru, hudebních nástrojů a hraček.¹⁰⁰ Už během obecného průmyslového růstu v polovině 19. století se průmysl, hlavně cukrovarnictví, začíná přesouvat do převážně českého vnitrozemí. Tento proces urychlily železnice, které znamenaly překonání největšího českého problému, uzavřené vnitrozemské polohy. Urychlila se industrializace. České země se dostaly na první místo v Rakousku, nejprve v lehkém a později i v těžkém průmyslu. Ve stejné době se na první místo v monarchii dostává i české zemědělství a přesouvalo se k národnostně sílícím vrstvám majetného českého rolnictva. V těžkém průmyslu Češi trochu zaostávali za Němci, ale díky rychlému tempu německého těžkého průmyslu, české země snadno doháněly svoje vývojové zpoždění a měnily se v průmyslově-agrární celek.¹⁰¹ Český kapitál zaznamenal

⁹⁷ *Stenografické protokoly Sněmu království českého 1883 – 1889* [online]. 1. zasedání, 18. schůze, pondělí 6. 8. 1883, [cit. 18. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenprot/018schuz/s018006.htm>>.

⁹⁸ KAIZL, J. *České myšlenky*. Praha : Edvard Beaufort, 1896, s. 136.

⁹⁹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 221.

¹⁰⁰ KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Argo, 1996, s. 89 a tam uvedená literatura.

¹⁰¹ KŘEN, J. *Historické proměny češtví*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1992, s. 69.

úspěšný vzestup v potravinářském průmyslu, strojírenství a elektrotechnické výrobě. Ve východních a severovýchodních Čechách vznikala také konkurenceschopný český textilní průmysl atd. Nově vznikající průmyslové podniky nacházely v jazykově českých oblastech lepší zdroje surovin, dobré dopravní možnosti související s rozvojem železnice a větší příliv levných pracovních sil. Hospodářská rivalita se tak stala dalším zdrojem národnostních rozporů.¹⁰²

Nutno podotknout, že český pokrok neznamenal německý regres, dokonce ani při obecném nárůstu školství nemělo zřízení české školy za následek zrušení té německé.¹⁰³ Pro Němce však nebylo myslitelné, že by mohli být jakýmkoli způsobem zbaveni svého vůdčího postavení ve společnosti. Němectví bylo vždy pokládáno za směr pokrokový, k němuž se nakonec všechny ostatní národy přidávají, protože racionálně příslušnost k jakékoli jiné národnosti nemůže vést k pokroku jejich příslušníků. Němci museli začít obhajovat svoje národní pozice. Takové poznání však směřovalo proti tradiční politice německých liberálů založené na principu propojení státních a národních zájmů.¹⁰⁴ Nyní byl vztah německého liberalismu ke státu narušen. Dřívější nereflektovaná a v zásadě automatická identifikace s Rakouskem utrpěla trhliny. Především v mladší generaci se vyvíjel nový druh etnického a nestátního nacionalismu, v němž se národní zájem stával nejvyšší hodnotou, jež státní zájem zatlačoval až do druhořadého postavení. Mladí němečtí liberálové každý český pokrok považovali za útok na německou národní podstatu, a proto i z těchto řad vyrůstaly návrhy, které měly zakotvit německá privilegia, kodifikovat německou nadřazenost v Předlitavsku a udržet tak jeho německý ráz. Mezi takové návrhy patřily uzákonění němčiny jako státního jazyka, návrhy uzavřených jazykových území či snahy o ústavní zakotvení spojenecké smlouvy s Německem.¹⁰⁵

Na německé straně končila tradiční saturovaná národní a politická vlažnost, každá maličkost se teď politizovala a nacionalizovala. Tento postoj byl však již předtím vlastní české straně. U Čechů měl tento proces rysy existenční nezbytnosti, národ se formoval a emancipoval z německé sféry. U Němců byla situace značně jiná. Měli veškerou výbavu moderního národa – jazyk, školství, vyspělou ekonomickou strukturu a politické zastoupení.

¹⁰² HILF, R. *Němci a Češi. Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměn: Symbióza – katastrofa – nové cesty*. 1. vydání. Praha : Prago Media News, 1996, s. 47.

¹⁰³ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 220.

¹⁰⁴ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 364.

¹⁰⁵ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 221.

Nic z toho však Němci neztráceli ani s pokrokem českého národa. Proto lze jen těžko obhájit jejich postoj k Čechům bojem o národní existenci.¹⁰⁶ Navíc ve vztahu českého a německého živlu působil další faktor. Na obou stranách působil tlak, který pramenil ze vzdalování se svým spojencům. Pod tíhou obav, že česká společnost zůstane osamoceným ostrovem v německém moři, se český nacionalismus stával naléhavějším a také agresivnějším. Tyto pocity odcizení však zažívala i německá část národního společenství v Čechách. Němci se báli, že zůstanou osamoceni v moři Slovanstva. Jejich obavy mohly vycházet z reálných propočtů, neboť podle sčítání lidu v roce 1880 v rakouské monarchii, resp. v českých zemích, žilo více Čechů než Němců. Negativní nacionální argumentace se tak stupňovala na obou stranách.¹⁰⁷

Na svou obranu se tak obě strany, jak česká, tak německá stále častěji uchýlovaly k politickému, kulturnímu a ekonomickému nacionalismu,¹⁰⁸ tedy k praktikám, které však mohly vést jediné k zostření vzájemných sporů. To dokládají jednání na říšské radě, ale i na českém zemském sněmu. Neboť prokázala, že jakékoli vyrovnání mezi českou a německou společností, byť jen na bázi jazykové a nikoli státoprávní, je v Rakousku nemožné. Jako příklad kulturního nacionalismu může dobře sloužit otevření Národního divadla, skandál kolem jeho požáru a reakce na jeho znovuotevření urychlenou výstavbou německé kamenné scény v Praze. Časté byly také případy, kdy český dělník, který chtěl pracovat pro německého podnikatele, musel své děti posílat do německé školy apod.

U Čechů však vydělení z německé sféry vyjadřovalo heslo „svůj k svému“, spíš od Němců než proti nim. U Němců však vyčleňování vůči Čechům získávalo mnohem militantnější protičeský ráz. Což dokládá i to, jak se o Čechích v německém prostředí psalo. Ve směrodatných liberálních a radikálně nacionalistických novinách se obraz Čechů stával stále negativnější a v kulturním přehlížení Čechů, věcně stále méně odůvodněným, se začaly objevovat až rasistické momenty. Se šířením politické civilizace se šířila i publicita těchto předsudků a zasahovala stále početnější vrstvy obyvatelstva.¹⁰⁹

Oba národy se dostávaly do podobného postavení. Němečtí liberálové se začínají vyvíjet jakoby po „česku“, ovšem ve směru opačném. V české politice sílí státotvornost a v té německé, zejména v mladší pokrokařské liberální generaci, slábne, což je posilováno i

¹⁰⁶ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 222.

¹⁰⁷ DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 181.

¹⁰⁸ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 32.

¹⁰⁹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 223.

postupně vznikajícím německým nacionálním hnutím, které se jevilo jako zcela nestátotvorné. Spolu s demokratickými (rozšíření hlasovacího práva) a sociálními požadavky nových maloburžoazních a lidových vrstev formulovalo toto hnutí i nový národnostní program vyjádřený v tzv. lineckém programu publikovaný Goergem von Schönererem alespoň tiskem. Tento program upravený v květnu 1899 zůstal základním dokumentem německého nacionalismu až do pádu Habsburské monarchie v roce 1918.¹¹⁰ Neboť vláda organizačnímu sjednocení německých nacionálů bránila, zakázala v srpnu a září 1882 konání veřejných shromáždění, na nichž měla být nová německonacionální strana založena. Zkušenost českých Němců se na formování programu německých nacionálů jistě podílela, ale na druhou stranu však pokrokařské křídlo německých liberálů mezi iniciátory lineckého shromáždění nepatřilo. Původní záměr vytvořit velkou německo-nacionální stranu se však neuskutečnil, nicméně tlak radikálně nacionální opozice urychloval politickou diferenciaci. V táboře rakouských Němců se dělo něco velmi podobného, co v politice českých liberálů. Ustupující staroliberalismus se měnil v obhájce exkluzivních zájmů velkokapitalistů, kdežto nově nastupující mladoliberalismus podstatně více inklinoval k obhajobě národnostních zájmů německvů v Rakousku.¹¹¹

2.6 Změna mezinárodní situace a vládního postoje

V první polovině 80. let český národní program zaznamenával určité úspěchy, z nichž těžili i staročeši, kteří jediní v tuto chvíli byli schopní politicky fungovat na parlamentní úrovni. Staročešství mělo prostor vzkvétat. Další vývoj však pro něj znamenal sestupnou tendenci. Nezapříčinila jej ani tak opozice, která se sama zmítala ve svých vlastních problémech, jako změna mezinárodní situace.¹¹² Na sklonku 80. let se zkomplikovala situace nejen na Balkáně v podobě tzv. bulharské krize, ale i francouzsko-německé vztahy. Byla také uzavřena anglo-italsko-rakousko-uherská námořní dohoda. Klidu nepřidávaly ani události jako růst obchodních cel, konflikty Ruska s Anglií v Asii nebo uzavření zajišťovací smlouvy mezi Německem a Ruskem v létě 1887. Navíc Rakousko

¹¹⁰ GARVER, B., M. *The Young czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978, s. 124.

¹¹¹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 228 - 229.

¹¹² Srov. např. PLENER, E. *Erinnerungen II: Parlamentarische Tätigkeit 1873-1891*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1921, s. 352 – 353, 365 – 369.

stálo na pokraji války s Ruskem. Obavy panující ve Vídni vedly ke vzrůstu zájmu o spojenectví s Německem. Takový vládní krok však posílil i německou opozici. Vídeň stála před volbou, zda dát přednost konsolidaci vztahů na mezinárodní nebo vnitrostátní úrovni. Zvolila úroveň mezinárodní. Sjednocený německý klub se stal nejsilnějším seskupením v říšské radě, vystupoval stále útočněji a vznášel stále více požadavků. Vláda se mu v nich snažila vycházet vstříc. Navíc odchod německých liberálů v roce 1886 z českého sněmu do pasivní rezistence ještě posílil jejich postavení, neboť vláda se bála, aby takto nereagovali všichni němečtí liberálové v Rakousku, což by pro Rakousko znamenalo ztrátu možného spojenectví s Německem v případné válce s Ruskem.

Za této situace prosadit jakýkoli český požadavek bylo téměř nemožné. Z korunní rady projednávající v roce 1887 české požadavky, vyšli staročeši s prázdnými sliby. České školství postihly úsporné škrty ve státním rozpočtu v podobě Gautschova „dislokačního plánu“, tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887. Vrcholem bylo, když vláda odmítla schválit zřízení České akademie věd, přestože měla být financována českým mecenášem Hlávkou. Rieger se snažil, jak mohl, ale vyzkoušené metody kabinetních kombinací nepřinášely žádné výsledky.¹¹³ Tohoto stavu využila mladočeská strana pro svůj další mocenský vzestup. Nehledě na mezinárodní situaci stupňovali mladočeši svoji opozici. Kritiky snášející se na hlavu staročeské strany tepaly samotné staročeské politiky, kteří byli podle mladočeské argumentace nedostatečně vnímaví k národnostní otázce. Situace kolem ordonancí dávala mladočeské straně jedinečnou mediální příležitost.¹¹⁴ Zde je dobře vidět, jak mladočeši velmi intenzivně využívali nacionální problematiku ke stranickému boji proti staročechům, a že se jejich rétorika stále stupňovala. Navíc svými postoji k zahraniční politice neustále provokovali nejen vládní kruhy, ale i německé liberály.

¹¹³ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 233-235.

¹¹⁴ Srov. dále.

2.6.1 Orientace na Rusko a Francii

Navíc mladočeši nešetřili kritikou samotné zahraniční politiky Rakouska-Uherska.¹¹⁵ Nelíbilo se jim, že se Rakousko stále těsněji spojuje s Německem. Snažili se naopak o prohloubení spolupráce s ostatními slovanskými národy habsburské monarchie a pokoušeli se také o navázání styků v Rusku a Francii. Oživování těchto vztahů bylo jedním z bojů proti německému nebezpečí. A jejich ochabování v 80. letech také vděčným tématem pro kritiku staročešů ze strany jejich mladočeských protivníků. Ačkoliv kritikou neoprávněnou, neboť zkušenosti 60. a 70. let jasně dávaly najevo, že nelze čekat pro českou věc podporu z Ruska.¹¹⁶ Stejně tak mladočeši nepochopili zásah Ruska v době bulharské krize, kdy zabránilo sjednocení Velkého Bulharska. Přes toto všechno Rusko mladočeský tisk v čele s Národními listy podporoval. Do Ruska J. Grégr vyslal jednoho z největších rusofilů v mladočeské straně Josefa Holečka. J. Grégr se snažil přesvědčit Rusko dopisem z února 1885 Vladimiru Lamanskému, představiteli petrohradského slovanského spolku, že v Čechách nastala nová éra a že nově nastupující mladočeská generace, která je slovanské věci plně oddaná.¹¹⁷ *Naše budoucnost leží jen v myšlénce slovanské. Národ náš se myšlénce této neodcizil – zapřeli jí na tu chvíli jen politikové Staročeští; - avšak nyní již lze znamenati, kterak národ počíná se opět probouzeti k mocnějšímu vědomí slovanskému, a není pochybností, že vědomí toto prostoupí veškeré vrstvy našeho lidu.*¹¹⁸

Vzhledem k rostoucímu napětí mezi habsburskou monarchií a Ruskem dostávala slovanská a zvláště rusofilská agitace, která měla v Čechách mnohaletou tradici, nový politický význam. Byla ostře sledována předlitavskou vládou i ministerstvem zahraničí, společným pro obě části monarchie. Tomu neušlo, že také různí ruští činitelé si začali od roku 1887 opět pozorněji všimnout osudů slovanských národů pod vládou Habsburků. Orientace na Rusko byla významná i pro vnitřní politiku, resp. pro mocenský vzestup mladočešů.

¹¹⁵ K mladočeským názorům na zahraniční politiku např. NL 12. 2. 1888, 11. 6. 1888 – 18. 7. 1888. Ke vztahu k Rusku vůbec srov. DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, a tam uvedená literatura.

¹¹⁶ DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 180.

¹¹⁷ Srov. DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 184 – 186.

¹¹⁸ Primární zdroj neuveden. Cit. podle. DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 186.

Hesla slovanské solidarity nacházela ohlas ve společnosti a zejména v opozičním hnutí. Bez podpory Ruska se česká společnost necítila ani v 80. letech dostatečně silná k samostatnému růstu obklopená německým živlem. V tomto smyslu byly i demonstrativní kontakty s relevantními nacionálními kruhy Ruska nezbytné.¹¹⁹ Stejně se cítili i sami mladočeši, např. E. Grégr obavu před samostatným postupem bez možného ruského spojence vyjádřil tak, že *kultura německá setřela s nás z velké části ráz slovanský a odlišila nás od ostatního velkého světa slovanského, čímž jsme se mu stali jaksi cizími, nesympatickými. Avšak na sympatiích a antipatiích ostatního Slovanstva záleží velmi mnoho, a může přijít doba, kdy tento moment se stane rozhodným pro celou naši existenci. Toliko uzná zajisté každý, že by pro naše národní zájmy bylo mnohem prospěšnější, kdybychom v kulturním ohledu blíže stáli slovanskému východu, než germánskému západu.*¹²⁰ Na druhou stranu dokázali tento obecný společenský postoj využít ve svůj prospěch v boji proti staročechům. Snažili se tedy o rozšíření hesel o slovanské vzájemnosti. Mladočeši staročechům vyčítali, že opustili dříve vyhledávanou slovanskou spolupráci a že v zájmu loajálního austrofilství ustrnuli na jakémisi oficiálním slavismu, který neměl nic společného se širší slovanskou vzájemností, zvláště pokud přesahovala říšské hranice. Příčinu rozchodu viděli ve spolupráci staročechů se šlechtou. Staročesi nebyli ochotni ze svého stanoviska ustoupit. Rieger např. operoval proti rusofilským náladám známou Palackého tezí o úloze habsburské monarchie chránit malé středoevropské národy, zejména slovanské, mezi dvěma kolosy (1886). Rozvíjel též úvahy, že Češi mají být mostem mezi Západem a Východem. Jinými slovy měli by evropeizovat Východ, napomáhat přenosu evropské kultury na „barbarský“ Východ.¹²¹

Mladočeské rusofilství těžilo ze živelných sympatií prostých českých lidí k Rusku, ale nebylo s nimi totožné. Nepravdivé a účelové bylo tvrzení policie, vládních kruhů i německého tisku, že čeští politikové vesměs, a mladočeši zejména, jsou hlasatelé protistátního rusofilského panslavismu. Nepravdivost tohoto tvrzení podporovali sami ruští pozorovatelé, kteří sice tvrdili, že mladočeské rusofilství jako slovanství vůbec nelze z mezinárodního hlediska podceňovat, ale na druhou stranu má své meze, neboť slouží hlavně konkurenčnímu boji v české liberální politice. Na ruské straně pochopili více, než si

¹¹⁹ DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 187.

¹²⁰ GRÉGR, E. *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Ed. Grégra, 1883, s. 21.

¹²¹ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 63.

byli ochotni připustit na domácí scéně sami mladočeši. Ti podporovali a favorizovali ruského spojence, ačkoliv jim musely být zřejmé důsledky případné spolupráce. Byli ochotni přehlížet negativní stránky ruského systému.

Navíc ani v mladočeské straně samotné nebyl na pojmání slovanství jednotný názor. Nejrozhodnějšími rusofily byli radikálové jako J. Vašatý, K. Tůma či S. Heller. Naproti nim stáli E. Grégr, E. Engel, G. Eim, později především realisté T. G. Masaryk a J. Kaizl.

Jejich postavení nebylo jednoduché, protože věděli, že slovanská tematika je vhodným námětem pro získání voličů, ale na druhou stranu sami nesdíleli vášnivě zaujetí pro slovanství, zejména rusofilství. Netajili se tím, že rusofilství chtějí užít jen k podpoře svých ambicí v habsburské monarchii. Občas se stalo, že neudrželi své názory na uzdě a pobouřili voličskou veřejnost. To se stalo např. E. Grégrovi v roce 1886, když údajně slíbil v parlamentě věrnost Čechů monarchii i proti Rusku. Nebylo náhodné, že zejména E. Grégr usiloval roku 1887 o zřízení slovanského opozičního klubu na říšské radě. S kritikou austroslavismu vystoupily v této souvislosti také Národní listy, i když současně užívaly proti nepřátelské propagandě tradiční argumentace, že slovanství je oporou habsburské monarchie.¹²²

Mladočeští rusofilové podtrhávali význam Ruska pro další osudy českého národa. Někteří z nich obdivovali carismus, přecházeli k pravoslaví, dokonce chtěli roku 1888 uspořádat novou „pout' do Ruska“, to se jim ale nepodařilo. Avšak ani umírněnější zastánci slovanské vzájemnosti neuspěli o nic více, protože spolupráce slovanských poslanců v říšské radě byla jen příležitostná.¹²³ Navíc celá „ruská akce“ byla zasažena „samotným spojencem“, a to Lamanského teorií „tří světů“, v níž Čechům vyhradil místo v německém kulturním a politickém světě. Ačkoliv hlavní principy teorie V. Lamanski prezentoval až v roce 1892, už od konce 80. let se na ni objevovaly reakce.

První přiblížil Lamanského teorii T. G. Masaryk v sérii článků publikovaných v Čase.¹²⁴ Nebylo možné přejít mlčením tento trapný moment mladočeské zahraniční akce, proto J. Grégr v Národních listech publikoval obranu Slovanstva. V zásadě položil vinu na ruskou stranu a naopak u Čechů vyzdvihl praslovanské zájmy a zásluhy. Zároveň dospěl k závěru, že Rusko ještě nedospělo k převzetí úlohy protektora nad zájmy ostatních

¹²² *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 176, s. 1.

¹²³ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 62 – 65.

¹²⁴ *Slovanská západní otázka. Čas*, roč. II (1888), č. 11, 12, 15, 18, 19, 21.

slovanských národů.¹²⁵ Umírněným zastáncům ruského panslavismu jako byli J. Grégr či F. Tilšer nezbylo nic jiného než alespoň hájit argument ideálního, Rusy však nepochopeného, panslavismu jako programu osvobození ujařmených Slovanů. Na druhou stranu to, že se nechtěli vzdát vzájemných vazeb na východního ruského spojence, také dokazuje, jak byla slovanská vzájemnost důležitá pro jejich domácí politiku. Sloužila k získávání voličů, nebylo možné přiznat, že spoléháním na Rusko šlápla mladočeská politika vedle.

Ve druhé polovině 80. let se do popředí zájmu dostávají také česko-francouzské vztahy. V roce 1887 se pod vlivem příprav francouzsko-ruské aliance aktivovala spolupráce Slovanů habsburské monarchie s Francií na protiněmeckém základě. Propagovaly ji také Národní listy. V letech 1887 – 1888 došlo k navázání přímého styku českých buržoazních politiků s francouzskými politickými kruhy, jež měly zájem na spolupráci se Slovany v Rakousku – Uhersku, přesněji na rozněcování protiněmecké agitace ve střední Evropě.¹²⁶

¹²⁵ Na obranu západního Slovanstva. Otevřené listy Jeho Excellenci státnímu radovi, universitnímu professoru, předsedovi petrohradského slovanského spolku atd. atd., slovutnému pánu, panu Vladimíru Ivanoviči Lamaňskému v Petrohradě I – X. *Národní listy*, ročník XXVIII (1888), č. 251, 253, 254, 256, 262, 264, 269, 271, 274, 276.

¹²⁶ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 67 a tam uvedená literatura.

3. Meze jednotného národního programu

V boji proti realizaci německých požadavků vystupovala české liberální politika poměrně jednotně. Mladočeši i staročeši byli vedeni obavami z německého nebezpečí, které se s ohledem na mezinárodní vývoj stávalo stále reálnější. Avšak tento stav byl pouze vnějším projevem obav před německým. Ve skutečnosti uvnitř českého liberálního tábora taková harmonie nepanovala, neboť ohledně dalších otázek zejména realizace českých požadavků čeští liberálové nenacházeli úplné shody.

Mladočechům se výsledky české politiky zdály nedostatečné a byli pro mnohem větší aktivitu. K jejímu projevu jim však bránily jednak vázanost k poslušnosti Českému klubu (sdružení poslanců z Čech na říšské radě), který byl vázán na provládní většinu, a jednak jejich vlastní stranická krize. Kolísání a rozháranost mladočeské skupiny v parlamentu lze dokumentovat také na jejích častých změnách, nakonec ji tvořili v letech 1883-1885 jen F. Tilšer, S. Heller a E. Grégr.¹²⁷ Manévrovací prostor byl tedy pro mladočeskou parlamentní aktivitu velmi omezený. Navíc mladočeši byli nuceni vypořádávat se i s opozičními akcemi dalších nespokojených skupiny jako rolnictvo či méně zámožné městské střední vrstvy, jež se živelně rozvíjely v Čechách od začátku 80. let a jež byly mnohokrát podporovány i ze strany místních mladočeských stoupenců. Přes veškeré problémy, kterým muselo mladočešství čelit, se občas vyskytovaly ze strany hlavně mladočeské žurnalistiky kritické výpady směrem k F. L. Riegrovi a staročechům.

Ačkoliv Rieger mladočechy uklidňoval, samo konzervativně staročeské vedení Českého klubu si uvědomovalo, že by vláda mohla být čilejší při vyřizování českých požadavků. V lednu 1881 Rieger poměrně ostřejším tónem obeslal nejen Pražáka, ale i Taaffeho s otázkou, jak se má bránit proti výpadům Národních listů, když vláda neustále jen slibuje splnění českých požadavků, ale ve skutečnosti nepředkládá žádné reálné výsledky.¹²⁸ Ani veřejnost ne vždy oceňovala bezvýhradný provládní postup Českého klubu, nedomnívala se, že by vláda za tuto podporu poskytovala dostatečné protislužby.

V první polovině 80. let se tyto rozpory projevíly jak v politické rovině v otázce novelizace školského zákona, tak v rovině žurnalistické prostřednictvím brožury Eduarda

¹²⁷ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 41.

¹²⁸ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 366.

Grégra „Slovo osudné“. Vzájemné pŕtky zároveň předznamenávaly směr, kterým se měly vyvíjet vzájemné vztahy v české liberální politice po celá 80. léta 19. století.

3.1 První náznaky

3.1.1 Slova osudná

Jedno jablko sváru se objevilo společně s ministerským nařízením příkazujícím konat na nově vzniklé české univerzitě státní závěrečné zkoušky také v němčině. Proti tomuto ministerskému nařízení se rázně ohradil spolek českých právníků Všeherd, jemuž se situace zdála neúnosná, a proto oficiálně požádal dr. Riegra, aby jménem Českého klubu zasáhl. Rieger studentům odpověděl dne 20. července 1882. Nikterak nezastíral, že příslušné nařízení vytváří *pro národnost českou privilegium odiosum, jelikož by ministerstvo vyučování nemělo asi buď vůle buď odvahy dopřáti téhož nařízení také universitě německé. Porušuje zjevně zásadu rovnoprávnosti.*¹²⁹ Avšak zároveň doufal, že *i sama nynější vláda, aby dokázala důslednost svou i odhodlanost zastávati věrně, statečně i nestranně zásady programu svého Jeho Veličenstvem schváleného, bude pomýšleti na příslušnou, ovšem stejně spravedlivou opravu.*¹³⁰ Přes všechn svůj uctivě vyjádřený nesouhlas však do úvodu Rieger napsal něco, co vyvolalo obrovské kontroverze. *Není zajisté mezi námi pochybno, že geografické položení národa našeho, potřeba přátelského obcování s německými krajany našimi, výhodné pěstování zájmů hmotných vlasti naší, zvláště pak prospěch všestranného vzdělání, k němuž je německá literatura vedle jiných zdrojem nad míru bohatým, dovozují toho potřebu, aby každý vzdělanec náš byl dokonale mocen jazyka německého.*¹³¹ Riegrovo vyjádření neznamenalou souhlas s nastalým stavem. Naopak spíše vyjadřovalo jeho přístup k nacionalismu: ne proti Němcům, ale s nimi. I toto soužití však mělo své meze. Nikdy nesmělo směřovat proti základním podmínkám zajištění existence českého národa. I přes Riegrovo vyjádření staročeši usilovali o změnu vládního nařízení, což se jim nakonec částečně povedlo v roce 1890.

Bez ohledu na veškeré staročeské úsilí směřující ke zrušení ministerského nařízení byla Riegrova slova již vyslovena, resp. napsána, a nemohla tak zůstat bez povšimnutí

¹²⁹ Dopis ze dne 20. 7. 1882, napsáno v Malči. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (LAPNP), osobní fond F. L. Riegra, č. přírůstku 280/50.

¹³⁰ Dopis ze dne 20. 7. 1882, napsáno v Malči. LAPNP, osobní fond F. L. Riegra, č. přírůstku 280/50.

¹³¹ Dopis ze dne 20. 7. 1882, napsáno v Malči. LAPNP, osobní fond F. L. Riegra, č. přírůstku 280/50.

mladočechů, kterým se kromě jiného jako nedostatečné zdály i uctivé intervence v otázce jazyka státních zkoušek na právnické fakultě. Klub národní strany svobodomyšlné zvolil jinou strategii boje, taktiku masového odporu a již v letech 1882 – 1883 konal řadu protestních schůzí a shromáždění, navíc mladočeští poslanci několikrát interpelovali v této záležitosti na zemském sněmu. Ani mladočeský tisk nezůstal v pozadí. Začal tepat F. L. Riegra a celou staročeskou stranu.

Politicky se stala nakonec otázka samotného ministerského nařízení nedůležitou, ale otevřela uvnitř české společnosti diskuzi o podstatě češství, jejíž základní rysy mistrně shrnul ve své brožurce „Slovo osudné“ z počátku roku 1883 Eduard Grégr. Toto dílko, obsahově poměrně rozsáhlé, bylo nejkonceptovanějším vyjádřením myšlenek, názorů, obav, ale i požadavků mladočeské části české politiky na události spojené s bojem o národní identitu v první polovině 80. let. Je však nutno podotknout grégrovského mladočešství, neboť v čele strany stál Alois Pravoslav Trojan, který neusiloval o vyhrocování rozdílů a pokládal v podstatě mladočešství za demokratičtější frakci národního hnutí. Byl to mladoček mezi staročechy a staročech mezi mladočechy, nebyl představitelem výbojnějšího mladočešství tak, jak jej představovali bratři Grégrové.¹³² Byli to ale nakonec oni, kdo vtiskli ráz vývoji české politiky v 80. letech 19. století.

Eduard Grégr ve své brožurce shrnul všechny podstatné námitky a pokládal kardinální otázky smyslu české současnosti, soudobé politiky a smyslu veškeré národné kulturní práce. Je možné ji považovat za určité vyústění kritické kampaně proti oficiálnímu vedení české liberální politiky, která byla sama o sobě jen předstupněm politické krize, dotýkající se již přímo činnosti českého klubu na jaře 1883 (otázka školské reformy) a dále pak v druhé polovině 80. let.¹³³

V první řadě Grégrova brožura neměla být a ve skutečnosti ani nebyla osobním útokem na F. L. Riegra, ale na druhou stranu v ní autor F. L. Riegra a vůbec všechny staročechy upozornil, že *nebezpečenství germanisace leží hlavně v nás samých a jen v nás samých. Nikdo na světě nemůže nás poněmčiti, neponěmčíme-li se sami,*¹³⁴ a proto si tak významný vůdce národa, za kterým jsou ochotny jít masy lidí, musí dávat pozor, co říká. Zdá se mu tedy krajně nešťastné, *když sám vůdce národa veřejně prohlásí, že nám zapotřebí*

¹³² URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 364-367.

¹³³ Tamtéž, s. 368

¹³⁴ GRÉGR, E. *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Ed. Grégra, 1883, s. 42.

*uměti dokonale německy..., pak ale nenaříkejme na jiné, ani na vládu ani na Němce, že nás chtějí germanizovat, nýbrž jedině sami na sebe a na „moudré a opatrné“ vedení národa.*¹³⁵ Grégr se snažil dokázat, že není třeba, aby český člověk jakéhokoli postavení znal nutně i německý jazyk, a tak se ho musel povinně učit ve školách, protože *není-li ale možná, aby Čech zaujmout mohl slušného postavení v společnosti svých rodáků, ve své vlasti, ve svém národě bez důkladné znalosti cizího jazyka, pak nezaujímá vůbec ani celý národ český slušného postavení v společnosti zdravých národů, pak je jazyk český zbytečností a národnost naše nezdravé, uměle krmené nedochůdče.*¹³⁶ V takovém případě by nemělo smysl za český národ bojovat. Grégr se však nedomníval, že nestojí za to bojovat o národní existenci. Proto nabízel argumenty, které vyvracely, že by platila Riegrova věta, *že jest toho potřeba, aby každý vzdělanec náš byl dokonale mocen jazyka německého.*¹³⁷

Odhalil také skutečnost, že opravdovým nositelem češství byly venkovské vrstvy obyvatelstva, pro které jazyková otázka neznamenal problém teoretický, ale praktický. Ony musely řešit otázku, zda je nutné pro jejich obživu a budoucnost jejich dětí umět německy. Naopak vyšší společenské vrstvy byly na vině tomu, že germanizace a odnárodňování mělo otevřené dveře, protože *uchváceny touto opičí mánií* [domněnka, že znalost němčiny povznáší do vyšších společenských sfér], *zalíbily si naše vyšší třídy – napřed šlechta, pak bohaté měšťanstvo – cizáckou němčinu tak, že kvůli ní odhodili domácí češtinu, co sprostý jazyk barbarských otců svých; a všude, doma i veřejně jen němčinou se honosí. Sprostý pak lid řídí se nejen u nás, ale i všude jinde dle příkladu stavů vyšších. Poněvadž si prostý člověk již ani mysliti nemůže pána, jenž by neuměl německy, a poněvadž němčina vypadá u nás jako první a hlavní známka vyššího jakéhosi stupně vzdělanosti, tedy není divu, když i prostý člověk vždy víc a více chápe se němčiny, když děti své posílá do škol německých, když se nám vždy více odnárodňuje.*¹³⁸ Jedinou možnou nápravou je *opět jen příklad vyšších tříd.*¹³⁹

Grégr také vypočítával výhody, které by plynuly z toho, kdyby Čech vůbec neuměl německy. Největší výhodou by byla ta politická, protože *by tím ihned rozřešena byla otázka*

¹³⁵ GRÉGR, E. *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Ed. Grégra, 1883, s. 43.

¹³⁶ Tamtéž, s. 10.

¹³⁷ Tamtéž, s. 5

¹³⁸ Tamtéž, s. 46

¹³⁹ Tamtéž, s. 46

o rovnoprávnosti jazykové. Otázka, v jaké řeči se má v Čechách úřadovati, v jaké se stranami jednati, v jakém jazyku jim dopisovati, aneb od nich přípisy přijímati, stala by se velice směšnou (...) Spor o rovnoprávnost jazykovou v Čechách povstati a udržovati se mohl jedině tím, že je nás Čechů tak mnoho, kteří také německy rozumíme.¹⁴⁰ Nebyl by ani problém se státním jazykem. Za státní jazyk by mohl být uzákoněn kterýkoli jazyk na světě, ale v Čechách by to nemělo žádné účinky, *bude-li chtít [vláda], abychom ji rozuměli, aneb ona nám, bude s námi přece muset mluvit jen po česku. Že by nás ale nějaká vláda mohla přinutit, abychom mluvili jazykem, jemuž nerozumíme – to prostě není možná.*¹⁴¹

Upozornil také na to, že zajisté byly v české věci učiněny pokroky, ale staročestí političtí vůdcové se nesmějí nechat zaslepit úspěchem, protože *probuzení našeho lidu k novému životu národnímu podobá se poněkud z mrtvých vstání, avšak aby, národ náš byl již úplně zdrav a silen, aby se vyrovnati mohl národům jiným, k tomu schází ještě mnoho.*¹⁴²

3.1.2 Otázka školské reformy

Jak bylo „Slovo osudné“ teoretickým shrnutím výhrad k práci Českého klubu, tak otázka školské reformy se stala záležitostí praktické politiky. Vláda v lednu 1882 v panské sněmovně říšské rady předložila návrh reformy školského zákona. Zásadní změny školského zákona z roku 1869 navrhovány nebyly. Návrh byl odkázán zvláštnímu výboru, ale jeho projednávání nebylo zdaleka hladkou záležitostí a protáhlo se na celý rok. Teprve 19. února 1883 mohla být v plénu panské sněmovny o školské reformě zahájena debata a 20. února 1883 byl návrh přijat,¹⁴³ tak se stala věc aktuální také pro poslaneckou sněmovnu a tím i pro českou liberální politiku.

¹⁴⁰ GRÉGR, E. *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Ed. Grégra, 1883, s. 41-42

¹⁴¹ Tamtéž, s. 42

¹⁴² Tamtéž, s. 39

¹⁴³ *Stenografische Protokolle – Herrenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX. Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885. Sitzungprotokolle aus 19. Februar 1883, [cit. 21. 8. 2010] s. 1153 – 1186. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=sph&datum=00090003&zoom=2&seite=00001153&x=8&y=10>>; *Stenografische Protokolle – Herrenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX. Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885. Sitzungprotokolle aus 20. Februar 1883, [cit. 21. 8. 2010] s. 1187 – 1220. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=sph&datum=00090003&zoom=2&seite=00001187&x=11&y=8>>.

Situace pro Český klub nebyla jednoduchá. Většina české veřejnosti byla proti novele a navíc mladočeský tisk proti ní rozpoutal velikou kampaň.¹⁴⁴ Odpor proti školské novele nezvedal jen její konfesijní charakter. Přijetí novely problematizovaly dva jiné, více politické, momenty. Školský zákon z roku 1869 obsahoval řadu ustanovení, která byla v rozporu s autonomistickým pojetím správy školství a jazykovou rovnoprávností, a novela na tom neměla podstatným způsobem nic měnit.¹⁴⁵ Pokud by Český klub novelu podpořil, učinil by tak ústupek vůči germanisaci a ohrozil by národní pozice. Navíc přijetí školského zákona v roce 1869 se stalo bez účasti českých poslanců. Přijetím novely by čeští liberálové vlastně potvrdili původní zákon.

V tomto duchu se nesly námitky, které někteří poslanci vyjádřili již při prvních jednáních kolem 10. února 1883 v Českém klubu. Vytvořila se poměrně silná patnáctičlenná menšina, která se postavila proti novele. Po delších diskusích však byla v polovině března prohlášena školská otázka za klubovní záležitost. Všichni poslanci vázaní klubovní disciplínou tak měli povinnost hlasovat podle oficiálního stanoviska Českého klubu. Původní opozice přesto nezmizela, ale omezila se pouze na trojici Karel Adámek, František Tilšer a Alois Pravoslav Trojan.¹⁴⁶

V poslanecké sněmovně říšské rady se debata o návrhu novely školského zákona rozběhla od 14. dubna 1883 a ukázala nezáviděníhodné postavení českých liberálních poslanců. Němečtí liberálové, kteří se snažili přijetí novely zabránit, samozřejmě věděli o smýšlení české veřejnosti a vnitřních sporech v Českém klubu a jejich generální řečník v debatě, vynikající profesor Eduard Suess, ve svém vystoupení toho náležitě využil. Apeloval právě na nejcitlivější stránky české minulosti.¹⁴⁷ Zčásti dostal odpověď od českého

¹⁴⁴ Již od února 1883 Národní listy přinášely zprávy o stavu projednávání školské novely ve Vídni, zároveň připojovaly komentáře, proč je její přijetí pro Čechy neschůdné. Přesto však nepřestávaly doufat, že se čeští poslanci postaví proti. Srov. *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 28, 43, 44, 46. V dubnu přinesly řadu článků vyjadřující stále důrazněji nesouhlas s novelou školského zákona a podrobně přibližovaly čtenáři průběh poslaneckých debat. Srov. *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 93 – 102.

¹⁴⁵ Nejdiskutovanější paragraf 17 jednostranně doporučoval výuku němčiny na neněmeckých školách, aniž by naopak navrhoval výuku jiného případného zemského jazyka na školách německých. Tento stav měl trvat i po přijetí novely.

¹⁴⁶ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 369.

¹⁴⁷ *Stenografische Protokolle – Abgeordnetenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX. Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885, Sitzungprotokolle aus 18. April 1883, [cit. 21. 8. 2010], s. 10257 – 10269. Dostupný z WWW

profesora Františka Tilšera, který proti všem rozhodnutím klubu vystoupil v parlamentě s projevem proti novele a akcentoval přitom zvláště národnostní hlediska.¹⁴⁸ Tilšer se domníval, že je povinností zástupce lidu, poznal-li v některé předloze škodu a nebezpečnost pro národ, vystoupiti proti ní,¹⁴⁹ na svém stanovisku, na rozdíl od všech ostatních, setrval. A při hlasování dne 28. dubna 1883 jako jediný český poslanec hlasoval společně s německou liberální levicí proti přijetí novely. Přes všechny protesty byla nakonec novela přijata v poměru 170 : 167 hlasům.¹⁵⁰

Vyšší státnické zájmy, potřeba uchovat stávající majoritu a o ni se opírající vládu – to hrálo rozhodující roli. Celá záležitost kolem školského zákona neskončila jen hlasováním, ale měla svou dohru. Fr. Tilšer byl považován za vystouplého z klubu.¹⁵¹ Ani voliči však nezůstali k celé záležitosti slepí. Donutili několik dalších mladočeských poslanců vzdát se mandátů, protože neposkytli v rozhodující chvíli podporu dr. Tilšerovi. Jednalo se o E. Tonnera a profesora J. Krejčího.

V létě 1883 se konaly sněmovní volby, v nichž bylo sice zvoleno dvanáct mladočechů (např. Eduard Grégr, František Tilšer, Karel Tůma, Josef Herold, Jan Vašaty nebo Emanuel Engel), ale jejich váha jako mladočeské strany nebyla velká. Mladočeská opozice se necítila ještě natolik silná, a ani reálně nebyla, aby mohla převzít vedení nad českou liberální politikou. K tomu přispívalo i to, že staročeské vedení nahradilo původní Státoprávní klub v českém sněmu novým Klubem poslanců českých, v němž ztratili mladočeši i dřívější formální autonomii.¹⁵²

Ačkoliv se staročeši oficiálně mohli cítit jako vítězové sněmovních voleb, veřejné mínění lidových vrstev společnosti, jež byly nejpočetněji zastoupeny v sociálním složení

<<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00090003&zoom=2&seite=00010257&x=8&y=10>>.

¹⁴⁸ *Stenografische Protokolle – Abgeordnetenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX. Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885, Sitzungprotokolle aus 14. April 1883, [cit. 21. 8. 2010], s. 10142 – 10149. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00090003&zoom=2&seite=00010142&x=0&y=10>>.

¹⁴⁹ *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 90, s. 2.

¹⁵⁰ *Stenografische Protokolle – Abgeordnetenhaus* [online]. VI. Legislaturperiode, IX. Session: 7. 10. 1879 – 23. 4. 1885, Sitzungprotokolle aus 28. April 1883, [cit. 21. 8. 2010], s. 10695. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00090003&seite=00010695&zoom=2>>.

¹⁵¹ *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 95, s. 2.

¹⁵² TŮMA, K. *Život Dra. Julia Grégra: slavného obrance svobody české*. Praha : E. Beaufort, 1896, s. 316 - 317.

obyvatelstva, se s výsledky voleb značně rozcházel. Ukázaly to krátce po volbách dvě těsně následující veřejné manifestace. Na konci srpna 1883 uspořádali mladočeši v Kutné Hoře velkou akci při příležitosti odhalení pomníku Karla Havlíčka Borovského. Účastnilo se jí asi 30 tisíc lidí. Slavnostním řečníkem byl Eduard Grégr. O několik dnů později na počátku září odhalovali staročeši v Pardubicích pomník bratranců Veverkových. Tady byl slavnostním řečníkem František Ladislav Rieger.¹⁵³ Grégr ohnivě vyzvedával Havlíčkovu tradici a zároveň bojovně vystoupil proti národnostnímu bezpráví, vládě a staročekům.¹⁵⁴ Rieger ostře kritizoval mladočeský liberalismus a otevřeně se přihlásil jménem staročeské strany k provládní politice a ke spolenectví se šlechtou a klerikály, hovořil také o osudovém spojení českého národa s rodem habsburským.¹⁵⁵ S jeho řečí byli v nejvyšších kruzích spokojeni. Ale přesto celé manifestaci něco scházelo, čehož si byla vědoma i věrná Riegrova obdivovatelka, jeho dcera Marie, která se sama slavnosti účastnila a k 10. září 1883 si poznamenala, že *na slavnosti bylo značně méně Sokolů a studentů než v Kutné Hoře, za to více deputací rolnických a hasičů. Slavnost byla celkem špatně organizována, kutnohorská mladočeská byla lepší. Ale když jsem tak tu spokojenost Staročeků s řečí otcovou viděla, zdálo se mi, že jsem sama trochu Mladočeška. Můj cit mi pravil, že jakkoli hojný počet jest vřelých a oddaných stoupenců otcových, přece strana protivná vzrůstá nyní ve své moci a těží z výhodnějšího svého postavení; můj cit mi pravil, že uznávání mého otce přestává být všeobecné, nyní že otec vystoupil aktivně v boj proti jedné straně a to že jest v postavení vůdce věc riskantní.*¹⁵⁶ Průběh slavností kromě vzrůstajících rozporů mezi mladočechy a staročechy dokumentoval také rostoucí radikalizaci venkova.¹⁵⁷

Na politické události byl rok 1883 skutečně bohatým, jeho koncem se uskutečnily ještě doplňovací volby do říšské rady. V nich byli zvoleni dva mladočeši, redaktor Národních listů Servác Heller a Eduard Grégr. Hned na počátku E. Grégr způsobil malý skandál, jelikož byl zvolen proti oficiálnímu českému, staročeskému, kandidátu Emanuelu Tonnerovi. Oba nově zvolení poslanci ještě s profesorem Fr. Tilšerem požádali při zahájení říšské rady v prosinci 1883 o přijetí do Českého klubu. Heller s Tilšerem byli přijati, ale E.

¹⁵³ *Pokrok*, 9. 9. 1883, s. 1; *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 215, s. 2.

¹⁵⁴ *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 204, s. 2.

¹⁵⁵ TOBOLKA, Z. *Denník: Eduard Grégr*. Praha : Český čtenář, 1908, s. 79 – 81.

¹⁵⁶ ČERVINKOVÁ - RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 – 1884)*. K vydání připravil kolektiv pod vedením Milana Vojáčka. Poznámkami opatřil Luboš Velek. Praha : 2009, Národní archiv a Scriptorium, s. 476 – 477.

¹⁵⁷ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 44.

Grégra Český klub odmítl přijmout. Rieger v nepřijetí Grégra do Českého klubu viděl potrestání podřipského odbojného volebního obvodu za Grégrovo ostentativní zvolení.¹⁵⁸ Až Grégrova vynikající obranná řeč v debatě o Wurmbrandtově návrhu státního jazyka koncem ledna 1884 mu otevřela dveře do Českého klubu. Nebyl to ale jeho triumf, přijetí navrhl sám Rieger, jehož velkorysost v zájmu uchování jednoty se měla odrazit v očích veřejnosti. Skutečně jeho postup u veřejnosti úspěch slavil.¹⁵⁹

Přesto mladočeští poslanci nepřestali být věrni svému opozičnímu tónu. Názorně to ukázali na hostině uspořádané na paměť Karla Sladkovského v červnu 1884 na Žofíně. Bratři Grégrové a Karel Tůma využili této příležitosti, aby poprvé od uzavření kompromisu se staročechy na konci 70. let veřejně vystoupili se zásadní kritikou staročeské politiky a formulovali zásady vlastního mladočeského programu. Předmětem kritiky se staly neúspěchy české delegace v říšské radě a závislost české buržoazní politiky na konzervativní aristokracii a klerikálech. Julius Grégr se dokonce vyslovil pro vyloučení šlechty z Českého klubu.¹⁶⁰ Právě šlechtě mladočeši dávali za vinu, že se zpronevěřila boji za českou věc. Navíc to byl právě hrabě Jindřich Clam-Martinič, který velmi důrazně po doplňovacích volbách v říjnu 1883 vystupoval proti přijetí E. Grégra do Českého klubu.¹⁶¹

V lednu 1885 mladočeši zahájili v řadě okresů samostatnou volební agitaci a kritizovali staročeský postup. V jejich úsilí jim velmi intenzivně pomáhal také mladočeský tisk. Nicméně vedení staročeské strany mladočechy paralyzovalo. Ředitel staročeské volební kampaně Zeithammer připravil všechno tak, aby mladočešství jako samostatný proud zaniklo. Mladočeši totiž nevystoupili se svojí kandidátní listinou. Český klub oficiálně na společnou kandidátní listinu¹⁶² nominoval čtyři mladočechy, z nichž dva, a to Trojan a Adámek, byli disciplinovanými spolehlivými stoupenci klubovní politiky, a zbytek (E. Grégra, hraběte Václava Kounice) bylo vhodné pojmout z taktického hlediska. Všichni ostatní včetně Tilšera, který se poté neúspěšně pokoušel o své zvolení v několika obvodech,

¹⁵⁸ Dopis ze dne 20. 7. 1882, napsáno v Malči. LAPNP, osobní fond F. L. Riegra, č. přírůstku 280/50. Eduard Grégr Juliu Grégrovi 6. 12. 1883. ANM, osobní fond J. Grégra, karton 3/1; Zápisník 1883-84, 4. – 9. 12. 1883. LAPNP, osobní fond E. Grégra, krabice 1; *Národní listy*, roč. XXIII (1883), č. 294, s. 1.

¹⁵⁹ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 371.

¹⁶⁰ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 50.

¹⁶¹ Cibulka, P. Eduard Grégr a poslanecká sněmovna. In VOŠÁHLÍKOVÁ, P., ŘEPA, M. *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha : Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 135.

¹⁶² Srov. Společné staročeské a mladočeské svolání k volbám do říšské rady ze dne 22. 5. 1882. *Pokrok*, č. 142, 24. 5. 1882, s. 1.

a Vašatého, který se samostatně prosadil, byli ze společné kandidátky vyloučeni.¹⁶³ Ani Rieger neponechával nic náhodě a průběh voleb projednával přímo s ministerským předsedou Taaffem. Vyzval pražského místodržitele a policejního ředitele, aby v případě nutnosti zasáhli proti mladočeské revoltě.¹⁶⁴ Staročeská koncepce se v letních parlamentních volbách 1885 natolik prosadila, že Rieger mohl v říjnu téhož roku konstatovat, že mladočešství se podařilo poměrně potlačit, zejména se zdařilo uklidnit Eduarda Grégra.¹⁶⁵

Výše popsané události v první polovině 80. let 19. století ukázaly dvě důležité věci. Jednak mladočeský nacionalismus (myšleno grégrovského ražení) měl nabývat jiných kvalit, než tomu bylo u nacionalismu staročeského. A jednak státotvorná politika, která posilovala postavení staročechů ve státě, je zároveň „doma“ oslabovala tím, že se odcizovali národu a jeho jádru, které, jak správně pochopili mladočeši, tvořili střední a lidové vrstvy.¹⁶⁶ Dále bylo nutné počítat také s opozičním hnutím, které se začalo objevovat jako důsledek hospodářské a agrární krize. Staročechům se však ještě ve volbách v roce 1885 podařilo zabránit opozičně naladěné části venkovské a městské maloburžoazie politicky se prosadit.¹⁶⁷

3.2 Sociální a ekonomický kontext

Vzájemný vztah mladočechů se staročechy formoval nejen jejich radikálnější postup projevovaný v otázce česko-německých vztahů, či burcující provolání o pozvedání zapomenutého praporu státního práva, ale také jejich spojení se skutečným národem a spojení s opozičním hnutím. Mladočeská radikalizace měla svůj původ nejen ve vyhrocených česko-německých vztazích nebo v radikalizaci intelektuální, což dokládají spory kolem rukopisů nebo článku H. G. Schauera,¹⁶⁸ ale také v radikalizaci sociální. Mladočeský nacionalismus dokázal využít všeho, co staročeská strana přes svoje vyhraněné vnímání strany honoračního typu nebyla schopna postřehnout. Přesně to vyjádřil v závěru svého sněmovního vystoupení v listopadu 1889 Eduard Grégr, když prorokoval, *přecházejte*

¹⁶³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 372.

¹⁶⁴ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 51.

¹⁶⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 372.

¹⁶⁶ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 218.

¹⁶⁷ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 51.

¹⁶⁸ Srov. dále.

*si přes návrh adresy k dennímu pořádku, národ český po této cestě za vámi nepůjde, a vy se přesvědčíte v době ne příliš vzdálené, že přejde spíše přes vaše hlavy k dennímu pořádku!*¹⁶⁹

Hospodářská krize sedmdesátých a agrární krize osmdesátých let 19. století znamenaly v pravém slova smyslu základní dobové předěly ve vývoji kapitalistické ekonomiky českých zemí 19. století. Obě tyto krize byly současně symptomem dovršení kapitalistických společenských vztahů a počátkem nového uspořádání celkové ekonomické struktury. Jejich důsledkem nebylo vytváření nových společenských vztahů, ale především realizace těch principů kapitalistického výrobního způsobu, které zůstávaly v období liberálního kapitalismu skryty anebo se nemohly ještě příslušným způsobem projevit.¹⁷⁰ Charakteristika kapitalismu 80. let 19. století zde není tak mnoho důležitá.¹⁷¹ Stěžejní se pro poznání politické situace 80. let jeví sociální důsledky oné ekonomické proměny. Dochází k sociální diferenciaci obyvatelstva a to jak na venkově, tak ve městech. Vesnice se diferencuje na zemědělský proletariát a poloproletariát, který je nucen vyhledávat námezdní práci. Další sociální skupinu vytváří venkovská maloburžoazie, kterou tvoří venkovští řemeslníci, malorolníci a střední rolníci. Poslední skupinou jsou vlastníci pozemků nad 20 ha, kteří používají výlučně námezdní práci, mezi níž lze zařadit velkostatkáře a aristokracii. Podobnou diferenciací prochází také město, kde námezdní práci vyhledává dělnictvo tvořené továrním, řemeslnickým a domácím proletariátem, pak je zde skupina malovýrobců a buržoazie.¹⁷²

Právě nižší střední a nejnižší třídy však nemají politické zastoupení, a tak není nikdo, kdo by na vládní úrovni reflektoval jejich sociální potřeby. Začínají se hlasitěji ozývat, protože to byly právě ony, kdo důsledky krizí pociťovaly nejvíce. Postupná radikalizace středních vrstev však byla na přelomu 70. a 80. let zpomalována např. rozporným ekonomickým a politickým vývojem za Taaffovy vlády. Nicméně politická nereflektovatnost těchto vrstev způsobila vznik opozičního hnutí, jehož hlavním nositelem byla v této době především maloburžoazie venkovská a městská a jenž plně propuklo v Čechách v letech 1882 – 1885, zejména v důsledku prohloubení agrární krize

¹⁶⁹ *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 309, Příloha, s. 3.

¹⁷⁰ URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*. 1. Vydání. Praha : Lidové noviny, 2003, s. 79.

¹⁷¹ Srov. URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*. 1. Vydání. Praha : Lidové noviny, 2003, s. 79 – 91 a tam uvedená literatura.

¹⁷² Srov. URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*. 1. Vydání. Praha : Lidové noviny, 2003, s. 115 – 127 a tam uvedená literatura.

cukrovarnickou krizí. Předtím byly opoziční nálady tlumeny průmyslovou konjunkturou z let 1879 – 1883 a rozvojem řepářství.

Opoziční hnutí českého rolnictva, městské maloburžoazie a části inteligence se postupně šířilo z venkova do měst. Ve volbách v roce 1885 se ještě neprosadilo, ale přesto ve společném mladočeském a staročeském volebním provolání byla část, která se problémy rolnictva zabývala, protože to bylo právě nejvíce rolnictvo, které dávalo najevo nespokojenost s politikou českých poslanců na říšské radě. Obviňovalo ji z malého zájmu o tíživou hospodářskou situaci v českém zemědělství.¹⁷³ V následujícím období však opoziční hnutí nabývalo na síle a vyvrcholilo v letech 1891 – 1893. Obecně se zaměřovalo proti feudálním přežitkům. Mělo protiklerikální, demokratizační a sociálně reformní ráz. Současně bylo protestem proti národnostnímu útlaku. Nesouhlasilo s oficiální českou buržoazní politikou reprezentovanou převážně staročechy, kteří spolupracovali s konzervativními silami. Mladočeští liberálové založili na spolupráci s ním svůj vzestup.¹⁷⁴

Taaffova vláda v ekonomické a sociální oblasti učinila několik kroků, které byly pro české ekonomické a sociální poměry prospěšné, a které další radikalizaci brzdily, avšak nemohly nespokojené vrstvy obyvatelstva uspokojit natolik, aby od svých opozičních požadavků ustoupily. Jednalo se např. zavedení ochranného celního tarifu (1882), vydání zákona o okresních hospodářských záložnách (1882), zestátnění některých železnic a zejména o sociálně reformní zákonodárství v letech 1883 – 1888 a snížení volebního cenzu do říšské rady (1882). Snaha utlumit opoziční hnutí však byla spíše, zvláště díky volební reformě, kterou přivedla vláda do voleb roku 1885 ve srovnání s volbami v roce 1879 o 34 % městských a o 26% venkovských voličů více,¹⁷⁵ rozporuplným krokem, jenž naopak vedl k hlasitější nespokojenosti této části voličstva jednak se samotnou vládou, která přehlížela rostoucí potíže související s vleklou agrární krizí, a jednak s českou politickou reprezentací. Ta neprosazovala dostatečně zájmy těchto skupin voličů.

Následkem agrární krize stále více zaostávalo zemědělství za průmyslem a rozpor mezi městem a venkovem se stával patrnější. Ve druhé polovině 80. let dokázala mladočeská strana využít tohoto rozporu ve svůj prospěch. Postavila se za zájmy venkova

¹⁷³ Srov. Společné staročeské a mladočeské provolání k volbám do říšské rady. *Pokrok*, č. 142, 24. 5. 1885, s. 1.

¹⁷⁴ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 33.

¹⁷⁵ PLENER, E. *Erinnerungen II: Parlamentarische Tätigkeit 1873-1891*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1921, s. 290.

proti staročechům, kteří hájili především potřeby městské průmyslové a obchodní buržoazie a nejbohatších venkovských vrstev spojených s potravinářským průmyslem a finančními ústavami. Mladočeští liberálové museli o venkovské voliče bojovat. Časem se ukázalo, že mladočeši dokázali přes všechny problémy důkladně politicky využít nespokojenosti rolnictva s krizí v řepařství, s nízkými cenami obilí, se zadlužeností selských usedlostí a s rostoucími exekucemi, drahým úvěrem, drahou dopravou, s vysokými daněmi a s dalšími průvodními znaky zemědělské krize.¹⁷⁶ Mladočeši oproti staročechům, ale i opozičním směrům měli vyvinutou organizační strukturu, skrze niž bojovali proti staročechům, ale zároveň bránili osamostatnění opozičním směrům. Důležitým prostředkem podchylování opozičních voličů bylo zakládání politických spolků a získávání nově založených venkovských listů.¹⁷⁷

V letech 1887 - 1888 došlo k další gradaci opozičního hnutí, jež byla vyvolána celkovým vývojem ekonomických a sociálních poměrů v říši. Ke starším problémům se připojovaly další. Vleklá agrární krize dospěla v letech 1885 - 1887 k nejhlubšímu bodu své první etapy. Důsledky pocítili zejména čeští rolníci v obilnářských a řepařských oblastech. Navíc všeobecná hospodářská krize v letech 1884 - 1886, jež vystřídala konjunkturu na přelomu 70. a 80. let, zasáhla i průmysl, peněžnictví a obchod. Postihla nejvíce drobné řemeslníky a maloobchodníky a ohrozila více české podnikatele než německé. Urychlovalo se zatlačování malovýroby velkovýrobou a narůstal neklid na venkově i mezi středními vrstvami ve městech. Navíc ekonomické a sociální rozpory byly prohlubovány rozpory národnostními, které vláda ačkoliv ne záměrně podporovala.¹⁷⁸ Právě v této době totiž dochází ke změně mezinárodní situace a k přimknutí se Rakouska k Německu, a tak šance na prosazení českých požadavků velmi klesá. Jakkoli se mohlo například snižování počtu českých škol nebo zavedení vyššího školného na některých školách¹⁷⁹ jevit jako protičeský krok, pro střední vrstvy to znamenalo ponejvíce zásah do jejich ekonomických a sociální svobod. Otázka národnostní pro ně byla spíše otázkou praktickou, tak jak to již ve své brožuře vyjádřil Eduard Grégr. Politicky situaci ještě zhoršovala neschopnost staročechů

¹⁷⁶ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 35.

¹⁷⁷ Srov. GARVER, B., M. *The Young Czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978, s. 102 – 120; VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 46 – 49.

¹⁷⁸ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 55.

¹⁷⁹ Srov. dále Gautschovy ordonance.

prosadit většinu hospodářských požadavků české buržoazie při jednáních o obnovu rakousko-uherského vyrovnání v říšské radě v letech 1886 – 1887. Gradace opozičního hnutí v těchto letech 1887 – 1888 využili pro svůj politický vzestup mladočeši, kteří se postavili za jeho požadavky. Mladočeši a opoziční hnutí se tak k sobě na určitou dobu poměrně těsně přimkli.

3.2.1 Jednání o vyrovnávacích předlohách

Politicky svůj postoj mladočeši prokázali při projednávání vyrovnávacích předloh, které mohly ovlivnit celkový krizový stav hospodářství v českých zemích. Tyto vyrovnávací předlohy se připravovaly již od roku 1885, ale v parlamentu se projednávaly až od května 1886 do května 1887 a patřily mezi ně obnova celního a obchodního spolku mezi Předlitavskem a Zalitavskem, výše příspěvků obou částí Rakouska-Uherska na společné výdaje, prodloužení privilegia Rakousko-uherské banky a zavedení nového celního tarifu. Současně vláda podala návrh na reformu cukerní daně. Čtyři hlavní vyrovnávací předlohy byly sankcionovány dne 21. 5. 1887. V poslanecké sněmovně byla přijata předloha o obnově celního a obchodního spolku dne 29. 10. 1886, o Rakousko-uherské bance dne 30. 3. 1887, o celním tarifu dne 5. 5. 1887 a o výši příspěvků dne 13. 5. 1887.¹⁸⁰

Česká delegace ve Vídni byla zahrnována soupisy požadavků a množstvím protestních petic žádajících úpravu předloh ve prospěch českého hospodářství. Se stejným záměrem se uskutečnilo několik protestních schůzí, táborů lidu, byla vydána série novinových článků a brožur. Tlak voličů byl tak ohromný, že vedení Českého klubu nezbyvalo jiné východisko, než mu, ačkoliv s neochotou, ustoupit. Bylo nuceno naléhat na vládu a členy pravice, aby podpořili české nároky, ale vcelku neuspělo. Při hlasování o předlohách, Český klub podpořil původní návrhy, aniž by z nich česká společnost získala jakýkoli prospěch.¹⁸¹

František Ladislav Rieger postup Českého klubu obhajoval již mnohokrát opakovaným argumentem, že v případě ostřejšího postupu by byla ohrožena jednota sněmovní pravice, a mohlo by tak dojít ke krizi Taaffovy vlády a k posílení německé liberální levice. Postoj staročeských poslanců poškozoval jejich autoritu nejen u české

¹⁸⁰ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 – 1914. Část 1. Období Národní (staročeské) strany. Praha : Československý kompas, 1934, s. 225 – 227.

¹⁸¹ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 57.

veřejnosti, ale vyvolával i vážné konflikty uvnitř Českého klubu. Mladočeši této nespokojenosti obratně využili a organizovali na domácí půdě i ve Vídni nespokojence s oficiální českou politikou.

Mladočeši rebelovali i při samotném projednávání předloh. Čtyři mladočeši tvořili při projednávání jednolitých předloh jádro nepevné a proměnlivé klubovní opozice. Ta zahrnovala asi 1/3 poslanců, kteří museli tlumočit opoziční názory svých voličů (např. K. Adámek, A. P. Trojan, F. Veselý a další, kteří kolísali mezi Riegre a Grégre a pokoušeli se též o samostatný postup). E. Grégr, V. Kounic, J. Vašatý a E. Engel doporučovali změny návrhů, odmítali hlasovat a v březnu 1887 dokonce E. Grégr a V. Kounic porušili klubovní disciplínu, když při závěrečném hlasování o bankovní předloze hlasovali proti přijetí návrhu. Jejich vzdor se stal jedním z důvodů jejich vyloučení krátce na to, avšak poslední kapkou bylo až vystoupení v souvislosti s drobečkovou aférou.

Mimo Vídeň si počínali mladočeští vůdci ještě rázněji. „Ekonomické“ rakousko-uherské vyrovnání mladočechům poskytlo příležitost ke komplexnímu vyjádření hospodářských a politických zájmů českých nižších středních vrstev. Mladočeši vyzvedávali potřebu výhodné úpravy cel, daní, dopravních poplatků, získání státních zakázek českým výrobcům, opatření subvencí, prosazení ochrany před živelnými pohromami, zlepšení úvěrové politiky a zavedení jazykové, školské a politické rovnoprávnosti.¹⁸² Zvláštní důraz kladli na požadavky zemědělské malovýroby a městské maloburžoazie.

3.3 Věda a národní otázka

3.3.1 Rukopisné boje

Kromě boje za konkrétní požadavky ve prospěch českého národa, ať už v oblasti školství, jazyka nebo ekonomiky a sociální situace, mladočeši také bojovali na poli ideovém, a to za podstatu češství. Tento boj symbolizovaly v druhé polovině 80. let dvě „aféry“, které mimo jiné také ukázaly, jak se otázka „většího“ národního zájmu, možná až zaujetí, stala vděčným politickým tématem pro vnitrostranický boj. Nastalé události zároveň dávaly zřetelně najevo, že společnost, resp. zejména její vědecká část, dospěla do bodu, kdy se tradicionalistické a „romantické“ chápání národní historie stalo přežitkem nehodícím se k modernímu národu, jímž se Češi měli stát. Na druhou stranu zde stále existovala část

¹⁸² Národní listy např. v listopadu 1886 vyzývaly české obyvatelstvo přímo k bojkotu uherského zboží, zejména zemědělských produktů.

společnosti, mezi níž patřila i česká politická elita, která tuto proměnu ještě plně neakceptovala. Tento obrat již předznamenávaly literární vřavy mezi spisovateli o kosmopolitní (Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer a další) nebo národní (Václav Vlček, Eliška Krásnohorská a další) orientaci české literatury.

První „aféra“ byla původně problémem vědeckým, postupem doby se z ní stalo *politikum zcela mimořádného významu*.¹⁸³ Začala na nově vzniklé české univerzitě, která velmi brzy začala vychovávat intelektuály s velmi vysokým stupněm znalostí a vysokými vědeckými ambicemi. Mladá generace, mezi níž patřili státovědci a národohospodáři Albín Bráf a Josef Kaizl, jazykovědci Josef Král a Jan Gebauer, historikové Antonín Rezek a Jaroslav Goll a filozof a sociolog Tomáš G. Masaryk, usilovala o vytvoření moderní české vědy. Všechny je spojoval od podzimu roku 1883 časopis Atheneum, v němž také vyšel v červnu 1885 článek Tomáše G. Masaryka „Jak zvelebovati naši literaturu naukovou“. Stal se jakýmsi programovým článkem celé skupiny mladých vědců. Masaryk ve své studii podrobil kritickému rozboru současné neutěšené poměry české vzdělanosti, zejména kritizoval neúplnou základnu české vzdělanosti. Rovněž se obracel proti „upřílišněnému historismu“.¹⁸⁴ *Víme zajisté, že právě dějiny nejvydatněji křísily národ náš k novému životu a že ještě veliký úkol mají před sebou. Proto však nesmíme přestávati na historii, ale usilovati musíme, aby vedle dějin i jiné vědy u nás zdomácněly. Jednostranné studium historie, a to po výtce historie staré a starší, odvrací národ od potřeb přítomnosti a neschopného jej činí k práci, kterou na něm vyžadují poměry nové. Dokonce pak nedostačují dějiny, nezahrnují-li v sobě důkladné vylíčení všeho žití národního, nejen politického, ale i náboženského, literárního atd., slovem nejsou-li vypsáním osvěty celé, to z dob nejstarších až do přítomnosti*.¹⁸⁵ Podle Masaryka nelze poznání a vzdělání stavět pouze na historii. Vyslovoval se proto pro odstranění této jednostrannosti a rozšíření také věd politických a společenských, přírodních a technických. Masaryk nezůstal jen u obecného kritického rozboru, ale v jedenácti bodech představil konkrétní program toho, jak dosáhnout uskutečnění požadovaných záměrů. Mezi řadou návrhů se objevovaly např. požadavky po

¹⁸³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 379.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 380.

¹⁸⁵ Masaryk, T.G. Jak zvelebovati naši literaturu naukovou. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*, roč. II (1885), č. 9, s. 271.

vydávání nových odborných, literárních a politických časopisů, nového naučného slovníku, zřízení české akademie věd a dokonce také dalších českých vysokých škol.¹⁸⁶

Kritický tón programu této skupiny vzešlé z nové české univerzity sice vyvolal v konzervativním prostředí mírnou nevoli, přesto ho většina české veřejnosti přijala. Nabízel českým liberálům náročný, avšak propracovaný, perspektivní a přitom dosažitelný kulturně politický program, který překonával všechno doposud vytvořené a zároveň respektoval potřeby své doby.¹⁸⁷ Díky tomu mladším vědcům cestu k veřejné činnosti politici neuzavírali. Spíše naopak. Prof. Kaizl získal již ve volbách v roce 1885 staročeský mandát do říšské rady, Masaryk vyjednával na sklonku roku 1885 s Juliem Grégrem o realizaci jednoho z programových požadavků, a to zavedení vědecké rubriky v Národních listech. Tento úspěšný vývoj byl však přerušen událostí, jejímž důsledkem nakonec bylo ustavení samostatné a v dalších obdobích významné politické síly.¹⁸⁸

Na počátku „konce“ stál jazykovědec Jan Gebauer. Muž, který měl ze všech univerzitních učitelů nejmenší politické ambice. Během práce na historické mluvnici a rozboru vývoje češtiny začal pochybovat o pravosti rukopisných památek – Rukopisu královédvorského a zelenohorského. Problémem bylo, že Rukopisy se již dávno staly pevnou součástí národního vědomí a pochybovat o nich znamenalo pochybovat o samotné podstatě češství. V odborných kruzích nedůvěru v pravost rukopisných památek nevyjadřoval sám, pochyboval také například Jan Kvíčala a ani další se nezdráhali obě památky znovu zkoumat moderními technickými prostředky. Ale věc zůstávala zatím ve vědeckých kruzích.

Gebauer chtěl celý problém řešit v rámci domácího odborného prostředí. Bohužel o možnosti, že Rukopisy jsou falza, napsal už počátkem osmdesátých let do studie pro jednu německou encyklopedii, jež vyšla v prosinci 1885, tedy dříve než v Čechách. V českých novinách hned ostře reagoval prof. Hattala, po desetiletí známý obhájce pravosti Rukopisů. Gebauer se chtěl hájit a všechno vysvětlit, ale trvalo mu poměrně dlouho, než našel místo, kde by tak mohl učinit. Vyšel mu vstříc Masaryk s Atheneem. Masaryk nejenže uveřejnil hned v únorovém čísle roku 1886 dva Gebauerovy články o potřebách dalších zkoušek

¹⁸⁶ Srov. Masaryk, T.G. Jak zvelebovatí naši literaturu naukovou. In: Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou. Roč. II (1885), č. 9, s. 270 – 275.

¹⁸⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 380.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 380 – 381.

Rukopisů,¹⁸⁹ ale sám prostřednictvím otevřeného dopisu Gebauerovi, jenž Masaryk antidatoval, ho o články žádá. Masaryk ve svém dopise zaujal programově vyhraněné stanovisko. Požadoval zjištění skutečného stavu věci pomocí nových filologických zkoušek. Nepopíral, že pochybnosti ohledně pravosti těchto literárních památek jsou veřejným tajemstvím. Zároveň nepodceňoval nevyhnutelné politické důsledky případně prokázané nepravosti. Byl schopný se však povznést nad vnímání Rukopisů jako otázky národního bytí či nebytí, což mimo jiné bylo důkazem, že v této nové generaci se již budovalo pevné češství, kterým nešlo otrástit jen odhalením pravdy o skutečné národní minulosti. Falšovali ostatně i jiní až k papežskému stolci nahoru.¹⁹⁰

Tak padl první výstřel „vědecké války“ roku 1886, která by se spíše měla nazývat válkou politickou, neboť její vědecké pozadí bylo velmi rychle zatlačeno politickým kontextem. Větší provokaci způsobilo Masarykovo vystoupení než Gebauerovy filologické analýzy. První se ozvala Vlčková Osvěta. Společně s profesorem Josefem Kalouskem vyzval Václav Vlček k rozhodné obraně, ke které je povinný každý vlastenecký Čech. Příležitosti se jako první chopil Julius Grégr a jeho Národní listy. Mnoho ze současníků velmi překvapil, když se objevil se svým článkem dne 5. března 1886 na rukopisném bojišti jako blanický rytíř.¹⁹¹ Ve středu boje Národních listů nestála obrana Rukopisů, nýbrž národní čest. Národní listy začaly své tažení ani ne tak proti Masarykovi jako za dobývání „většiny v národě“.¹⁹² Julius Grégr a jeho redaktoři se snažili udržet vědecký ráz argumentace, ale bylo zřejmé, že se všichni pohybují na tenkém ledě. Polemiky se často blížily k osobním výpadům proti jednotlivým osobnostem, které nevěřily v pravost Rukopisů.

Mladočechů bylo v boji proti ničitelům národního vědomí vidět více. Staročechi dlouho otáleli, než se také k nastalé situaci vyjádřili. První reakci uveřejnil list Hlas národa dne 11. května 1886 a hned odsoudil ani ne tak útok na pravost Rukopisů, ale spíše celou situaci kolem rukopisné aféry. Vadilo mu, že se z památky, která se tak hluboce dotýkala

¹⁸⁹ Gebauer, J. Potřeba dalších zkoušek rukopisu Královedvorského a Zelenohorského. *Athenaeum*, roč. III (1886), č. 5, s. 152 – 164.

¹⁹⁰ Srov. Dopis T. G. Masaryka Janu Gebauerovi. *Athenaeum*, roč. III (1886), č. 5, s. 152 – 164.

¹⁹¹ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 382.

¹⁹² Srov. Na obranu rukopisů Královedvorského a Zelenohorského. *Národní listy*, roč. XXVI (1886), č. 62, 64, 68, 87, 110, 114, 120, Příloha s. 1; GRÉGR, J. *Na obranu rukopisů Královedvorského a Zelenohorského*. 2. rozmnožené vydání. Praha : Tiskem a nákladem J. Otty, 1886.

národní cti, dělal prostředek nějakého zvláštního politického boje. Kritika dokonce více patřila Grégrovi a Národním listům než Masarykovi a strůjci celé aféry Gebauerovi.¹⁹³

Staročeši svůj postup v otázce Rukopisů přizpůsobovali i politické situaci v Rakousku. I mezi staročechy byla celá řada zastánců pravosti Rukopisů, oficiální vedení strany však nechtělo přilévat olej do ohně. Na českém sněmu v průběhu roku 1886 hrozil německý liberální tábor odchodem ze sněmu, ve Vídni byl stále větší problém prosadit české požadavky a jakékoliv vnitřní rozbroje tolik opatrované „národní jednoty“ znamenaly objektivní ohrožení vůdčího postavení staročechů. Mladočeši dokázali využít i této v podstatě politické prozíravosti. Tentokrát totiž, na rozdíl od předchozích případů, mohli útočící mladočeši argumentovat nejen neschopností staročechů vypořádat se s vnějším protivníkem, nýbrž také jejich váhavostí v boji proti „rozkradačům národní jednoty“. Vždyť zdůrazňováním „nedotknutelných“ národních hodnot a jejich nesmlouvavou obhajobou se nyní vlastně mladočeši stávali strážci a tvůrci „národní jednoty“. Pro mladočešství to však s sebou neslo také problémy, které vedly k tomu, že se na delší dobu nemohlo stát vedoucí silou národa. Julius Grégr ačkoli moderními prostředky přesto hájil nekritické, romanticky založené, nacionální postoje. Bránil starý svět vzešlý z doby předbřeznové a útoky proti Rukopisům podvracely jeden z pilířů českého nacionalismu, jehož byli mladočeši a i Národní listy nositeli a hlasateli.¹⁹⁴ Bez ohledu na intenzitu s jakou zástupci mladočechů či staročechů bojovali za požadavky českého národa jako samostatné osoby, byly obě české liberální politické strany nacionálně založené. Proti nim však začíná vyrůstat generace, v jejímž čele stál právě T. G. Masaryk, a jež si zakládala na vyhraněném světonázoru založeném na moderních vědeckých systémech, prosazovala kritický, vědecky podložený přístup k aktuálnímu dění a začala být více vidět právě ve sporech kolem Rukopisů.

Rukopisné spory postupně ve své politické rovině utichaly, dokonce se zdálo, že se vrátí do akademického prostředí, neboť i širší publikum již bylo přesyceno pamflety a osobními výpady aktérů rukopisné aféry. Avšak tento stav měl být jen klidem před novou bouří, v níž maska vědeckosti spadla úplně.

¹⁹³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 382.

¹⁹⁴ Řepa, M. Julius Grégr ve sporu o Rukopisy. In VOŠÁHLÍKOVÁ, P., ŘEPA, M. *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha : Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 169.

3.3.2 Naše dvě otázky

V prosinci roku 1886 začala v Praze vydávat skupinka mladších žurnalistů kolem Jana Herbena časopis s názvem Čas. Nový čtrnáctideník se uvedl hned v prvním čísle pozoruhodným způsobem. V podstatě náhoda vedla k tomu, že jako úvodník byl publikován článek, který znovu rozmíchal vášně kolem otázky o podstatě češství. Vydavateli Janu Herbenovi chyběl rukopis, který by byl vhodný jako úvodní článek do prvního čísla, jehož vydání se kvapem blížilo. Nakonec mu nezbylo nic jiného než vzít za vděk článkem Huberta Gordona Schauera „Naše dvě otázky“. Ačkoliv s ním redakce ne úplně souhlasila, úvodník vytiskla.¹⁹⁵ Tak spatřily světlo světa 20. prosince 1886 Schauerovy „Naše dvě otázky“. Okamžitě vyvolaly ostrou reakci mladočeského tisku. Zároveň Masaryk neušel podezření, že skutečným autorem je on. Úvodník byl automaticky mladočeským tiskem spojen s rukopisnými boji a se skupinou kolem Masaryka. Zajímavě na tuto skutečnost vzpomínal Albín Bráf ve svých „Pamětech“. Nejevilo se mu tak nemožné, že by autorem článku skutečně nemohl být právě Masaryk, protože prý velmi podobná slova, která byla napsána v úvodníku, kdysi pronesl na noční procházce.¹⁹⁶

Schauer ve svém článku otevřel vysoce aktuální, ale pro českou společnost velice citlivé téma. Formou celé série řečnických otázek uvažoval o svrchovaně aktuálních problémech doby. Kritizoval soudobou politickou reprezentaci, která hlásá a staví se pouze za obecná politická hesla a obecné požadavky. Tyto však nemohou stačit pro zachování českého národa v mnohonárodnostním státě, jakým je Rakousko. Je možné vykázat pouze dílčí úspěchy, ale jinak politické reprezentaci schází ucelený politický program, který by zahrnoval kromě otázek samosprávy, jazykové rovnoprávnosti, také otázky ekonomické a hospodářské, protože bez jejich vyřešení národ nemůže počítat s plnohodnotnou existencí mezi ostatními národy. A také upozorňoval, že vše se musí dělat s ohledem na budoucnost – *národ, jakkoli reálně žije jenom v přítomnosti, hleděti musí přece neodvratně a stále do*

¹⁹⁵ Srov. *V otázkách důležitých může býti a jest zajisté stanovisko různé. Avšak domníváme se, že myšlenky právě projevené už pro svou přímou a svéráznou zaslouhují povšimnutí a proto podávají se veřejnosti. Projev ten není výrazem myšlenek jediného člověka, nýbrž značného počtu hlav z mladého pokolení. Je diktován jen bázní o naši budoucnost; na nejednom místě líčí se snad nebezpečí i černěji, je proto, abychom se neoddávali sladkým snům a luzným citovým přeludům.* (Redakční dovětek k Naším dvěma otázkám. Čas, roč. 1 (1886), č. 1, s. 4.)

¹⁹⁶ BRÁF, A. Albín Bráf, *Život a dílo: Paměti*. Díl I. Praha : Vesmír, 1922, s. 110 – 112.

*budoucnosti, každý jeho krok musí býti ve shodě s cílem budoucím.*¹⁹⁷ Politika se svými požadavky a svým programem musí být připravena na každou situaci, protože se snadno politické poměry mohou změnit, a najednou může přijít čas pro naše požadavky, ale pokud na to nebude nikdo připraven, nemůže národ přežít.

Česká společnost nebyla nikdy dříve vystavena takovému vnějšímu tlaku jako právě nyní, kdy se německví může opírat o silný sjednocený stát a hraje stále významnější roli v Evropě. A autor předvídal situaci, kdy by se národ mohl ocitnout bez ideálu, bez vědomí mravního povolání v kritické situaci, ve které by nezbytně podlehl. *A zde jest uzel otázky, jež zní: je náš národní fond takový, aby bojovníkům v onom krajním případě poskytoval dostatečné mravní posily, aby jim vnukal úplně přesvědčení, že zachovají-li lid vlastnímu jeho jazyku, že jej tím zachovají i vlastnímu světu myšlenkovému, že by odcizení jazyku bylo skutečnou etickou škodou, že tím zachovají typus, který v pantheonu člověčenstva zaujímá místo pevné, platné a samobytné?*¹⁹⁸

Zdálo se, že pro vyjádření Schauerových myšlenek je vhodná doba. Věřil v to i sám autor, když v závěru článku psal, že *byly doby národní bujnosti a kypícího života, že by otázky zde a takto formulované byly se zdály naší národní ortodoxii ohromným kacírstvím a bylo by se vyslovení jich stíhalo bezuzdnými, banálními útoky místo odpovědí.*¹⁹⁹ Článek přišel v době rozhořelých bojů o pravost Rukopisu královédvorského a zelenohorského. Způsob vystoupení celé skupiny lidí, která zpochybnila pravost Rukopisů, vzdělanému člověku mohl nechávat tušit, že konečně přichází chvíle, kdy bude možné shodit společenské předsudky a realisticky se postavit před minulost národa a před problémy, kterým bude muset nutně v budoucnu čelit.

Schauer se domníval, že může vystoupit provokativně, protože veřejnost je již dostatečně schopná pochopit kritiku, která má směřovat k pozitivním výsledkům a k motivaci. Zároveň doufal i v to, že i politická reprezentace je schopná dostát svým úkolům, které by měla plnit jako zástupce moderního sebevědomého národa. *Dnes je doba vážná, protože zoufale nejasná, plány roztržštěny, očekávání sklamáno: dnes očekávám, že na otázky tyto, ať sebe pochmurnější, bude odpovídáno věcně, pokud sami jich příště postupně nezodpovíme. A skutečně nás potěší, vyskytne-li se pokus, na otázky ty odpovědětí vážně a věcně i jinde – potěšíme se, neboť nabudeme přesvědčení, že s námi přece ještě není*

¹⁹⁷ Schauer, H., G. Naše dvě otázky. Čas, roč. 1 (1886), č. 1, s. 1.

¹⁹⁸ Schauer, H., G. Naše dvě otázky. Čas, roč. 1 (1886), č. 1, s. 4.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 4.

*tak zle, a že jsou tu mužové, kteří s opravdovým citem pro vlast' a národ pojí hlubokou úctu k člověčenstvu, jehož jsme organickou částkou, a s ní povznesený rozhled po světě a dějinstvu, mužové, kteří majíce mužné přesvědčení a dovedouce ho hájiti, respektují mužné přesvědčení jiných. A toho je nám hlavně potřebí.*²⁰⁰

Bohužel situaci neodhadl stejně jako protagonisté rukopisných bojů. Kladl otázky, které českou veřejnost bolely nebo které vůbec pro národ neexistovaly. Schauerovy otázky šly hluboko ke kořenům spontánního národního a jazykového cítění a budily pobouření již tím, že byly položeny. Nikdo nebo spíše málokdo si všiml, že zároveň s nimi Schauer nabídl i kladné odpovědi nebo že se snažil rozpoutat veřejnou diskuzi. Schauer nabídl možnost kritické národní sebereflexe, která pro tehdejší společnost byla ještě příliš silná.

Společnost včetně vládnoucí politické elity na tak prudký útok na svou podstatu nebyla ještě zdaleka připravena. *Formuloval takové pojetí národa, které se rozcházelo se zažitými formami jeho dosavadního sebeporozumění. Dobová masivní kritika ovšem nepostřehla, že se Schauerův skepticismus obracel především proti vyprázdněným, jen buditelským, z národního obrození přežívajícím formám jazykové identity národa, a že jeho otázky byly otázkami z půdy již do značné míry konstituované, moderní, občansky se zřetelně strukturující a především politiky i národně seběvědomé společnosti. Požadavek, aby se česká inteligence ujala vedoucí úlohy v politickém životě, odpovídal nové situaci národa, neboť byl otázkou po funkci jeho politických a kulturních elit.*²⁰¹ Nedošel však pochopení, naopak „útok na národní podstatu“ nemohl být zejména v redakci Národních listů přehlédnut.

Julius Grégr pozvedl znovu uhasínající ohnivý meč a za postup Času učinil odpovědným přímo T. G. Masaryka a snažil se čtenářstvu vysvětlit, že teprve nyní je vidět, o co ve skutečnosti šlo nové skupině profesorů, kteří chtěli budovat novou českou vědu a napadli přitom „nejsvatější“ památky národního písemnictví. *Posud jest národ český tak mocen svých zdravých smyslův, že pokusy tohoto druhu, s jakými vystoupil časopis „Čas“, netoliko pozná v pravé jejich podstatě jakožto svrchovanou hanebnost, nýbrž že je s opovržením také potře a rozšlápne jakožto šeredu a hnus! Neboť co „Čas“ v prvním čísle svém pod nápisem „Naše dvě otázky“ vykládá, není nic jiného, než návrh na národní samovraždu. A podle této morálky, která z celého programního článku vane, také ihned jsme uhodli, kdo novému časopisu dodává svatého ducha. Jsou to tiže proroci, kteří přišli do*

²⁰⁰ Schauer, H., G. Naše dvě otázky. Čas, roč. 1 (1886), č. 1, s. 4.

²⁰¹ HAVELKA, M. *Spor o smyslu českých dějin 1895 – 1938*. 1. vydání. Praha : TORST, 1997, s. 13.

Čech, do Prahy, dělají novou vědu. A když se jim to nepodařilo, pokoušejí se založiti tu novou politiku. S popíráním pravosti Rukopisův Královodvorského a Zelenohorského se začalo, a když útok selhal, přikročilo se se zdvojenou drzostí k otázce: „Stojí-li naše národní existence skutečně za tu námahu, jestli její kulturní hodnota tak ohromná?“ (...) Onen vděčný samovrah, jemuž filozofie, ethika a sociologie p. T. G. Masaryka vtiskla do ruky revolver, byl – blázen; a národ český jím není a nikdy nebude, nýbrž mezi dvěma zly rozhodne se pro menší, oželí své nové samovražedné filosofy a vymaže jich jména z počtu svých věrných synů (...) Vlastní ovzduší „Času“ jest nečeská, nevlastenecká, podřývavá, ale zároveň smělá, opovážlivá inspirace T. G. Masaryka.²⁰²

Proti „národním nihilistům“ a jejich „nevlastenecké agitaci“ zasáhly brzy také listy pod vedením staročechů, ale Národní listy a zejména Julius Grégr si vůdčí postavení při obraně „vlasteneckých pozic“ nenechal vzít.²⁰³ Časopis Čas samozřejmě na Grégrovu kritiku reagoval a začal se bránit. Národní listy však ve svém útoku pokračovaly stále silněji, v dubnu 1887 uveřejnil Julius Grégr sérii dalších sedmi článků, ve kterých vedle Masaryka napadal například i Golla, Rezka nebo Kaizla. A právě mediální útoky na posledně jmenovaného ukázaly v jasném světle záměry Národních listů a Julia Grégra. Obecně mladočeši již v této době velmi dobře pochopili sílu tisku a veřejného mínění, ale přesto ještě nebyli schopni přejít v moderní politickou stranu masového charakteru, což jim společně se setrváním na pozicích silného nacionalismu podrazilo nohy v následujících obdobích. Nezvládli ideové rozpory, které se začaly zejména po říšských volbách v roce 1891 projevat stále výrazněji. Nacionalismus nebyl pro všechny skupiny sdružené pod mladočeštvím jedinou nosnou politickou ideou. Po nástupu k moci se tento rozkol začal projevat ještě podstatně silněji.

3.4 Nástup mladočeské strany

Když Julius Grégr bojoval s „národními sebevrahy“ mediálními prostředky, jeho bratr Eduard Grégr rozvinul v plné síle také boj na politické frontě. Svolal společně s A. P. Trojanem, K. Adámkem a V. Kounicem na 11. dubna 1887 sjezd mladočeské strany. Jednalo se v pořadí o čtvrtý sjezd a měla jím být zahájena nová etapa mladočeštví. Strana měla nastoupit programově novou etapu. Sjezd byl také důkazem, že mladočeská strana se

²⁰² Filosofové samovraždy. *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 49, s. 1.

²⁰³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 384.

zaměřila na podchycení a rozněcování opozičních nálad proti vládě a staročechům mezi rolnictvem.²⁰⁴ Byl totiž svolán zejména na přání rolnických voličů. Na Žofíně, kde se sjezd konal za přítomnosti 1500 účastníků, byl zvolen nový sbor důvěrníků a především se určily zásady dalšího opozičního postupu (také v návaznosti na vrcholící jednání o vyrovnávacích předlohách).

Mladočeský sjezd také přijal obsáhlé programové prohlášení, jehož základem byl požadavek: *Pozvedáme hlasu za rozhodný, úplný a neodkladný obrat v celé dosavadní činné politice naší!*²⁰⁵ Stavělo se proti spolupráci s vládou, s dosavadními spojenci z řad šlechty i ostatních klubů. Z konkrétních politických a kulturních požadavků byl velmi významný ten, který požadoval zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva do všech zastupitelských orgánů.²⁰⁶ Mladočeši tímto požadavkem reagovali na oživení ve středních vrstvách, v nichž bylo možné najít potencionálně velmi silnou volební podporu. Také národnostní důvody je vedly k použití vlastenecké frazeologie. Měla roznítit ochabující národní energii.²⁰⁷

Cílem udržet si opoziční a radikálnější voliče ze středních maloburžoazních vrstev, zejména rolnictva, bylo vedeno i zařazení hospodářských požadavků do programového prohlášení. Mladočeši požadovali spravedlivé vyrovnání Předlitavska se Zalitavskem, daňové reformy k odstranění nespravedlivého přetížení Čech, a zejména českých rolníků, příznivější úvěrovou politiku ve prospěch českých zemí a drobných výrobců a vystoupili také proti velkostatkářské šlechtě a ve prospěch hospodářských potřeb velkých a středních sedláků.²⁰⁸

Nejdůležitějším ovšem bylo, že tento program nebyl pouze stranickým, ale měl být programem všech Čechů. Byl koncipován jako národní program, tj. program „národní jednoty“ na mladočeské bázi. V tomto ohledu není možné nepodotknout, že tak mladočeský program byl sice sebevědomý, útočný a možná radikální, ale rozhodně nebyl přímo protistaročeský. *Dosti již krušného toho sebezapíraní z ohledův na spojence, kteří žádají od nás věrnost a solidaritu naprostou, kdykoliv jde o jejich zájmy, ale za to nevědí o solidaritě*

²⁰⁴ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 73.

²⁰⁵ Prohlášení valného sjezdu národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 100, s. 1.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 1.

²⁰⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 386.

²⁰⁸ Srov. Prohlášení valného sjezdu národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 100, s. 1.

*ni o věrné pomoci vojenské nikdy, kdykoliv jde o věc naši. Zbavme se pout tohoto poměru neupřímného a vraťme se sobě samým! Jen vlastní prospěch strádajícího národa rozhoduj o našem konání a žádný zřetel jiný.*²⁰⁹

3.5 Pokračující rozklad jednotné národní reprezentace

3.5.1 „Drobečková aféra“

Od sjezdu mladočeši nechtěli setrvávat v Českém klubu na říšské radě vedle konzervativních sil. Schylovalo se k závěrečným jednáním o vyrovnávacích předlohách, navíc počátkem května 1887 zakázala vláda konat dlouho chystané sokolské slavnosti k 25. výročí založení Sokola. Vláda sice krátce předtím zakázala podobné oslavy 25. výročí jednoho turnerského spolku v Praze, ale přesto to znamenalo zostření napětí. A právě v tuto dobu uveřejnily 12. května 1887 Národní listy úvodník K. Tůmy o činnosti Českého klubu na říšské radě „Sbírejme drobty pod stolem“, ve kterém byl citován výrok F. L. Riegra, pronesený údajně 8. května: *Když se nám nepodařilo vymoci svá práva jedním rázem, pasivním odporem, musíme je nyní sbírat po drobtech, a kdybychom ty drobty sbírat měli pod stolem.*²¹⁰

Postup Národních listů byl poslední kapkou naplňující míru nesvárů v Českém klubu. *S rozechvěnou myslí sledují zástupcové českého národa na radě říšské po dlouhou dobu urážlivé, ano podvrtné jednání, v jakém libují si některé české časopisy, zejména pak „Národní listy“, jako by si byly za hlavní úkol obraly snižování předsedy českého klubu a uznaného vůdce národa dra. Riegra, vedle toho tupení celého českého klubu a zlovolné z něho vynášení o jednáních takových, která by byla dle snesení neb podstaty věci měla zůstatí tajnými, proto čeští poslanci prohlášením ze dne 16. května 1887 žádali, aby F. L. Rieger, ne-li dříve – tedy při zahájení příštího zasedacího období rady říšské k úplné rekonstrukci českého klubu přikročiti ráčil.*²¹¹ Žádost však nepodepsali všichni poslanci, mezi nimiž byli Eduard Grégr, Václav Kounic, Emanuel Engel, Karel Adámek a Viktor Veselý. F. L. Rieger uposlechl přání ostatních poslanců a dne 18. 5. 1887 vyloučil z Českého klubu poslance Eduarda Grégra, Václava Kounice, Emanuela Engla a Jana

²⁰⁹ Prohlášení valného sjezdu národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 100, s. 1.

²¹⁰ Sbírejme drobty pod stolem! *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 130, s. 1.

²¹¹ Adresa českých říšských poslanců vyzývajících k rekonstrukci Českého klubu. *Hlas národa*, roč. II, č. 136 z 18. 5. 1887, s. 1.

Vašatého. Vyloučení mladočeští poslanci vyhověli naléhání voličů a zahájili v říšské radě jako nezávislá frakce vlastní opoziční aktivitu. V mladočeských novinách byly otiskovány projevy souhlasu s postupem E. Grégra, včetně reakce na postup F. L. Riegra, ve kterém mu E. Grégr doporučil, že *nejlepší však vyvrácení onoho nešťastného výroku a nejlepší komentář osudných oněch slov byla by ráznější samostatnější, odhodlanější politika, čímž by delegace česká nejlépe dokázala, že nechce „sbírat drobty pod stolem“*.²¹² Mladočeši měli obrovskou podporu veřejnosti. V květnu a červnu 1887 se dokonce podepisovaly na jejich podporu na Podřipsku a Mělnicku souhlasné petice.²¹³

Síla veřejnosti se projevila i dále, neboť říšská rada byla koncem května 1887 uzavřena, a stranický boj tak získal nové působiště. Velké staročeské shromáždění voličů, Jednota pražských občanů, počátkem června vyslovilo Riegrovi podporu. Zároveň staročeši rozeslali oběžníky s pokyny jak izolovat mladočechy pořádáním loajálních schůzí, které měly být reakcí na očekávané akce mladočechů. I sám F. L. Rieger, *co předseda klubu dovoluji si upozorniti Vás na tuto povinnost* [poučovat nevzdělaný lid o tom, co je pro něj nejlepší, co si opravdový prospěch národa žádá] *a vyzvati Vás přátelsky, abyste hleděl v době nejbližší příští svolati schůze voličů svých a promluvit k nim o činnosti poslanců, o jich těžkých zápasech, jich úkolech a nadějích*.²¹⁴

Nicméně staročeské snahy byly marné, což ukázal hned velký mladočeský tábor na Řípu dne 19. června 1887, který se vyslovil proti *politice zrady, neschopnosti, nedbalosti a mdloby*,²¹⁵ kterou provozovalo současné vedení Českého klubu. Další tábory lidu se nepodařilo mladočechům uskutečnit, neboť proti nim zasáhly státní orgány. Rozhodli se proto pořádat „pouze“ veřejné schůze, které však byly také často narušovány okresními hejtmany a policií.

²¹² Osvědčení Edvarda Grégra. *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 137, s. 3.

²¹³ TOBOLKA, Z. *Denník: Eduard Grégr II.* Praha : Český čtenář, 1908, s. 116 – 119; Mattuš, K. Paměti, s. 204 – 211; *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 60 – 65, 130, 137.

²¹⁴ Riegrův dopis o politické taktice. ANM, osobní fond Františka Ladislava Rigera, k. 110/5.

²¹⁵ *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 168, příloha Tábor lidu na úpatí Řípu, s. 1 – 3.

3.6 Další postup mladočeské opozice

Novou vodou na mlýn mladočeské agitace byly tzv. Gautschovy ordonance²¹⁶ publikované počátkem srpna 1887. Staročeši se dostali do nezáviděníhodného postavení. F. L. Rieger, varující národ před neuváženým a slepým sklonem k odboji, marně soukromě interpeloval u Pražáka, ale i u samotného ministerského předsedy Taaffeho. Nakonec na podzim v krátké době po neúspěšných jednáních s vídeňskými ministry požádal dvakrát o audienci přímo u panovníka. Rieger vylíčil koncem října a v polovině listopadu 1887 Františku Josefu I. velice obtížnou situaci v Čechách, upozornil na nespravedlnost Gautschových opatření a přímo naznačil, že tím vláda rozhodně staročechům nepomáhá v boji proti mladočechům. Pokud by však vláda přistoupila na splnění českých požadavků, potom by staročeši mohli před českou veřejností předstoupit s nějakými výsledky a výpady mladočechů by se staly jen prázdnými slovy. Ale František Josef I. pokládal staročesko-mladočeské spory za vnitřní záležitost Čechů a Riegrovi poradil, aby si celou situaci s mladočechy vyřešili sami.²¹⁷

Nikdo, a to ani staročeši, však nepochopili, že tento počín ministra školství Gautsche není cíleně protičeským krokem, nýbrž především věcně zamýšlený reformní krok. Cílem ministra školství byly zejména pedagogicko-organizační změny usilující o racionalizaci vzdělávacího systému s přihlédnutím k praktickým potřebám společnosti a možnostem modernizovaného státu, úsporná opatření a sociální záměry vlády omezit přístup sociálně slabších vrstev ke středoškolskému vzdělání a snaha regulovat počet inteligence ve státě, aby nedocházelo k její proletarizaci, neboť se vrůstajícím národním školstvím stoupal i počet inteligence, pro kterou však nebylo pracovní uplatnění. Mladočechům Gautschovy ordonance poskytly skvělou mediální municí. Samy o sobě by nevyvolaly takový rozruch,

²¹⁶ Srov. KRAMÁŘ, K., TOBOLKA, Z. *Česká politika. Díl III. Dějiny české politiky nové doby*. Praha : Laichter, 1909, s. 471 – 474; Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887. In *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918/Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867-1918*. Vyd./ed. by Harald Binder - Barbora Křivohlavá - Luboš Velek. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 589 - 628.

²¹⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 387.

ale otázka školství byla pro českou politiku stavěna jako prioritní věc národního zájmu.²¹⁸ Skvěle to vyjádřil Karel Adámek ve své parlamentní řeči. *Český národ v dlouholetých zápasech za své dobré právo přilnul ke své škole jako k nejčelnějšimu pramenu národní kultury a naučil se její zájmy s největší obětavostí a s napínáním všech sil bránit a hájit. Český národ je přesvědčen, že intenzivní, vytrvalá kulturní práce je nejdůležitější zárukou jeho budoucnosti, že také v nynější době, přestože politika „železa a krve“ slavila okamžikové triumfy, trvale převaha ducha, převaha vzdělanosti zvítězí. Všichni víme, že ve škole také v naší době spočívá těžiště boje za naše národní bytí. (...) Naše škola je naše pevnost.* (přeložila K. K.)²¹⁹

Obrana „vlasteneckých“ pozic byla jedním trumfem v rukou nově se organizujících mladočechů; přicházeli s novým typem aktivity a podstatně oživili spolkovou činnost v nejrůznějších místech českého venkova. Druhým trumfem byla stále zřejmější neschopnost staročeského vedení Českého klubu prosadit reálnější koncese. Naopak od roku 1886 došlo k určitému obratu, který znamenal dokonce jistý ústup z již získaných pozic. I když tzv. Gautschovy ordonance, jak se dislokačnímu plánu říkalo, byly zveřejněny až v létě 1887, dílčí opatření se uskutečňovala již celý rok předtím. Tak např. bylo zvýšeno školné na středních školách a neuskutečnily se – zvláště na Moravě – některé již předem dohodnuté a připravené projekty postátnění či zřízení nových škol.²²⁰

V listopadu 1887 v Praze vytyčil Julius Grégr na neoficiálním sjezdu mladočeské strany koncepci celonárodní mladočeské strany, strany většiny české buržoazie. Sjezd projednal také další organizování mladočechů v rámci opozičního hnutí a přijal programová opatření, aby získali ve volbách do říšské rady co nejvíce hlasů.²²¹ Ačkoliv mladočeši vystupovali poměrně radikálně, měli sami problémy s ještě větším radikalismem u

²¹⁸ Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887. In *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918/Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867-1918*. Vyd./ed. by Harald Binder - Barbora Křivohlavá - Luboš Velek. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 625 – 627.

²¹⁹ *Stenografische Protokolle* [online]. VII. Legislaturperiode, X: Session: 22. 9. 1885 – 23. 2. 1891, Sitzungprotokolle aus 4. Mai 1888, [cit. 21. 8. 2010]. Dostupný z WWW <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00100003&seite=00008268&zoom=2>>.

²²⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 385.

²²¹ *Národní listy*, roč. XXVII (1887), č. 321, Příloha, s. 1 - 4 ; TŮMA, K. *Život Dra. Julia Grégra: slavného obrance svobody české*. Praha : E. Beaufort, 1896, s. 345 – 354.

některých skupin uvnitř opozičního hnutí. Realizovat koncepci J. Grégra bylo možné pouze za situace, že dojde k potlačení nových politických směrů uvnitř opozičního hnutí jako stavovského agrarismu, radikalismu studentstva nebo městské maloburžoazie a částečně živnostenského hnutí působící mimo vlastní opoziční proud. Také nešlo opomenout aktivizaci dalších skupin mimo opoziční hnutí, jakými byli realisté nebo sociální demokracie.²²² Pokud mladočeši chtěli vystřídat staročechy ve vedení české buržoazní politiky, museli být schopni si udržet voliče z opozičního hnutí, proto samozřejmě částečně jeho radikalismu vycházeli vstříc, ale nutně museli popřít radikalismus některých skupin uvnitř něj směřujících k vytvoření samostatné politické strany. Proto J. Grégr na neoficiálním sjezdu vystoupil i proti zřízení celozemského demokratického spolku. Další snahy o jakési osamostatnění byly vidět i u sílícího agrárního hnutí. Prohloubení agrární krize a hnutí řepařů vyvolaly v roce 1887 nový návrh na založení ústředního selského spolku pro Čechy.

Jak mladočeši, i na základě doporučení z oficiálního sjezdu strany v dubnu 1887, prohlubovali organizační strukturu, tak jako vedlejší produkt dávali opozičnímu hnutí do budoucna zbraň, která se postaví v 90. letech proti nim samotným.²²³ Nicméně zpočátku tato organizovanost měla právě zabezpečit kontrolu mladočechů nad vzrůstajícím radikalismem opozičního hnutí. K agitaci mezi obyvatelstvem mladočeši využívali také spolky bez politického zaměření, tedy různé kulturní a zájmové spolky. Také tisk byl vděčným pomocníkem pro mladočeský vzestup. V letech 1884 – 1885 se počet mladočeských listů zdvojnásobil a do roku 1889 se početně vyrovnal staročeským listům. Mladočechy podporovaly zejména Národní listy, ale pak také zejména venkovská opoziční periodika jako Podřipan, Nový Boleslavan, Mělničan či Naše hlasy.²²⁴

Mladočeský postup se dal jen stěží zastavit. Mladočeská emancipace byla dokončena na počátku jarního zasedání říšské rady dne 29. ledna 1888, když oznámila skupina českých

²²² VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 77.

²²³ Více o růstu mladočeské organizace VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 78 – 85; Malíř, J. Mladočeská strana v Čechách a promladočeské strany na Moravě. In MAREK, P. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*. 1. vydání. Rosice u Brna : Gloria, 2000, s. 43 – 47; GARVER, B., M. *The Young czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978, s. 109 – 120.

²²⁴ Malíř, J. Mladočeská strana v Čechách a promladočeské strany na Moravě. In MAREK, P. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*. 1. vydání. Rosice u Brna : Gloria, 2000, s. 55 - 56.

poslanců utvoření Klubu neodvislých českých poslanců na říšské radě,²²⁵ jehož členy byli kromě čtyř vyloučených poslanců také další tři – Gabriel Blažek, Jan Lažanský a Josef Herold, kteří byli zvoleni v doplňovacích volbách na podzim a v zimě 1887. Sedmičlenný klub byl nepatrnou menšinou, ale skutečnost, že v doplňovacích volbách byli všude zvoleni lidé, kteří byli v opozici vůči dosavadnímu kursu, signalizovala určitou změnu. Bratři Grégrové se prosazovali stále silněji a obrozenému mladočešství vtiskli zcela nepochybně svůj ráz. Zcela rozhodně odmítli „jednotu v různosti“ ve staročeském pojetí.

Mladočechům však v získávání voličů a v rozněcování odporu vůči staročeské politice intenzivně pomáhali sami staročeši. Neudržovali s voliči dostatečný kontakt, báli se tiskové agitace a opozičních schůzí, na nichž často vystupovali mladočeští vůdci J. Vašatý, J. Herold, E. Grégr, kteří staročeskou politickou taktiku kritizovali. Staročeši nechtěli veřejně vystupovat a navíc na jaře 1889 dokonce někteří staročeští kandidáti oficiálně odmítli za stranu kandidovat. Mezi ně patřili např. V. Škarda nebo K. Adámek.²²⁶ Lze jen těžko zjistit, jestli byl tento postup skutečně motivován strachem před neúspěchem nebo byl spíše veden přesvědčením o výlučnosti politiky jako řemesla určeného pro vyvolené a jiným chápáním národa, resp. těch, kdo měli být významným elementem pro voličskou podporu staročechů.

Pravda se nacházela zřejmě někde uprostřed, o čemž svědčí i příprava a průběh nového sjezdu staročeské strany, který byl svolán pod již dříve užívaným označením „sjezd národních zástupců samosprávy“ na polovinu září roku 1888 do Prahy.²²⁷ Nedostavila se více než polovina pozvaných. Během jednání se ozývaly i kritické hlasy směrem k vedení, ačkoliv celkově převládal loajální tón a chabá polemika s mladočechy. Kritika se ozývala zejména z těch míst, kde na vedení ve správě dotírali opoziční mladočeši, např. Mladoboleslavsko či severovýchodní Čechy.²²⁸ Mladočeši stále stupňovali kritiku a agitaci vůči staročechům. Během září, a to i v den sjezdu staročeské strany, uspořádali veřejná

²²⁵ *Národní listy*, roč. XXVIII, č. 32, s 1.

²²⁶ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 103.

²²⁷ Srov. *Hlas národa*, roč. III (1888), č. 260, 18. 9. 1888; *Národní listy*, roč. XXVIII (1888), č. 256 - 260. 1888; *Čas*, roč. 2 (1888), č. 19, s. 289 – 290; Oběžník A. Bráfa staročeským důvěrníkům ze 6. 9. 1888. LAPNP, osobní fond E. Engla, kart. 28.

²²⁸ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 103.

shromáždění, na kterých se útočilo proti staročechům a vládě, vyzvedávaly se opoziční požadavky, včetně českého státního práva a rolnického programu.²²⁹

3.7 Sněmovní volby 1889

Veškerá činnost obou stran směřovala k sněmovním volbám v roce 1889. Všechno, včetně volebních svolání ukazovalo, že tentokrát půjde poprvé o skutečný boj dvou stran. Navíc úřady zvýhodňovaly vládní kandidáty a staročechy, proto opět sílila perzekuce proti mladočechům (např. se zabavovaly noviny nebo se zakazovaly veřejné schůze či tábory lidu).

Předvolební agitace mladočechů vyvrcholila ustavením Selské jednoty pro království české v květnu 1889 a uspořádáním V. valného sjezdu v 16. 6. 1889 v Praze. Na něm E. Grégr přednesl projev, ve kterém vyzvedl požadavek autonomie zemí české koruny, zavedení všeobecného volebního práva, nutnost boje proti privilegiím německé buržoazie, zdůraznil význam péče o české národní školství oprostěné od vlivu katolické církve, požadoval finanční zvýhodnění českých zemí v Předlitavsku, podtrhl důležitost spolupráce mladočechů se Selskou jednotou pro království české a význam slovanské vzájemnosti a vztahy k Francii. Celý jeho projev jako by byl vedený všemi neúspěchy, které mladočeši vyčítali staročechům a na nichž se nechtěli podílet. Zároveň však E. Grégr, ale i další řečníci zejména J. Herold, ačkoliv jejich projevy byly prodchnuty obvyklými radikálními výpady vůči staročechům a vládě, odmítli krajní opoziční radikalismus části rolnictva, protože cílem mladočechů není svrhnout vládu, ale reforma předlitavského státního řízení.²³⁰ Ve stejném duchu se neslo i volební prohlášení, jehož autorem byl J. Grégr. Provolání kladlo na první místo české státní právo, s takovou rozhodností vůbec poprvé, cílem mladočechů bylo *ujmout se starého, stranou konzervativní opuštěného národního programu, na novo zahájit zápas za neodvislost státu českého v mezích říše rakouské.*²³¹ Následovaly požadavky vytyčené již dříve opozičním hnutím jako rozšíření demokratických svobod včetně všeobecného volebního práva, národnostní zrovnoprávnění v úřadech a ve školství, prohloubení samosprávy, nesouhlas s tzv. uzavřeným německým územím, boj proti

²²⁹ Srov. *Hlas národa*, roč. III (1888), č. 246, 4. 9. 1888; *Národní listy*, roč. XXVIII (1888), č. 234, 245, 246, 260.

²³⁰ Valný sjezd národní stran svobodomyšlné. *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 166, Příloha, s. 1 – 3.

²³¹ *Národe český!* *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 173, s. 1; *Národe český!* *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 178, s. 1.

konfesionalnímu školství. Značně také zdůraznil hlavní rolnické požadavky převzaté z agrárního programu.²³²

Naproti tomu staročeský program neobsahoval nic nového, ačkoliv i on se snažil vyzdvihnout, že by se měly řešit problémy zemědělců, přesto však hlavně důtklivými slovy znovu a znovu nabádal k jednotě a umírněnosti, k rozumné „postupné práci“ atd.²³³ V těchto předvolebních provoláních je možné zcela jasně vidět rozdíly mezi nacionalismem staročechů a mladočechů. Právě v období 80. let 19. století prošel staročeský nacionalismus jak svým vrcholem, tak začal být nahrazován nacionalismem novým, mladočeským, který však jako hlavní politický směr neměl dlouhého trvání.

Přes veškeré problémy si v červencových volbách uchovali staročeši většinu. Skutečnými vítězi však byli mladočeši. Vedle padesáti osmi staročeských poslanců mělo nově zasednout na českém sněmu třicet devět mladočechů, kteří si vytvořili vlastní český Klub poslanců národní strany svobodomyšlné na sněmu českém. Němečtí liberální poslanci zůstali znovu mimo český sněm.

Výsledky voleb²³⁴ ukázaly, že mladočeši skutečně získali velmi mnoho voličů mezi venkovským obyvatelstvem a částečně i mezi obyvateli měst, ale tam spíše vítězili staročeši. Mnozí prominentní staročeši, mj. Zeithammer, Bráf a v tomto případě také Trojan, propadli ve svých okresech a získali mandáty dodatečně v kurii obchodních a živnostenských komor, Bráf dokonce až v kurii velkostatkářské.²³⁵ Staročeši byli výsledkem voleb zděšeni. Někteří z nich jako například Albín Bráf navrhovali, aby se staročeši vzdali vůdčího postavení v české liberální politice a toto místo přenechali mladočechům. Domnívali se, že mladočeši nezvládnou nést tak velkou odpovědnost a znemožní se před svými voliči sami. Předpokládali, že se následně budou moci opět ujmout vedoucí úlohy.²³⁶ Tak se však staročeši nezachovali. Místo toho začal staročeský tisk napadat venkov, nazval jej

²³² Valný sjezd národní stran svobodomyšlné. *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 166, Příloha, s. 1 - 2 Národe český! *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 178, s. 1- 2.

²³³ *Hlas národa*, č. 171, 23. 6. 1889, s. 1 - 2.

²³⁴ Více srov. SRB, A. *Politické dějiny národa českého: od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*. Praha : F. Šimáček, 1899, s. 748 - 749; TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 - 1914. Část 1. Období Národní (staročeské) strany. Praha : Československý kompas, 1934, s. 252 - 253.

²³⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 389.

²³⁶ Tamtéž, s. 389 - 390.

nevzdělaným materiálem v rukou nesvědomitých mladočeských demagogů.²³⁷ Opět to potvrzovalo, že pravda o tom, jestli měli staročeši strach nebo nebyli schopní se vymanit ze svého pojetí českého národa a politiky, byla někde uprostřed. Staročeši také prostřednictvím Hlasu národa a dalších novin osobně útočili na některé mladočeské politiky. Jana Herolda obviňovali z lichvářství, Ervína Špindlera z finančních machinací v roudnickém okresním zastupitelstvu a doktora Koldinského z porušování autorských práv profesora Randy.²³⁸

Po volbách začali situaci v Čechách brát vážněji také ve Vídni, ačkoliv ještě během podzimu roku 1887 Riegrovi sám císař František Josef I. naznačil, že spory uvnitř českého liberálního tábora jsou považovány za vnitřní záležitost Čechů, a poradil Riegrovi, aby si staročeši pomohli sami. Jedním z bezprostředních důsledků voleb byla proto změna na místě nejvyššího představitele státní správy v zemi. Místo Krause byl jmenován hrabě František Thun, který poměry nastalé v Čechách začal řešit bedlivým sledováním Národních listů. Pomáhaly mu však i ostatní státní úřady. Ty stále častěji zasahovaly proti mladočeské opozici, pro niž tyto útoky byly zárukou dalších úspěchů, neboť stupňující se opoziční nálada a nespokojenost s poměry v zemi ovládala již celou společnost.

Na českém sněmu mladočeši nasadili obrovské pracovní nasazení a ukázali zaujetí pro českou věc. Takové kroky nacházely ohlasy u veřejnosti, která je intenzivně podporovala. Hned při prvním říjnovém zasedání v roce 1889 utvořili samostatný Klub národní strany svobodomyšlné a sněmu podali mladočeši ústy svého předsedy Františka Tilšera (předsedou mladočeského klubu v říšské radě byl Emanuel Engel) návrh adresy císaři, kde se mj. pravilo: *Za nejnaléhavější potřebu považuje věrně oddaný sněm znovuzřízení své, na základě k oběma národům v zemi stejně spravedlivém a obnovení zákonných poměrů v zemi uvedením v plnou platnost státního práva koruny české.*²³⁹ Celá obsáhlá adresa připomínala jazykem, stylem a vnitřní výstavbou proslulé státoprávní adresy a dokumenty šedesátých let a v jejich duchu také byla nesena. Rázem bylo zřejmé, že mladočeši brali státoprávní otázku alespoň jako taktický prostředek pro boj proti staročešům vážně a v jejich předvolebním provolání nebyla jen prázdnými hesly.²⁴⁰ Posléze po říšských volbách zjistili, že tento nacionalismus není již nadále nosným

²³⁷ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 110.

²³⁸ HERBEN, J. *Kniha vzpomínek*. 2. vydání. Praha : Družstevní práce, 1936, s. 427 – 429.

²³⁹ Adresa Jeho Veličenstvu císaři a králi navržená poslanci národní strany svobodomyšlné dne 12. října 1889 na sněmu království českého. *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 283, s. 2.

²⁴⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 390.

politickým programem, takže ho modifikovali směrem k negativnímu, resp. etnickému nacionalismu. Zvýšení moci národa jako svébytné osoby již nepřinášelo zvýšení moci jeho příslušníka. Národní zájem nebyl pro jednotlivce již určující. Mladočeský nacionalismus byl vystavěn na boji proti vládnoucím elitám jak českým, tak německým. V okamžiku, kdy se k těmto elitám připojil, se již neměl jak a vůči komu vyhraňovat.

Situace na českém sněmu se postupně vyhrcovala. Čeští liberálové si navzájem dokazovali, která z obou stran je více pročeská, pronárodní, která více hájí české státní právo. Prostředkem se jim k tomu stal návrh adresy císaři. Na českém sněmu se měli čeští liberálové poprat o české státní právo, a to ze přihlížení šlechty a bez účasti německých liberálů.²⁴¹ Mladočeský návrh adresy zdůvodňoval 24. října 1889 Julius Grégr. Po něm vystoupil František Ladislav Rieger, který sice předem pochyboval o vhodnosti předloženého návrhu, ale doporučil, aby byl přidělen k prozkoumání zvláštní komisi, která však navrhla přejít k dennímu pořádku. O návrhu komise se jednalo ve dnech 7. – 9. listopadu 1889 a řečníci obou znesvářených stran se předháněli v tom, kdo to myslí s českým státním právem lépe. Staročeši stáli na straně návrhu přejít k dennímu pořádku, a tedy o českém státním právu nejednat. Ve snaze udržet nastalou situaci pod kontrolou však svým postavením více otřásali. Zato na mladočeské straně byly pronášeny dlouhé řeči o podstatě českého státního práva.²⁴² *Přecházejte si přes návrh adresy k dennímu pořádku, prorokoval v závěru svého vystoupení Eduard Grégr, národ český po této cestě za vámi nepůjde, a vy se přesvědčíte v době ne příliš vzdálené, že přejde spíše přes vaše hlavy k dennímu pořádku!*²⁴³ Zatím však většina sněmu přešla přes hlavy mladočechů a 123 : 37 hlasům návrh státoprávní adresy zamítla.²⁴⁴

Staročeši se však trápili stále víc a víc. Koncem listopadu se mladočeský poslanec Josef Šíl dotazoval, proč rozhodl zemský sněm o tom, aby na budově nového Muzea království českého nebyla umístěna v řadě velikánů české historie také deska Jana Husa. Důvod byl jednoduchý. Šlechta její instalování odmítla. Staročeši v zemském výboru – Bráf, Škarda a Kvíčala – zásadně proti umístění Husovy desky nebyli a snažili se své

²⁴¹ Srov. *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 309, Příloha, s. 1 – 4; *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 310, Příloha, s. 1 – 4; *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 311, Příloha, s. 1 – 3.

²⁴² Srov. např. Řeč dra. Julia Grégra proslovená v adresní debatě na sněmu král. českého 9. listopadu 1889. *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 312, s. 1 – 2; *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 309, Příloha s. 1 – 4.

²⁴³ *Národní listy*, roč. XXIX (1889), č. 309, Příloha, s. 3.

²⁴⁴ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 391.

aristokratické kolegy přesvědčit, aby ustoupili. Všechno bylo marné a ještě navíc se sněmovní debata o Husovi změnila brzy v rozpravu o husitství vůbec. Nové křížácké tažení proti husitům zahájil tehdy Karel Schwarzenberg mladší, když husity prohlásil za *tlupu lupičů a žhářů*.²⁴⁵ Nikdo ze staročeků se ve sněmu tehdy neozval.²⁴⁶ To byl další impulz pro mladočechy, kteří pak nejenže prosadili dodatečně změnu rozhodnutí zemského výboru, ale naopak právě tehdy začali velikou kampaň za vybudování Husova pomníku v Praze.

Staročeši už v posledním vzepětí se pokusili získat zpět svou prestiž a začali jednat o českoněmeckém vyrovnání.

²⁴⁵ *Národní listy*, ročník XXIX (1889), č. 327, s. 1.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 1.

4. Punktace a volby do říšské rady v roce 1891

Od odchodu německých liberálů do pasivní rezistence na konci roku 1886 se několikrát uskutečnila soukromá jednání, která je měla přivést zpět do českého sněmu. Až do léta 1889 však všechna jednání ztroskotávala již v počátku, neboť obě strany setrvaly na svých stanoviscích z let 1884 – 1886, zejména z německé strany stále zaznívaly návrhy na národnostní rozdělení českých zemí. Ani po sněmovních volbách v červnu 1889 se němečtí liberálové na český sněm nevrátili.

Přesto červnové sněmovní volby jednu změnu přinesly. Jejich vítězi se stali mladočeši a jejich sněmovní státoprávní politika podnítila vládu hraběte Taaffeho, aby nastalou situaci začala konečně také nějak řešit a ne ji ponechávat jako vnitropolitickou věc českých zemí bez odezvy. Cílem vlády bylo uklidnit poměry v zemi a narůstající nevráživost mezi českou a německou stranou, ale zároveň také izolovat radikalizující se mladočešství, které na klidu v zemi nepřidávalo. Vídeňská vláda své úvahy však vystavěla na zcela mylných předpokladech a představách o skutečných podmínkách v zemi. Ještě horší však bylo, že naprostému sebeklamu podlehl také staročeši, kteří v očekávání podpory od státní autority přistoupili na předem pochybenou akci.²⁴⁷

Němečtí liberálové poměrně dlouho projednávali vůbec otázku, zda přistoupit na nabídku Vídně a přikročit k vyrovnávacím jednáním. Kladně se vyjádřili až poté, když se jim dostalo veřejného ujištění, že předmětem jednání nebudou v žádném případě státoprávní otázky v nejširším slova smyslu, tj. ani otázka korunovace, o které se ve druhé polovině osmdesátých let v poslanecké sněmovně říšské rady zmiňoval sám ministerský předseda Taaffe v prosinci 1889 v odpovědi na interpelaci Ernesta Plenera ohledně státoprávních debat na českém sněmu před několika týdny. Teprve následně 27. prosince 1889 výkonný výbor německých liberálů udělil souhlas, aby byla chystaná konference obeslaná a sám jmenoval své zástupce, mezi něž patřili Ernest Plener, Franz Schmeikal, Herrmann Hallwich a Ludwig Schlesinger. České strany se však nikdo neptal. Nebyla žádná jednání klubovního výboru či sboru důvěrníků, dokonce ani nezmocnila své vlastní zástupce. Jednání za českou stranu bylo plně v rukou Vídně a ministerského předsedy Taaffeho. Ten si vybral osvědčené a spolehlivé vyjednavače, kterými byli František Ladislav Rieger, Karel

²⁴⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 392.

Mattuš a Antonín Ottokar Zeithammer.²⁴⁸ Jednání se měla účastnit i konzervativní část politického spektra. Mezi jeho zástupce patřili Richard Clam-Martinič, Bedřich Karel Kinský, Jiří Lobkovic, Max von Scharschmid, Alexandr Schönburg a Josef Thun.²⁴⁹

Samotná jednání se uskutečnila ve dnech 4. – 19. ledna 1890 ve Vídni, kde se kromě výše uvedených účastnilo i pět ministrů - Pražák, Gautsch, Bacquehe, Schönborn a v čele ministerský předseda Taaffe, který však většinou přenechával vedení Pražákovi. Mezi celkem osmnácti jednajícími chyběl český místodržící František Thun. Taaffe později celou situaci vysvětloval tak, že vláda nechtěla jeho přizváním ohrozit jeho neutrální postavení v Praze, ve skutečnosti ho ale dostala do postavení velice trapného. Mnohem horší však ještě bylo, že k jednáním, ačkoliv to němečtí liberálové ústy E. Plenera sami doporučovali, nebyli vůbec přizváni mladočeši. Důvod byl vcelku jasný, Vídeň věděla, že by na podmínky jednání nikdy nepřistoupili, ale dodatečné vysvětlení bylo více než kuriózní. Vídeň vše vysvětlila tak, že vlastně nikdo dost dobře nevěděl, kdo z mladočechů by měl být pozván.²⁵⁰

Výsledkem jednání bylo jedenáct přijatých usnesení, která měla být postupně podle povahy předmětu uvedena do praxe buď zákonodárnou, nebo jen nařizovací a prováděcí cestou. Punktace²⁵¹ vyšly ze soukromých a z ústavního hlediska neoficiálních jednání, proto neměly ještě samy o sobě právní závaznost. O to však byl větší jejich význam jako společného politického závazku vlády, německých liberálů, staročeských liberálů a německých a českých aristokratických konzervativců. Vídeňskými punktacemi bylo v zásadě dohodnuto, že všechny klíčové instituce v českých zemích budou rozděleny na základě národnostního principu na české a německé. V některých případech Češi neztráceli na svém postavení, naopak i získávali, ale celkově bylo možno zaznamenat větší prospěch na německé straně.

Konkrétně bylo dohodnuto reorganizovat a rekonstruovat zemskou školní radu tak, aby zůstala nadále jednotným orgánem s celozemskou působností, ale aby současně byla rozdělena do dvou národních sekcí, jež by odděleně projednávaly specifické záležitosti národního školství. V principu tím nebyla porušena jednota zemských úřadů a rozdělením

²⁴⁸ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 392.

²⁴⁹ ANM, osobní fond F. L. Riegra, kart. 111/1; *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 26, s. 1 - 2.

²⁵⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 392.

²⁵¹ Srov. TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 – 1914. Část 1. Období Národní (staročeské) strany. Praha : Československý kompas, 1934, s. 138 – 181; ANM, osobní fond F. L. Riegra, kart. 111/1; pro pražské listy přeložil protokol punktáčnických dohod Karel Mattuš; *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 26, s. 1 - 2.

do sekcí fakticky získávala česká strana, která až dosud byla v zemské školní radě trvale v menšině. Dále se mělo upravit dosavadní zákonodárství v otázce menšinového školství tak, aby bylo možno otevřít na zemské náklady menšinové školy s druhým zemským jazykem tam, kde po dobu pěti let žilo nejméně čtyřicet nebo po dobu tří let osmdesát dětí, jejichž rodiče si otevření takové školy přáli. Tím se vytvářela určitá obecná norma jako kompromis různých českých a německých návrhů z osmdesátých let.

Třetí bod měl reorganizovat a rekonstruovat zemskou zemědělskou radu na podobných základech jako zemskou školní radu. Dále bylo smlouveno provést revizi dosavadního teritoriálního rozdělení obvodů obchodních a živnostenských komor a nově zřídit ve východních Čechách samostatný obvod. Stát se tak mělo oddělením některých oblastí liberecké a pražské komory. Rovněž zde se vycházelo vstříc staršímu českému požadavku, tlumočenému již roku 1875, kdy bylo navrhováno zřídit novou komoru se sídlem v Hradci Králové. Cílem bylo především oddělit české oblasti východních Čech od liberecké komory, ale návrh měl také čistě komerční opodstatnění, protože pražská a liberecká komora byly ve většině ukazatelů, jako rozloha, počet obyvatel, daňová poplatnost aj., až dvakrát větší než ostatní tři české komory se sídly v Českých Budějovicích, Plzni a Chebu. V návaznosti na změny v rozdělení obchodních a živnostenských komor bylo nutné také revidovat odpovídajícím způsobem jejich volební řády.

Jeden z bodů se také dotýkal nového vymezení obvodů okresních a krajských soudů, a to především s přihlédnutím k národnostním poměrům, avšak bez vyloučení případných dalších hledisek. Tento požadavek vycházel zřejmě vstříc volání „po uzavřeném jazykovém území“ a reflektoval tak na návrhy německých liberálů z let 1884 – 1886. Se soudnictvím souvisel i další krok, kterým se mělo reorganizovat ustavování vrchního zemského soudu v Praze tak, aby nadále bylo z jednačtyřiceti systemizovaných míst obsazováno šestadvacet míst úředníky znalými obou zemských jazyků a zbývajících patnáct úředníky, u nichž nebude požadována znalost češtiny. Obě tyto skupiny radů vytvoří zvláštní komise, přičemž kolegium dvaceti šesti bude projednávat agendu týkající se převážně okresů českých, skupina patnácti pak záležitosti převážně německých oblastí. Soudnictví bylo zasaženo i dalším bodem puntací. Při obsazování míst u prvoinstančních soudů, tj. okresních soudů, a u státních zastupitelství se mělo vycházet ze zásady, že *nelze vyměřit určité pravidlo ... o požadavku znalosti obou řečí zemských*, a ministerstvu spravedlnosti se ukládalo, aby při

obsazování míst jednalo v každém jednotlivém případě s obezřelým uvážením, hledíc pokaždé ku potřebám služby a k oprávněným nárokům uchazečů.²⁵²

Punktace měly revidovat také jeden z největších českých výdobytků jako důsledek nového teritoriálního vymezení okresních a krajských soudů, a to Stremayrovo jazykové nařízení z 19. dubna 1880. Čeští liberálové na tento velice průhledný požadavek přistupovali jen podmíněčně, protože *obě politické strany zachovávají si své zásadní stanovisko, jež hájiti budou v jednání v té příčině zavedeném.*²⁵³

Právě v otázkách vymezení soudních okresů, zařízení při vrchním soudě v Praze, obsazovaná při soudech prvního stupně a revize nařízení o užívání jazyka bylo nejvíce vidět, kde Češi měli nejvíce ztratit. Tyto body, v punktacích označených pod čísly VI – IX, naznačovaly, do jaké míry byly v těchto bodech učiněny značné ústupky od trvale deklarovaného požadavku naprosté rovnoprávnosti v celozemském měřítku. V návaznosti na revisi nařízení o užívání jazyka se mělo nově diskutovat na zemském sněmu o návrhu zákona o užívání jazyků při autonomních, tj. samosprávných zemských úřadech. Tím měl být revidován návrh zákona, který v nepřítomnosti německých poslanců český sněm projednával v roce 1889. Tento bod se mohl zdát bezvýznamným, ale v kontextu pasivní rezistence českých liberálů musel nutně vyvolat nevoli, protože Čechům, aby ukončili svou pasivní rezistenci, nikdo nenabídl revizi zákonů a dalších právních textů, které by poškozovaly zájem českého národa. Německá část obyvatelstva měla být opět preferována. Na tento kontext však staročeši z nějakého nepochopitelného důvodu zapomněli. Stejně je možné říci o posledním bodu, na jehož základě se měly revidovat dosavadní volební řády do zemského sněmu. V co nejkratší době měla vláda předložit příslušný návrh, který by respektoval smluvené zásady jednak upravit vnitřní poměry v kurii velkostatkářské, avšak v zásadě ji zachovat v nezkráceném postavení, jednak na místo dosavadních kurií městských a venkovských obcí vytvořit nové dvě kurie, a to kurii poslanců českých volebních okresů a kurii poslanců německých volebních okresů, a jednak dalším speciálním zákonodárstvím

²⁵² *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 26, s. 2; CIBULKA, P. *Politické programy českých národních stran 1860-1890*. Praha : Historický ústav 2000, s. 304.

²⁵³ *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 26, s. 2; CIBULKA, P. *Politické programy českých národních stran 1860-1890*. Praha : Historický ústav 2000, s. 304.

měly být upraveny otázky vzájemného vztahu a funkcí kurií včetně jejich případného veta.²⁵⁴

4.1 Odpor mladočechů proti punktacím

Na počátku je nutné zdůraznit, že mladočeši přímo hnutí proti punktacím nevyvolali, naopak museli se mu přizpůsobit. Následně mu ale vtiskli ráz, který odpor proti punktacím charakterizoval. Boj proti punktacím mladočeská strana využila k rozšíření a upevnění své volební fronty. Využila punktací ke stupňování předchozí nacionalistické a státoprávní kampaně.

Na počátku 90. let byla v Čechách stále živná půda pro rozšiřování a stupňování protivládního opozičního hnutí. Nespokojenost rolnického a městského obyvatelstva včetně inteligence byla nadále stupňována trvajícím agrární krizí zhoršovanou neúrodami v letech 1890 a 1893 a povodněmi v září 1890 a v březnu 1891. Zároveň začala být reálná hrozba nové cyklické hospodářské krize, která vystřídala oživení z let 1888 – 1890. Vládní snahy vyrovnat se s německou buržoazií v Čechách prostřednictvím právě punktací přilévaly pouze olej do ohně a zvyšovaly pouze odpor nespokojených vrstev české společnosti s vládou. Zároveň se ke slovu dostává také proletariát, nejnižší sociální vrstvy, resp. dělnické hnutí reprezentované sociální demokracií, jež působí další opoziční tlak.²⁵⁵

Pokud chtěli mladočeši využít punktace a odpor proti nim k vlastním mocenským ambicím, museli reagovat. Ve straně však názory nebyly zcela jednotné. Umírněnější křídlo, mezi jehož reprezentanty patřili např. G. Eim či J. Herold, bylo dokonce ochotné punktace za jistých okolností přijmout. Vedení mladočeské strany dokonce odmítlo návrh radikálnějších členů mladočeské strany svolat ještě v průběhu vídeňských jednání mimořádný stranický sjezd, protože nemělo zájem na vytyčení jednoznačně radikálního opozičního postupu.²⁵⁶ Postup vedení strany byl zcela oprávněný, neboť ve volebním prohlášení ke sněmovním volbám strana prohlašovala, že nechce svrhnout vládu, že chce

²⁵⁴ ANM, osobní fond F. L. Riegra, kart. 111/1; pro pražské listy přeložil protokol punktačních dohod Karel Mattuš; *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 26, s. 1 – 2; CIBULKA, P. *Politické programy českých národních stran 1860-1890*. Praha : Historický ústav 2000, s. 293 – 305.

²⁵⁵ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 111 – 113.

²⁵⁶ Dopis V. Kounice J. Grégrovi z 1. 1. 1890. LAPNP, osobní fond J. Grégra. Zápisy výkonného výboru Národní strany svobodomyslné ze schůze 18. 1. 1890, 1. 2. 1890. LAPNP, osobní fond E. Engla, kart. 28.

jen reformu státních poměrů v Předlitavsku, k tomu ale vídeňská jednání skutečně směřovala.

Nicméně radikálnější část strany, která byla zastoupena ve sboru důvěrníků, reagovala ještě dříve, než samotná jednání začala, a v jejich předvečer dne 3. ledna 1890 vydala prohlášení sboru důvěrníků mladočeské strany. Neskrývali podiv nad tím, že k jednání byli pozváni pouze zástupci jedné strany, a přímo „úžas“, že jeho účelem má být jednostranné „uspokojení Němcův“. Prohlášení pak ústilo v přímou hrozbu: *Varujeme proto důtklivě před každým pokusem o vyrovnání, které by opomenulo oprávněné stížnosti našeho lidu a které by nestalo se na základě úplné rovnosti obou národů ... tolikéž rozhodně varujeme před každým vyrovnáním, kterým by bylo porušeno zvláštní státoprávní postavení českého království, neb dokonce zničena byla nedílnost a správní jednota této naší vlasti.*²⁵⁷

Nikdo na mladočeské varování nereagoval, resp. vláda napřed hrozila mladočechům použitím násilí, zejména zastrašovala, že bude zabavovat a jinak postihovat mladočeský tisk a poté dokonce nabídl Taaffe J. Grégrovi odkup Národních listů za 1 milion zlatých a pozval jej prostřednictvím G. Eima ke vzájemnému jednání.²⁵⁸ Práce na vyrovnání pokračovaly dále a po celkem čtrnácti sezeních byly vypracovány a všemi účastníky přijaty jakési závazné směrnice pro další postup, výše zmíněných jedenáct usnesení.

4.2 Realizace punktací a sílící odpor proti nim

Za spolupráci a za loajalitu vláda staročechům poskytovala určitou podporu. Kromě povolení k založení České akademie věd a umění, povolila zřídit českou teleologickou fakultu, přispívala drobnějšími částkami na podporu staročeského tisku. Nicméně vláda svojí podporou staročechů a svými akcemi proti mladočechům a opozičnímu hnutí staročechy nakonec spíše poškozovala, neboť svým postupem proti nim obracela veřejné mínění.²⁵⁹

Do 26. ledna 1890, do doby než všechny zúčastněné strany s dohodami seznámí ostatní stoupence a než se projednají na shromážděních klubů či důvěrníků jednotlivých

²⁵⁷ Ze sboru důvěrníků poslanců národní strany svobodomyslné, Osvědčení. *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 4, s. 1.

²⁵⁸ Dopis G. Eima J. Grégrovi z 29. 1. 1890 a další čtyři nedatované dopisy. LAPNP, osobní fond J. Grégra; *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 66, s. 2.

²⁵⁹ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 118.

stran, byl text a obsah dohod udržován v tajnosti. Teprve následně byly punktace zveřejněny.

Mladočeši byli postaveni před hotovou věc. Nechtěli se však nijak ukvapovat, a tak své rozhodnutí ohledně punktací odložili na později. Proto po zdůvodnění a vysvětlení Karla Mattuše přikázali zvláštním výborům k podrobnému prozkoumání jednotlivé části úmluv. Ani ve staročeském táboře však vyrovnání nebylo zcela jednoznačně přijato. Rozpačitost některých staročeských poslanců nejlépe vyjádřil A. P. Trojan, který se před vlastním hlasováním z jednací místnosti vzdálil.²⁶⁰ Také staročeský tisk včetně listu *Politik* punktace nedoporučoval a brzy je začal i kritizovat.

Staročeský postoj byl ovlivňován názorem F. L. Riegra na problematiku nutnosti soužití českého státu v habsburské monarchii. Je nepochybné, že punktace byly dalším článkem v řetězu kompromisů, které měly uchovat existující vládní režim a jeho parlamentní většinu. Nešlo jen o politickou taktiku, ale také o Riegrovo politicko-teoretické přesvědčení. Rieger pevně věřil v totožnost zájmů dynastie a českého národa, kterou zvláště v druhé polovině osmdesátých let několikrát zdůrazňoval. Pokud české země zůstanou pod ochranou habsburské říše, nepohlí je germánské moře představované německým císařstvím. V tomto poznání se mj. odrážela také desetiletá zkušenost českých liberálů ve Vídni a nová rakouská politika, kterou po dlouhých letech pasivní rezistence praktikovali.²⁶¹

Jak česká strana přijímala punktace s rozpaky a opatrně podrobovala zkoumání jejich dopady na státoprávní program, tak němečtí liberálové punktace slavili jako vítězství. Němečtí liberálové do jisté míry museli, s ohledem na německé nacionály a voličstvo vůbec, vysvětlovat výsledky jednání jako politický úspěch, neboť jen tak mohli odůvodnit své rozhodnutí opět vstoupit na český sněm. Ale jak sám Plener později ve svých vzpomínkách připouštěl, nadšené oslavování překročilo rozumnou míru a bylo i z hlediska politické taktiky nemoudré. Připomeňme ostatně, za jak odlišných podmínek se vraceli do sněmu či říšské rady po letech vzdorování čeští liberálové! A na to se přirozeně v Čechách nezapomínalo.²⁶²

Vláda začala uskutečňovat punktace již počátkem února 1890, kdy byla vydána dvě nařízení ministerstva spravedlnosti, která se týkala citlivých otázek reorganizace soudnictví a obsazování míst soudních radů při vrchním zemském soudu. Tato Schönbornova nařízení

²⁶⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 395.

²⁶¹ Tamtéž, s. 396.

²⁶² Tamtéž, s. 396.

však přinášela problémy ve dvou bodech. Za prvé znamenala splnění jednoho z největších českých ústupků, a česká veřejnost se právem mohla ptát, proč se dříve anebo alespoň současně nepřikročilo k realizaci některého z českých zisků, např. zřízení obchodní a živnostenské komory ve východních Čechách. Za druhé se jednalo o pokus vlády začít punktace realizovat administrativní cestou ještě před jejich projednáním v českém sněmu. Tento vládní krok vedl k tomu, že se i vedení mladočeské strany, které dosud váhalo jaký postup vůči punktacím zvolit, proti nim plně postavilo.

To vše se také zřetelně projevilo v obsáhlém mladočeském prohlášení ze dne 20. února 1890, jež sepsal Julius Grégr a v němž byly vídeňské punktace zdvořile, ale rozhodně odmítnuty: *Dohodnutí vídeňská snaží se uspokojiti jen obyvatelstvo německé, a to pohříchu namnoze vlastně na úkor českého národa, jak o tom výmluvně svědčí nadšený jásot německého lidu vedle teskné zamlklosti národa našeho.*²⁶³ Podstatou vídeňských dohod bylo rozdělení země na *dvojí území se dvojí správou a dvojím právem.*²⁶⁴ Mělo být vytvořené výlučně německé území a území dvojjazyčné, kde by čeština nebyla ani vnějším jazykem, v tomto území nebyly dány jakékoli výraznější národnostní záruky. To byla podstatná změna jak z hlediska právního a státoprávního, ale i národnostního. Mladočeši postřehli, že případné drobné zisky byly vykoupeny za naprostou ztrátu jakéhokoli možného posunu ve prospěch realizace českého státoprávního programu. Cena za vyrovnání s Němci byla pro mladočechy příliš vysoká. Bylo jasné, že vytvoření národních kurií na zemském sněmu s právem veta by navždy zmrazilo byť i jen možnost realizovat český státoprávní program.²⁶⁵ *K získání liberálních Němců to nestačilo a staročeskou stranu přivedly punktace k úplnému krachu; s ní také z českého politického života odcházely staré tradiční honorace, které od počátku stály v jeho čele.*²⁶⁶

Pod heslem „Pryč s punktátory“ zahájili pak v březnu 1890 mladočeši systematický boj proti staročeské straně a jejím vůdcům. Čím více proti nim zasahovala vláda a zakazovala veřejná protikuntační shromáždění, konfiskovala Národní listy, tím pevnější byly mladočeské pozice. Již v dubnu 1890 došlo k velikému řečnickému souboji E. Grégra a F. L. Riegra na půdě vídeňské říšské rady. To vše mělo být jen předehrou k frontálnímu

²⁶³ Národní strana svobodomyslná o usnešení vídeňské konference. *Národní listy*, roč. XXX (1890), č. 51, s. 1 – 2.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 1 – 2.

²⁶⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 397.

²⁶⁶ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990, s. 237.

střetnutí v Praze na zemském sněmu v květnu 1890, k němuž dal návod sám F. L. Rieger ve svém vyjádření k punktacím ze začátku března 1890, protože mladočechy vyzval, aby když *považujete návrhy za tak záhubné, pak vyložte názory své na sněmě, vyvraťte úmluvy ty z kořene všemi důvody jasného rozumu a vlasteneckého přesvědčení a nejste-li v bludu, bude zajisté při Vás vlastenecký souhlas zástupců vší země. Tam ale nestačí prostě podezřívati práci jiných a strašiti tam, jako strašíte lid tím, co by snad za neštěstí státi se mohlo, aniž oslňovati jich luznými obrazy, jež skutkem učiniti ani my ani Vy v moci nemáme. Tam musíte ovšem vzíti na sebe zodpovědnost zmaru díla toho.*²⁶⁷

Na květnovém zasedání českého sněmu se měly projednávat čtyři vládní návrhy zákonů, kterými by se provedla některá usnesení punktací. Jednalo se o zákon o rozdělení zemské školní rady, zákon o rozdělení zemědělské rady, zákon o menšinovém školství a zákon o vytvoření nových kurií na sněmu a odpovídajících změnách volebního řádu. Ovšem jejich přijetí se jevilo jako problematické. Zasedání probíhalo od 19. května do 3. června 1890 a ukázalo, že vyhlídky na uskutečnění vídeňských úmluv jsou mizivé. Mladočeši s obrovskou podporou veřejného mínění měli k dispozici asi dva tisíce různých peticí a protipunktačních rezolucí a snažili se všemi možnými způsoby jednání o vládních předlohách mařit. Prostředkem k boji proti realizaci vyrovnávacích dohod se jim stala cesta tzv. klidné obstrukce, tj. vznášeli formální námítky, předkládali odlišné návrhy, záměrně prodlužovali dobu svých řečnických vystoupení, žádali o přerušování schůzí atd.

Sněmu se nakonec podařilo projednat z předložených návrhů pouze vládní osnovu o rozdělení zemské školní rady, kterou císař v červnu 1890 sankcionoval. Celý průběh zasedání ukázal, že punktace nebudou moci být uskutečněny jako nedílný celek. Mimo jiné bylo zřejmé i to, že skutečně ani ve staročeském táboře punktace nebyly bezvýhradně podporovány, protože s třiceti osmi mladočechy hlasovalo proti návrhu již devět staročechů a několik dalších se hlasování vůbec nezúčastnilo.²⁶⁸

Během podzimního zasedání českého sněmu zahájeného 11. října 1890 rozklad ve staročeském táboře pokračoval. Vystoupení z klubu ohlásil Jakub Škarda a v obsáhlém osobním dopise také A. P. Trojan. Rozklad staročeské strany dodával sílu mladočechům. Navíc v přestávce zasedání sněmu na konci roku 1890 došlo nejen ke sblížení mladočechů se skupinou poslanců kolem Jakuba Škardy a A. P. Trojana, nýbrž také k formálnímu vstupu realistů do mladočeské strany, jež tak učinili, přestože odmítali grégrovské mladočešství.

²⁶⁷ *Hlas národa*, č. 61, 3. 3. 1890, s. 1.

²⁶⁸ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 398.

Tato závažná změna signalizovala hlubší proměny české liberální politiky, jež vyvrcholily v polovině devadesátých let. Další staročeši se během lednového zasedání českého sněmu přesouvali na stranu mladočechů. Celkový počet mladočeských poslanců na českém sněmu vzrostl na 51. Takové číslo znamenalo, že se mladočeši stali na českém sněmu většinovou českou stranou.

Navíc se mladočechům během roku 1889, zejména po úspěchu ve sněmovních volbách, podařilo získávat další významné mocenskopolitické pozice v Čechách. Mladočechy bylo možné najít ve vedení ředitelství Zemské banky (např. J. Herold), ve vedení Hypotéční banky (E. Engel, J. Vašatý), v Zemském výboru království českého (E. Grégr, J. Kučera), měli zastoupení v zemské školní radě (např. E. Špindler) a jednali také o zastoupení v pražské obchodní a živnostenské komoře.²⁶⁹ Mladočeši svým odporem zcela znemožnili hladký průběh přijímání zákonů k provedení punktací. Tím si získali další už tak obrovskou podporu veřejnosti, protože jejich tisk, zejména Národní listy, nezapomněli lid „vzdělávat“ ohledně pravého záměru punktací.²⁷⁰

4.3 Volby do říšské rady 1891

A v této době prodchnuté revolučním duchem rozpustila v lednu 1891 Taaffeho vláda říšskou radu a vypsala na počátek března nové volby. Problémy staročechů na domácí scéně a ztráta podpory voličů pro Vídeň znamenala období nejistoty. Proto nebylo divu, že vláda chtěla co nejdříve vědět, jaké budou její další vyhlídky, protože s železným kruhem pravice již s velkou pravděpodobností nemohla nadále počítat. Bylo tak nutné začít hledat politickou podporu a partnery někde jinde, ale to nebylo možné bez nového obrazu rozložení politických sil v říšské radě. To se však dalo zjistit jedině novými volbami. Pražák sice ujišťoval Riegra, že nedejde k podstatné změně vládního kursu, ale některé změny zejména demise ministra Dunajewského počátkem února 1891 naznačovaly, že se Taaffe přece jen bude muset ohlížet po jiné majoritě.²⁷¹

Staročeši přijali vypsání nových voleb víceméně rezignovaně, ale doufali alespoň v získání 10 – 12 mandátů, které by jim umožnily alespoň postavení respektované umírněné minority. Staročeši zůstali v podstatě v intencích své konzervativní politiky a na sjezdu

²⁶⁹ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 119 – 120.

²⁷⁰ Srov. Národní listy během celého roku 1890 a vrchol během předvolební kampaně do říšské rady.

²⁷¹ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 400.

strany v polovině února 1891 se opět přihlásili ke spolupráci s vládou, rakouskými konzervativci, katolickým klérem a konzervativní aristokracií.²⁷² Ani mladočeši své volební svolání z 22. 2. 1891 nekoncepovali nijak revolučně.²⁷³ Jednak bylo již výrazem počátečních rozporů v mladočeské straně a jednak se mělo jednat o materiál, který měl naznačit směr politiky mladočechů v říšské radě. Svolání nebylo totiž určeno pouze opozičním voličům, ale i vládním kruhům a politikům ostatních sil v Rakousku. Vyznělo jako kompromis mezi umírněnou pravicí zastupovanou realisty a J. Kaizlem a radikály, mezi něž se počítali K. Tůma a J. Grégr. Nezdurazňovala se příliš hesla státoprávního a nacionálního radikalismu. Obsahovalo spíše obecné zásady federalizace a národní rovnosti. Opozičnímu rolnictvu a městské maloburžoazii vycházelo svolání vstříc kritikou staročechů a ostatních konzervativních sil. Dále se vyzvedával požadavek všeobecného volebního práva, hospodářské podpory rolnictva a živnostnictva a boj proti punktacím.

Obě strany proti sobě postavily ve všech volebních obvodech své kandidáty. Ale výsledky voleb ve dnech 2. a 4. března 1891 přinesly překvapení pro všechny: staročeská strana získala jeden jediný mandát v městské kurii Tábor, Pelhřimov, Humpolec aj. a další pak 6. března v kurii obchodních a živnostenských komor v Českých Budějovicích.²⁷⁴

Změna, o kterou se mladočeši celá osmdesátá léta, převážně v jejich druhé polovině, snažili, byla dokonána. Výrazně však k jejich volebnímu vítězství přispěla neschopnost staročechů pokročit v řešení vážných politických a ekonomických problémů, které trápily českou společnost během 80. let.²⁷⁵

4.4 Počátky rozporů

Již před volbami museli mladočeši krotit četné pokusy o radikálnější přístupy k řešení problémů, které trápily český národ. Například bylo nutné vyřešit problémy s nastupujícím radikálním agrarismem. Hlavní oporou mladočechů totiž zůstávali nadále sedláci. Jejich část, jejíž názory tlumočil ve svých Selských novinách Alfons Šťastný, začala krátce po zemských volbách v létě 1889 mladočechy kritizovat. Pro mladočechy bylo zvláště

²⁷² VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 118; Svolání Národní strany k volbám do říšské rady. *Hlas národa*, roč. VI (1891), č. 46, 16. 2. 1891, s. 1 – 2.

²⁷³ *Národe český! Národní listy*, roč. XXXI (1891), č. 52, s. 1 – 2.

²⁷⁴ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992, s. 400.

²⁷⁵ GARVER, B., M. *The Young czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978, s. 121.

nebezpečné, že Šťastného skupina souběžně chystala ustavení samostatného agrárního hnutí. Nakonec se mladočechům podařilo se Šťastného skupinou uzavřít předvolební kompromis, který byl utvrzen založením nové Zemské selské jednoty pro království české 8. 2. 1891.

Hrozbu realistického vystoupení mladočeši zažehnali již během prosince 1890, kdy realisté vstoupili do mladočeské strany. Mladočeská jednota však byla ohrožena také osamostatňováním pokrokářského hnutí, které mělo svou přitažlivost pro svůj program, jehož sociální a demokratické požadavky šly dále, než byli mladočeští liberálové ochotni připustit. Před volbami se konaly porady mladočeského vedení se studentskými vůdci. Na třech jednáních 6., 16. a 24. 2. 1891 v Praze bylo dohodnuto, že studenti budou zejména na venkově agitovat pro mladočechy. Za to jim byla slíbena politická podpora a další finanční pomoc.²⁷⁶

Opoziční mladočeši se stali zástupci většiny české buržoazie. Navenek zůstávali i v letech 1891 – 1893 nejmocnějšími mluvčími buržoazního protivládního opozičního hnutí v Čechách, ale postupně se s opozičními silami stále více rozcházeli souběžně s tím, jak opouštěli své dřívější maloburžoazní opory a přecházeli k velkoburžoazním špičkám. Po volbách se znovu rozhořela diskuze o úpravě programu a promítaly se do ní celkové změny ve vývoji buržoazního opozičního hnutí a ve vývoji mladočeského směru.

Mladočeský směr jako většina podobných buržoazně liberálních směrů nebyl nikdy sociálně kompaktní a jednotně organizovaný.²⁷⁷ Na přelomu 80. a 90. let se však jeho sociální a politická heterogenost začala prudce zvětšovat, i když mladočeši navenek vystupovali vcelku jednotně a prohlubovali svou organizovanost. Souběžně s politickým vzestupem mladočechů na konci 80. let se začal okruh mladočeských voličů, jehož jádrem byli tradičně rolníci a městská maloburžoazie, rozšiřovat o další vrstvy, které dřív patřily staročechům. Jednalo se zejména o městskou buržoazii, která však zůstávala většinou mimo vlastní mladočeskou organizaci a ovlivňovala mladočeskou politiku nepřímo. Zvyšovala ve straně napětí, neboť získávala vliv ve vedení prostřednictvím umírněných mladočechů a pokoušela se odstranit původní radikální české předáky, kteří naopak střežili spojení strany s rostoucím opozičním hnutím. Mladočeši netrpěli nedostatkem vůle a odhodlání ke změně,

²⁷⁶ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 128.

²⁷⁷ Srov. GARVER, B., M. *The Young czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978, s. 128 – 146.

přesto ale nebyli připraveni zřít se tradičního pojetí jednotícího všennárodního charakteru strany.²⁷⁸

Různé skupiny byly spojeny v mladočeském proudu především v opozici proti vládě a puntacím a v řadě dalších politických otázek se jejich názory mnohdy neshodovaly. Mladočeské vedení nemohlo trvale udržovat mezi nimi kompromisní rovnováhu. Nebylo to možné již proto, že boj o vedení mladočeské strany se stával bojem o vedení v celé české buržoazní politice.

Od konce 80. let, resp. zejména od voleb do říšské rady, uvnitř mladočeské strany a postupně stále více i na veřejnosti probíhal boj různých politických seskupení a osobností. V souhrnu lze říci, že již na počátku 90. let začal vystupovat do popředí nesoulad mezi umírněným mladočeským vedením a radikálními proudy opozičního hnutí včetně řadových mladočeských stoupců. Ve vedení kolísal výkonný výbor mezi radikálnějším sborem zemských důvěrníků a umírněným klubem říšských poslanců. Postoje těchto orgánů byly ovlivňovány též jejich vnitřním vývojem, v němž se střetávaly různé názory. Rozpory mezi různými skupinami uvnitř mladočeského hnutí byly oslabovány přípravou na společné volební vystoupení, ale po volbách se situace začala měnit. Jednotlivé skupiny rozdělovalo především odlišné pojetí dalšího vývoje mladočeské opozice.²⁷⁹

Hlavní proudy mladočeské strany, které odpovídaly jednotlivým sociálně politickým skupinám, se vyhranily po volbách roku 1891.²⁸⁰ Vnitrostranické spory tak propukly naplno. Vrstvy, které pomohly mladočeské straně k volebnímu vítězství a které věřily, že mladočeši budou lépe hájit jejich zájmy, došly zklamání.²⁸¹ Mladočeši nebyli schopni opustit již v tuto chvíli neproduktivní nacionální program. To však již vstoupila mladočeská strana do nové etapy svého vývoje. Nakonec mladočeši skončili jako vládní strana, ale v jiné rovině než staročeši. Mladočeští liberálové zůstali i v době tzv. pozitivní politiky mluvčími zájmů

²⁷⁸ DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004, s. 180.

²⁷⁹ VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 139 – 140.

²⁸⁰ KRAMÁŘ, K., TOBOLKA, Z. *Česká politika. Díl III. Dějiny české politiky nové doby*. Praha : Laichter, 1909, s. 528; TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 – 1914. Část 2. 1891 – 1914. Praha : Československý kompas, 1936, s. 25 – 26, 61 – 64.

²⁸¹ ČERVINKA, F. *Český nacionalismus v 19. století*. 1. vydání. Praha : Svobodné slovo Praha, 1965, s. 156.

rozvíjející se české buržoazie. Stali se reprezentanty velkoburžoazie, zatímco staročesi byli v době své převahy i později pod vlivem konzervativních polofeudálních sil.²⁸²

Je také nutné si uvědomit, jaké bylo sociální složení české politické reprezentace. S postupným rozmachem zemědělství a řemesla, resp. drobného podnikání, začínají mít jejich zástupci také politické ambice. Svědčí o tom nárůst zástupců z řad řemeslníků, živnostníků, měšťanů tedy maloburžoazie a z řad agrární buržoazie v podobě rolníků a statkářů.²⁸³ Nejprve je zaštiťovali mladočeši, ale postupně se začínají profilovat sami, což vede k dalším rozporům uvnitř mladočeské strany.

²⁸² VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980, s. 148.

²⁸³ KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Argo, 1996, s. 105 – 112; GARVER, B., M. *The Young czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978, s. 128 – 146.

5. Národ není hlavním zájmem

Národnostní problematika, zejména jazyková otázka a s ní související problémy byly v 80. letech 19. století doménou převážně dvou stran – Národní strany svobodomyšlné a Národní strany, tedy mladočechů a staročechů. České stranické spektrum se však v 80. letech začalo pomalu rozrůstat, a to o Československou sociálně demokratickou stranu založenou v dubnu 1878 a proud realistů, jenž se sice jako samostatná politická strana ustavil až na konci 19. století, ale již v 80. letech 19. století byl významnou politickou silou. To je nutné si pro dokreslení stavu nacionalismu v 80. letech 19. století uvědomit.

5.1 Realisté

Rukopisné boje daly vzniknout nové politické skupině, postupně označované jako skupina realistů,²⁸⁴ jež se zatím schovávala pouze jako vyčkávající „třetí síla“. Staročesko-mladočeské boje od roku 1887 zatlačily do pozadí původní „filologické a teoretické“ otázky tohoto sporu. Tím se také změnilo postavení „pochybovačů a sebevrahů“, kteří se poznenáhlu formovali v samostatný proud. Pro politickou konsolidaci této skupiny realistů byl důležitý rozchod Josefa Kaizla se staročeskou stranou na podzim roku 1887. Mohl společně s Masarykem, Kramářem a několika dalšími poněkud v závětrí mimo hlavní bojiště spoluorganizovat realistický směr jako vyhraněnější politický proud. Jejich potenciálem bylo vytvořit stranu, která by byla reformní, ale měla svým přístupem k politice blízko ke staročeskému proudu. Mohla nabídnout reprezentaci zejména inteligenci a vyšší střední vrstvě. V jejich zájmu byla národnostní otázka, ale spojená s pokrokem a evropskou otázkou, resp. postavením českého národa jakožto plnoprávného národa v rámci vyspělé západní evropské kultury po boku anglické, německé a zejména francouzské společnosti.

V druhé polovině devatenáctého století realisté ovšem zcela realisticky vycítili, že jejich případné samostatné vystoupení by bylo naprosto předčasné a v době zuřících bojů více než riskantní. Realisté ovšem nechtěli zůstat zcela neutrální a v lednu 1889 se pokusil sám Masaryk v jednáních s Riegrem o určité sblížení se staročechy. Rozhovor nebyl samozřejmě snadný, Rieger stále nemohl Masarykovi odpustit jeho zásluhy na rozvíření

²⁸⁴ Srov. ŠOLLE, Z. *Století české politiky: Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. 1. vydání. Praha : Mladá fronta, 1998, s. 81 – 109.

rukopisných bojů. Zároveň si však byl Rieger vědom, že by nebylo vhodné sblížení bránit. Mezi realisty viděl Rieger značný potenciál, který by ale bylo nutné trochu poopravit ve smyslu staročeského pohledu. Vstupu realistů do staročeské strany nakonec zabránily hlavně osobní nevraživosti. Proto v roce 1890 vstoupili realisté do mladočeské strany.

O tom, že realisté nebyli vyhraněnými nacionály, svědčí také články z dob rukopisných bojů publikovaných v Čase, kde se vyjadřují, ústy T. G. Masaryka, v tom smyslu, že jak mladočeši, tak staročeši nejsou pro českou politiku a pro českou věc tak úplně prospěšní. Mladočechům vytykali jejich přílišný nacionalismus a ve skutečnosti ne příliš velký zájem o ostatní témata, která byla společensky velmi výrazná (a která v 90. letech 19. století způsobila diferenciaci stranického spektra).²⁸⁵ Staročechy byli zklamání také, ale jiným způsobem. *Nejtěžší obžalobu na Politik nechali jsme na konec. Ona rozbubnovala do Němec, že v Čechách dorostla část nového pokolení, která je syta bojů národních a chce se přenárodnit. Zpráva z ní čerpaná proběhla novinami jihoněmeckými, severoněmeckými i petrohradským Heroldem. Máme za to, že kdyby to i pravda byla a v Čechách skutečně objevila se někdy strana podobná. Politik by byla povinná, aby před cizinou takové snahy tajila. Ve kteréši školní knize mluví se o nás jak o národu již mroucím, praví se, že v Čechách z 10 lidí posud ještě 6 mluví česky. A vůči takovým názorům Politik roznáší po Němcích to, co jen Národní listy vynalezly a v čem je měla zakřiknout? Rozumí Politik své zodpovědnosti? – Velmi špatně!*²⁸⁶

5.2 Sociální demokracie

Československá sociální demokratická strana byla založena již v dubnu 1878 a jejím zájmem byly hlavně sociální poměry dělníků, ale na druhou stranu žádná z politických stran, a to ani sociální demokracie nemohla ignorovat, že dělník se kromě toho zároveň cítí být příslušníkem národa. Ačkoliv se do dění v první polovině 80. let týkajícího se jazykové otázky nezapojila, neboť byla ze strany vlády, ale i ostatních politických stran silně perzekuována, přesto národnostní otázku reflektovala. Nejdříve však musí být zjednána spravedlnost sociální a až poté je možno uvažovat o spravedlnosti národnostní.

²⁸⁵ Vlastenecká policie (věnováno Národním listům). *Čas*, roč. 1 (1887), č. 6, s. 81 – 87, nepodepsáno, ale pravděpodobným autorem byl T. G. Masaryk.

²⁸⁶ Hružovláda fráze (Věnováno optimistům v Politik). *Čas*, roč. 1 (1887), č. 7, s. 109 – 111, nepodepsáno, ale pravděpodobným autorem byl T. G. Masaryk.

Program přijatý v prosinci 1887 na I. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Brně, hovořil v tomto duchu: *Kdykoliv se jedná o národnostní otázku v objektivní formě, jsme pro rovnoprávnost a volnost všech jazyků; jedná-li se ale o moderní formu národnostní otázky, prohlašujeme, že sociálně-demokratické dělnictvo jedině československému jazyku rovnoprávnost mezi ostatními jazyky zjednatí může, protože rovnoprávnost jazykovou předcházeti musí rovnoprávnost sociální i politická; lidu musí býti dáno právo sebeurčování a pak zmizí každá odnárodňovací i přenárodňovací snaha sama sebou a každý jazyk bude úplně volným a všem ostatním jazykům rovnoprávným.*²⁸⁷

Během osmdesátých let byla sociální demokracie a její organizace silně postižena perzekucí státní moci, proto jen velmi zřídka je možné zaznamenat výraznější projevy nespokojenosti tlumočené sociální demokracií. Přesto však sociální demokracie nezanikla, pouze se uzavřela do sebe a soustředila se dovnitř svých vlastních řad. Výsledkem těchto snah byl právě výše uvedený stranický program, který sociální demokracii představil jako první moderní politickou stranu. Nová strana se svým zástupcem voličů se představila velkolepě 1. května 1890 při oslavách svátku práce.

Význam sociální demokracie, zejména početní, pochopili i mladočeši, kteří se po velkou část druhé poloviny osmdesátých let snažili proniknout také mezi ní a získat na svou stranu její podporu tak, jako se to podařilo v případě agrarismu. Takové spojení však ideologicky nebylo možné. Národní strana svobodomyšlná dostatečně nereflektovala sociální problematiku a nedokázala členům sociální demokracie nabídnout dostatečnou platformu.

²⁸⁷ Politický program z prosince 1887. In PROKŠ, P. *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Praha : Historický ústav, 1999, s. 26.

Závěr

V 80. letech 19. století je možné vysledovat dvě linie, které česká liberální politika sledovala a které se navzájem silně ovlivňovaly, neboť jedna druhé poskytovaly možnost kritiky. Jednalo se o vyřešení vztahu českého a německého národa v Čechách. Od tohoto bodu se odvíjela většina dalších témat, která česká liberální politika prezentovala, což bylo dáno tím, že základní ideologií, na které si zakládali jak mladočeši, tak staročeši, byl nacionalismus. Druhá linie vývoje se dotýkala právě vnitropolitické situace a vzájemného vztahu mladočechů se staročechy.

Česko-německé vztahy ovlivňovala zejména problematika jazyka a s ní související otázka vzdělání v českém jazyce. Ale nebyla to jen tato témata, která Čechy a Němce rozdělovala. Jednalo se také o otázku státoprávního rozdělení země, resp. o místa ve správě a ve vedení českého státu. Zpočátku se problematika česko-německých vztahů držela na úrovni politické. Na vedoucích pozicích jak české liberální, tak německé liberální politiky stály strany, které si zakládaly na umírněném nacionalismu. Ve společnosti se zpočátku vzájemná nevráživost až na výjimky, mezi které patřila tzv. „chuchelská bitva“, neprojevovala. Změnu přinesl až masivnější nápor mladočeské strany na staročechy obviňujíc je, že dostatečně nebojují za českou věc, a nápor německých nacionálů kolem G. von Schönerera a německých „mladoliberálů“ na německé „staroliberály“. Mladočeši nabídli další řešení česko-německých vztahů, neboť se oproti staročechům obracují na zahraniční politické partnery v Rusku a Francii. Staročeši zůstávají na pozici bezmezné důvěry v Rakousko, které český národ ochrání.

V tomto okamžiku je očividné, jak se nacionální problematika promítla i do vzájemných vztahů mezi staročechy a mladočechy. Rozhodně tedy není možné říci, že by větší odpor Čechů proti Němcům vyrůstal ze samotné společnosti. Spíše platí, že rozbroje vyvolávali a podporovali sami političtí reprezentanti, neboť otázka vřáznosti k českému národnímu zájmu se stala vděčným tématem prezentovaným mladočechy veřejnosti a to zejména prostřednictvím jejich novin Národních listů. Mladočeši také začali využívat radikálnějších nálad vrstev, které kromě svého češství vnímaly i jiné problémy, a to zejména sociální.

Mladočeši posouvají národní program na jeho mez. Nejsou ale schopni ho dále pozitivně rozvíjet. Svým moderním stylem politické práce a širším pojetím lidové politiky se v 80. letech sice stále zřetelněji prosazují, ale ani oni se nedokážou zbavit role

reprezentanta národa. Národní strana svobodomyšlná nepřináší nové programové hodnoty ani cíle, ale přichází s nabídkou energického politického stylu a s nadějí na prosazení svých představ, když staročeši vyčerpali všechny svoje možnosti politického nátlaku. Změnou prošlo vnímání reprezentovaného útvaru - národa. Jeho rozměr byl nyní pojímán jinak, nežli tomu bylo dříve. Zatímco před lety staročeši usilovali o propojení a sladění zájmů prozatím málo vyhraněné měšťanské společnosti s tradičními nositeli a reprezentanty české politiky a garanty kontinuity českého státního práva, o přiznání sounáležitosti šlechty se sociálně pestrou masou novodobého národa, v éře vzestupu mladočechů tyto nároky chyběly. Mladočeši se od podpory konzervativních složek společnosti programově distancovali. Představitelé české aristokracie přitom nebyli o mnoho jiní, nežli před dvaceti lety, změnilo se však společenské, politické a sociální klima. Nová nastupující politická generace se cítila již dosti silná na to, aby mohla prosazovat své aktuální mocensko-politické a hospodářské cíle bez podpory konzervativních kruhů. V jejím sjednocujícím národním úsilí byla oproti tomu zřetelná jiná priorita, kterou se stala snaha o udržení a soustředění politické fronty uvnitř národní obrozenecké společnosti v době stále silnějších odstředivých tlaků, a to jak ze strany politicky se aktivizujícího dělnictva, tak měšťanské společnosti samé. Tyto politické snahy nadále udržovaly jak staročechy, tak mladočechy na úrovni málo vyhraněných všenárodních politických stran. Ideály nacionalismu již nebylo možno dále rozvádět, bylo je možno pouze vyhrocovat. Je nutno uznat, že radikalizace nebyla příliš výrazná, ale náznaky je možné nalézt zejména ve srovnání se způsobem argumentace staročechů. Každý sebemenší neúspěch staročechů, který oni omlouvali snahou o udržení železného kruhu pravice, mladočeši tvrdě trestali novinovými články a rebeliemi v Českém klubu a na českém zemském sněmu, silnou volební agitací a osobními útoky na staročeské poslance. Také mladočeši svým působením proměňují obsah českého státního práva jako základního stavebního kamene českého národního programu. Stále výrazněji ho posouvají směrem ke státoprávní samostatnosti českých zemí na Rakousku-Uhersku. K radikálnějšímu postupu je mladočeský nacionalismus nucen také tlakem ze samotné společnosti.

Myšlení ve společnosti zastoupené intelektuály vyrostlými již na půdě české univerzity však daleko předstihlo politické myšlení zastoupené staročechy a mladočechy. Boj o pravost Rukopisů, stejně jako polemiky kolem Schauerova úvodníku ventilovaly protichůdné a ne zcela souměřitelné zájmy. Ukazovaly, že, ačkoliv se mladočeši snažili být stranou zastupující všechny vrstvy společnosti s jejich zájmy, nejsou schopni se od národního zatížení oprostít. Pochybnosti a skeptické úvahy kulturního dosahu prezentované

právě mladou generací vědců a intelektuálů se zde střetávaly s politickou vůlí a snahou silících mladočechů, kteří bojem proti projevům národního indiferentismu ukazovali, že zájem národa je stále prioritní a že tento zájem chtějí hájit jako vedoucí politická síla v zemi.

Je zřejmé, že ve sledovaném období společenský vývoj předstihl vývoj politický. Vyrůstal především z toho, že jednotný a při všech příležitostech zdůrazňovaný národní a státoprávní program měl při faktickém postavení české společnosti a české buržoazie v revolučním procesu silnou integrační povahu. Jednotný národní program nemohl zabránit další diferenciaci již vyspělé průmyslové společnosti, celkový proces diferenciacie však nesporně zpomalil. Jednotný národní program, ačkoliv jej mladočeši oproti staročechům výrazně upravovali s ohledem na potřeby venkova a nižších středních vrstev, jak je zřejmé zejména z jejich volebních programů, nebyl schopen stačit vývoji české společnosti.

Rozklad jednotného národního hnutí byl dokladem vyspělosti a zralosti české společnosti. V podmínkách sociálně strukturované společnosti založené na kapitalismu znamenala politická jednota politickou nevyzrálou. Pod zorným úhlem pouhého uchování národní existence jako absolutní hodnoty fakticky překrývala existující rozdílné zájmy a potřeby jednotlivých sociálních tříd a vrstev. Teprve politická a ideová pluralita, která rozbila začarovaný kruh pudově motivované jednoty a demonstrovala rozvětvené zájmy a představy různých skupin a tříd, byla výrazem reálné síly české společnosti a znakem její životaschopnosti. Zmiňovanou přeměnu symbolizovaly již rukopisné boje a aféra kolem článku Huberta Gordona Schauera „Naše dvě otázky“. Zároveň však události kolem těchto sporů ukázaly, že politická reprezentace nechtěla upustit od nevyzrálého nacionálně laděného jednotného národního programu. Česká otázka pro mladočechy zůstávala pouze otázkou národnostní a nikoli sociální, ekonomickou, kulturní, národní a politickou dohromady.

Cílem práce bylo co možná nejkompexnějším způsobem rozebrat vývoj české liberální politiky v 80. letech 19. století s ohledem na sociální, ekonomické a kulturní pozadí té doby a vzájemných vztahů s Němci za použití teoretických poznatků o nacionalismu, jenž byl v českých podmínkách reprezentovaný jednotným národním programem. Závěrem nutno říci, že s ohledem na nedostatek literatury věnující se přímo otázce zde zpracovávané si jsem vědoma, že na mnohých místech v práci vyvstávají další otazníky a nové problémy, které otevírají prostor pro další zpracování a rozvíjení tohoto tématu. Zejména se jedná o srovnání s dalšími státy jako Polskem či Itálií, kde Guiseppe Mazzini uvažoval podobným

směrem jako u nás E. Grégr či H. G. Schauer, pokládal si také otázku o životaschopnosti italského národa. V podobné situaci porobeni carským Ruskem se nacházeli také Poláci. Další zajímavou linií, která vývoj mladočešství silně ovlivnila, a proto by bylo vhodné podrobit ji bližšímu zkoumání, je opoziční hnutí a jeho vývoj a vzájemné propojení s mladočeskou stranou. Právě tento proud měl na vyhrocování českého nacionalismu poměrně zásadní podíl.

Použitá literatura

- Bezecký, Z., Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty v druhé polovině devatenáctého století. In Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918, Sborník z konference, Praha, 18. - 19. listopadu 2002, Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2003, Praha, s. 557 – 561. ISBN 80-7285-027-2
- CIBULKA, P. *Politické programy českých národních stran 1860-1890*. Praha : Historický ústav 2000. ISBN 80-7286-020-8.
- BAUER, F., GLASSL, H., HÄRTEL, H.-J., MACHILEK, F., NITTNER, E., OHLBAUM, R., SALOMON, D. *Tisíc let česko-německých vztahů: Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha : PanEvropa, 1995. ISBN 80-85846-03-9.
- BRÁF, A. *Albín Bráf, Život a dílo: Paměti*. Díl I. Praha : Vesmír, 1922.
- ČERVINKA, F. *Český nacionalismus v 19. století*. 1. vydání. Praha : Svobodné slovo Praha, 1965.
- ČERVINKOVÁ - RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 – 1884)*. K vydání připravil kolektiv pod vedením Milana Vojáčka. Poznámkami opatřil Luboš Velek. Praha : 2009, Národní archiv a Scriptorium. ISBN 978-80-86712-55-0.
- DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko*. 1. vydání. Praha : Academia, 2004. ISBN 80-200-1286-9.
- GARVER, B., M. *The Young czech party 1874-1901 and the emergence of a multi-party system*. New Haven : Yale University Press, 1978. ISBN 0-300-01781-2.
- GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : nakladatelství Josef Hříbal, 1993. ISBN 80-900892-9-1.
- GRÉGR, E. *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Ed. Grégra, 1883.
- GRÉGR, J. *Na obranu rukopisů Královedvorského a Zelenohorského*. 2. rozmnožené vydání. Praha : Tiskem a nákladem J. Otty, 1886.
- HAVELKA, M. *Spor o smyslu českých dějin 1895 – 1938*. 1. vydání. Praha : TORST, 1997. ISBN 80-85639-41-6.
- HAVRÁNEK, J., a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy 1802-1918 III*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-320-2.
- HERBEN, J. *Kniha vzpomínek*. 2. vydání. Praha : Družstevní práce, 1936.

- HILF, R. *Němci a Češi. Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměn: Symbióza – katastrofa – nové cesty*. 1. vydání. Praha : Prago Media News, 1996. ISBN 80-902240-1-6.
- HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. 1. vydání. Praha : SLON, 2003. ISBN 80-86429-20-2.
- HROCH, M., Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český časopis historický*. 1995, č. 3, s. 398 – 418. ISSN 0045-6187.
- HROCH, M. Formování národa jako zápas o moc. In *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století: Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2007, s. 29 – 37. ISBN 978-80-246-1398-7.
- JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. ISBN 80-04-21189-5.
- KAIZL, J. *České myšlenky*. Praha : Edvard Beaufort, 1896.
- KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Argo, 1996. ISBN 80-7203-022-1.
- KRAMÁŘ, K., TOBOLKA, Z. *Česká politika. Díl III. Dějiny české politiky nové doby*. Praha : Laichter, 1909.
- KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780 – 1918*. 1. vydání. Praha : Academia, 1990. ISBN 80-200-0337-1.
- KŘEN, J. *Historické proměny češství*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1992. ISBN 90-7066-639-0.
- MALÍŘ, J. *Staročeši a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno : CERM, 1998. ISBN 80-7204-103-7.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přepracované vydání. Praha : Linde, 2004. ISBN 80-7201-433-1.
- MAREK, P. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*. 1. vydání. Rosice u Brna : Gloria, 2000. ISBN 80-862000-25-6.
- MASARYK, T. G. *Z bojů o rukopisy: Texty z let 1886 – 1888*. 1. vydání. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-86495-25-6.
- Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918/Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867-1918*. Vyd./ed. by Harald Binder - Barbora Křivohlavá - Luboš Velek. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. ISBN 80-7285-027-2.

Obraz strany mladočeské a čestný soud, položený na den 6. září 1891. Praha: Národní tiskárna a nakladatelství, 1891.

PLENER, E. *Erinnerungen II: Parlamentarische Tätigkeit 1873-1891*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1921.

PROKŠ, P. *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Praha : Historický ústav, 1999. ISBN 80-85268-88-4.

Rakousko – Uhersko. Vláda. Nařízení ministrů vnitřních záležitostí a práv, o užívání zemských jazyků při jednání politických, soudních úřadů a státních zastupitelstev v království Českém se stranami a samosprávnými úřady. In Sbírká zákonů a nařízení pro království České, 1880

RIEGER, F., L. *Rakouští Slované a Maďaři*. Praha : nakladem J.Otty, 1906.

RŮŽIČKA, J. *Hubert Gordon Schauer (1862 – 1892), žurnalista, kritik a inspirátor*. 1. vydání. Litomyšl : Město Litomyšl : Státní okresní archiv Svitavy ; Zámorsk : Státní oblastní archiv Zámorsk, 2002. ISBN 80-239-1319-0.

SEIBT, F. *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. 1. vydání. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0577-3.

SRB, A., *Boj za naše právo národní*, Praha : A. Srb, 1888.

SRB, A. *Politické dějiny národa českého: od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*. Praha : F. Šimáček, 1899.

Stenografické protokoly z jednání Sněmu království českého 1878 – 1890, <http://www.psp.cz/eknih/1878skc/index.htm>.

Stenografické protokoly z jednání Říšské rady 1861 – 1918 – panská sněmovna, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_hh.htm.

Stenografické protokoly z jednání Říšské rady 1861 – 1918 – poslanecká sněmovna, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm.

ŠOLLE, Z. *Století české politiky: Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. 1. vydání. Praha : Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0696-4.

TOBOLKA, Z. *Denník: Eduard Grégr*. Praha : Český čtenář, 1908.

TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 – 1914. Část 1. Období Národní (staročeské) strany. Praha : Československý kompas, 1934.

TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879 – 1914. Část 2. 1891 – 1914. Praha : Československý kompas, 1936.

TŮMA, K. *Život Dra. Julia Grégra: slavného obrance svobody české*. Praha : E. Beaufort, 1896.

URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha : Svoboda, 1992.

URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*. 1. Vydání. Praha : Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-500-5.

VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. 1. vydání. Praha : Professional publishing, 2005. ISBN 80-86419-89-4.

VOJTĚCH, T. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. 1. vydání. Praha : Academia, 1980.

VOŠÁHLÍKOVÁ, P., ŘEPA, M. *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha : Dr. Eduard Grégr a syn, 1997. ISBN 80-902023-7-3.

WANDY CZ, P., S. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. 1. vydání. Praha : Academia, 1998. [Kap.] V., Éra liberalismu a nacionalismu, s. 128 - 155. ISBN 80-200-0657-5.

Periodika

Athenaeum období 1884 - 1890

Čas období 1886 - 1890

Hlas národa 1886 - 1891

Národní listy období 1880-1891

Pokrok období 1879 – 1885

Archivní prameny

Osobní fond Emanuela Engla a část archivu Národní strany svobodomyslné – Literární archiv Památníku národního písemnictví na Strahově

Osobní fond Eduarda Grégra – Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, Archiv Národního muzea v Praze

Osobní fond Julia Grégra - Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, Archiv Národního muzea v Praze

Osobní fond T. G. Masaryka - Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, Archiv Národního muzea v Praze, Archiv Ústavu T. G. Masaryka

Osobní fond Františka Ladislava Riegra - Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, Archiv Národního muzea v Praze.